

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav pro dějiny umění

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Český kulturní diskurs v období třetí Československé republiky

Czech cultural discourse in the Third
Czechoslovak Republic

Bc. Karel Dudr

Praha 2021

Vedoucí práce: prof. doc. PhDr. Marie Klimešová, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 30. 11. 2021

.....
Karel Dudr

Rád bych poděkovat paní prof. doc. PhDr. Marii Klimešové, Ph. D. za její cenné rady i vstřícný a chápavý přístup při vedení mé diplomové práce.

ABSTRAKT

Nově nastalá situace po 2. světové válce přinesla nejen v rovině sociální a politické, ale i v oblasti umění a kultury řadu změn, revizi hodnot a hledání nové orientace, jež se staly předmětem často velice vyhrocených polemik, vedených zpravidla na stránkách dobového tisku. Tato diplomová práce je analýzou českého kulturního diskursu v období třetí Československé republiky, nezaměřuje se přitom pouze na samotné textové výpovědi, nýbrž i na jejich historický kontext, mediální prostředí, do nějž vstupovaly, a rovněž na vlastní pozice jednotlivých aktérů a jejich přístup do diskursu. V rámci analýzy je sledována a rekonstruována síť vzájemných vztahů mezi výpověďmi, procesy etablování klíčových témat, utváření konsensu, jakož i tabu a snahy o apropriaci ústředních kolektivních symbolů. Cílem práce se v konečném důsledku stává jak komplexní charakterizace diskursu, tak i hlubší vhled do rozmanitých ideových tendencí dané doby.

Klíčová slova: Třetí Československá republika, Dějiny české kultury, Kulturní politika, Analýza diskursu, Český periodický tisk

ABSTRACT

The new situation occurring after World War II brought a number of changes, the reconsideration of values and searching for a new orientation in the social and political area as well as in the area of art and culture, which became the subject of often highly escalated controversy, usually conducted on the pages of the contemporary press. This diploma thesis is an analysis of the Czech cultural discourse in the Third Czechoslovak Republic that focuses not only on the textual statements themselves but even on their historical context, on the media environment in which they entered and on the positions of the actors and their access to the discourse. In the analysis, a network of interrelations between the statements, the processes of establishing key topics, forming a consensus, as well as taboo and the attempts for the appropriation of central collective symbols are monitored and reconstructed. The aim of the thesis is to become both a comprehensive characterization of discourse and a deeper insight into the diverse intellectual tendencies of the time.

Key words: Third Czechoslovak Republic, Czech cultural history, Cultural policy, Discourse analysis, Czech periodicals

Obsah

1	Úvod.....	7
2	HISTORICKÝ KONTEXT: Politický systém, vývoj a diskurs třetí Československé republiky	13
2.1	Společenská a politická východiska poválečného Československa	15
2.2	Politický systém lidové demokracie	17
2.3	Politické reflexe národních tradic a historie.....	20
2.4	Socialismus ve spektru politických stran a proudů.....	24
3	MEDIÁLNÍ KONTEXT: Český tisk v období třetí Československé republiky: přehled, podmínky a struktura.....	34
4	ANALÝZA DISKURSU: Klíčová témata a události kulturního diskursu....	45
4.1	Mezi Východem a Západem.....	47
4.2	Mezi angažovaností a svobodou.....	54
4.3	Sjezd Syndikátu českých spisovatelů.....	56
4.4	Leningradský případ a sovětské čistky	58
4.5	Kulturní obec vs. Kulturní svaz.....	62
4.6	Obrazy národních umělců SSSR	65
5	Závěr	76
6	Seznam použité literatury	81

1 Úvod

Magnetická přitažlivost, kterou politické události poválečného trojletí, a zvláště pak únorového převratu, působily a stále působí nejen na úzkou vědeckou sféru historiků a politologů, ale i na širší intelektuální kruhy, neprojevovala se nikdy ve stejné míře v zájmu o kulturní aspekty daného období. Přesto se již v 60. letech tímto směrem vydávají první případové studie a následně v roce 1968 i monografická práce Jaroslava Kladiva nazvaná *Kultura a politika 1945–1948*¹, v níž ovšem autor nevyužil rozvolněných politických poměrů ke kritické reflexi, ale spíše k obhajobě tehdejší kulturní politiky komunistické strany, podávané patrně i jako jistý inspirační zdroj pro vlastní současnost.

Ze zcela odlišné pozice přistupoval v první polovině 70. let k danému tématu Alexej Kusák, jenž v prostředí mnichovského exilu napsal velkoryse pojatou syntézu *Kultura a politika v Československu 1945–1956*², věnující se vztahům, vzájemným působením a ideovým či ideologickým stránkám české kultury a politiky, jako i jejich předpokladům hledaným až hluboko do 19. století. V takto rozsáhlém záběru se však práce neubráníla mnoha schematizacím, a po svém českém vydání v roce 1998 se tak setkala s velice rozporuplnými reakcemi.

Důležitým přínosem pro bádání v oblasti kulturní historie poválečné doby se po roce 1989 stala řada dílčích a monografických studií. Mezi těmi hlavními je třeba zmínit publikaci Jiřího Knapíka *Kdo spoutal naši kulturu. Portrét stalinisty Gustava Bareše*³, biografii Zdeňka Nejedlého⁴ od Jiřího Křesťana či úvodní studii *Na ztracené vartě Západu* ze stejnojmenné *Antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948*⁵ od Milana Drápaly. Svůj neopomenutelný význam měla i literárně vědní konference a z ní vzešlý sborník *Rok 1947: česká literatura, kultura a společnost v období 1945–1948*⁶, jež byly součástí rozsáhlého výzkumného projektu, na jehož konci stojí syntetická práce *Dějiny české literatury 1945–1989*.⁷

Otázkám českého umění 40. let se pak od začátku 21. století věnovalo několik rozsáhlých výstavních a publikačních projektů⁸, jež se, každý z vlastního metodologického východiska,

---

¹ Jaroslav Kladiva, *Kultura a politika (1945–1948)*, Praha 1968.

² Alexej Kusák, *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, Praha 1998.

³ Jiří Knapík, *Kdo spoutal naši kulturu: portrét stalinisty Gustava Bareše*, Přerov 2000.

⁴ Jiří Křesťan, *Zdeňk Nejedlý, Politik a vědec v osamění*, Praha 2013.

⁵ Milan Drápala, *Na ztracené vartě Západu: antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948*, Praha 2000.

⁶ *Rok 1947: česká literatura, kultura a společnost v období 1945 – 1948: materiály z konference pořádané Ústavem pro českou literaturu AV ČR 11. – 13. 6. 1997*, Praha 1998.

⁷ Petr Čornej – Pavel Janoušek et al., *Dějiny české literatury 1945–1989*, Praha 2007–2008.

⁸ Polana Bregantová – Marie Platovská – Rostislav Švácha et al., *Dějiny českého výtvarného umění. (V), 1939–1958*, Praha 2005. – Marie Klimešová, *Roky ve dnech: české umění 1945–1957*, V Řevnicích 2010. – Hana Rousová et. al., *Konec avantgardy? : od mnichovské dohody ke komunistickému převratu*, V Řevnicích 2011. –

pokusily nabídnout ucelené zhodnocení umění, literatury ale i teoretického a estetického uvažování dané doby.

Ze zahraničních výzkumů, přinášejících osvěžující pohled zvenčí nelze pominout práci Bradleyho Abramse – *The Struggle for the Soul of the Nation: Czech Culture and the Rise of Communism*⁹, hledající příčiny a zdroje komunistického vzestupu a získání moci právě v analýze českého intelektuálního prostředí. Obdobně i německá historička Christianne Brenner, usiluje ve své knize *Mezi Východem a Západem: české politické diskurzy 1945–1948*¹⁰ o komplexní vhléd do dobového politického, ale i obecněji kulturního myšlení, oproti Abramsovi ale přistupuje k daným problémům z jiné strany a odlišným způsobem, a proto dospívá i k odlišným závěrům. Její metodologický přístup odkazující na historickou diskursivní analýzu, tak jak ji představuje historik Achim Landwehr¹¹, poskytla přitom teoretické východisko i pro moji vlastní práci.

* * *

Možnosti chápání a užívání pojmu diskurs jsou vzhledem k množství jeho teoretických interpretací velice široké. Obecně lze říci, že diskurs není možné jednoduše vnímat coby synonymum pro text nebo diskusi, avšak spíše jako soubor vnitřně strukturálně provázaných textů či jiných znakových systémů sdílejících společný rámec, ať už tematický, sociální či dobový. Michel Foucault, který v 60. letech pojem diskurs nově koncipoval, kladl ve svém pojetí důraz na jeho formování, na konstrukci nepsaných jazykových norem stanovujících možnosti vyslovitelného a ovládajících utváření významů. Tato formace diskursu se konstituuje na bázi vnějších rozporů, jež se snaží překlenout. „*Diskurs vzniká na určitém rozporu, začíná mluvit, aby jej překonal, rozpor se ale neustále obrozuje, donekonečna znovu začíná, rozpor je principem historičnosti diskursu.*“¹² Toto překonávání a vyrovnávání protikladů přitom směřuje k naturalizaci diskursu, k situaci, v níž se diskurs stává natolik přirozeným a nepříznakovým, že již není zásadně zpochybňován, ztrácí veškerou nejednoznačnost a arbitrárnost, a tak mizí jeho pouhá potencialita a konkurence jiných světónázorů.¹³ Ustavují se axiomy, témata a významy pojmů, které udávají směr veškeré

Marie Langerová – Josef Vojvodík, *Patos v českém umění, poezii a umělecké-estetickém myšlení čtyřicátých let 20. století*, Praha 2014. – Marie Langerová et al., *Symboly obludnosti: mýty, jazyk a tabu české postavantgardy 40.–60. let*, Praha 2010.

⁹ Bradley F. Abrams, *The Struggle for the Soul of the Nation: Czech Culture and the Rise of Communism*, Lanham 2005.

¹⁰ Christianne Brenner, *Mezi Východem a Západem: české politické diskurzy 1945–1948*, Praha 2015.

¹¹ Achim Landwehr, *Historische diskursanalyse*, Frankfurt 2009.

¹² Jakub Jiříšně, *Televizní drama v československém odborném diskursu 50. a 60. let (diplomová práce)*, Katedra filmových studií, Praha 2016, s. 15. – Michel Foucault, *Archeologie vědění*, Praha 2002, s. 229.

¹³ „*Wichtig ist der Zeitpunkt, an dem ein Diskurs einen solchen Grad an Selbstverständlichkeit erreicht, dass er nicht grundsätzlich in Frage gestellt wird, dass er jegliche Zweideutigkeit verliert und nicht mehr konkurrierenden Weltansichten ausgesetzt ist. In diesem Fall kann man von einer Naturalisierung des Diskurses sprechen, da es dann „nur natürlich“ ist, die Dinge auf diese und keine andere Weise zu sehen.*“ In: Landwehr (pozn. 11), s. 129.

interpretaci textů a podílejí se na zobrazování či lépe řečeno vytváření určité reality. Nelze ovšem pracovat s myšlenkou, že diskurs představuje pouze vnější vztahy, a stojí tak před realitou objektivního světa, který jeho analýzou a dekonstrukcí můžeme teprve odkrýt. Analýza diskursu vychází z poznání, že vědění a realita sama jsou produkovány a udržovány v mezích sociální a kulturní výměny,¹⁴ tudíž ve snaze o jejich poznání neexistuje žádný způsob, jak se dostat za diskurs.¹⁵ Etablování jistého pojetí skutečnosti prostřednictvím diskursu je však nerozlučně spjata s otázkou moci, neboť moc a vědění se vzájemně umocňují a podmiňují. Přestože diskurs může působit mocensky, pouze podaří-li se mu nabýt zdání přirozenosti, jeho vlastní formování nikterak přirozené a samovolné není, nýbrž se o ně soupeří v rámci sociálních a politických konfrontací nabývajících diskursivní i nediskursivní podoby.¹⁶ Z uvedeného tedy vyplývá, že diskursivní analýzy se ve snaze o pochopení jednotlivých výroků i diskursu jako celku nutně musí zaměřit na jejich kontext, na produkci a percepci výpovědi, na sociální situaci, jež výpovědi vymezuje a zároveň propojuje s dalšími, a na vztah diskursem utvářeného vědění a společenského jednání.¹⁷

K analýze diskursu lze vzhledem k výzkumnému záměru užít specifických metodických přístupů z nejrůznějších vědních oborů od lingvistiky až po sociologii. Analýza diskursu nepátrá po tom, co je za výpověďmi, nesnaží se odhalit jejich vnitřní smysl, nýbrž se zajímá o výpověď samu. „*Význam tohoto pojetí na rozdíl od tradičních přístupů k textu (tradičních textových analýz nebo stylistických rozborů) znamená změnu pohledu na funkčnost užitých prostředků vzhledem ke společenským podmínkám jazykového projevu.*“¹⁸ Vychází z množiny pravidelně se vyskytujících výroků o konkrétním komplexu témat¹⁹ a pokouší se mezi nimi rekonstruovat síť intertextuálních vztahů. Hledá diskursivní uzly a kolektivní symboly, jež jí pomáhají objevovat vnitřní normy diskursu, jeho formaci. K samotným aktérům diskursu má ale diskursivní analýza ambivalentní vztah, na jednu stranu je ve svém kontextuálním založení vtahuje do centra výzkumného zájmu, z druhé strany jim však z hlediska nadindividuální povahy diskursu upírá vlastní autonomní myšlení a subjektem historie činí sám diskurs.²⁰ Nicméně přes „normativní“ charakter každého diskursu představuje myšlení, tak jak jej koncipuje psychologie diskursu, vždy novou rekontextualizaci, v níž se prakticky popírá absolutní determinace vyslovitelného, a proto je třeba vzít v potaz, že k pochopení diskursu nevede jen nacházení dostředných tendencí, jež se v něm postupně ukotvují jako

---

¹⁴ Petr Vašát, Kritická diskursivní analýza: Sociální konstruktivismus v praxi, *AntropoWEBZIN IV*, 2008, č. 2–3, s. 102, https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/publikace/vasat_petr._2008._kriticka_diskursivni_analyza.pdf, vyhledáno 25. 11. 2021.

¹⁵ Landwehr (pozn. 11), s. 91 – 92.

¹⁶ *Ibidem*, s. 91.

¹⁷ Soňa Schneiderová, *Analýza diskursu a mediální text*, Praha 215, s. 13–19.

¹⁸ *Ibidem*, s. 22.

¹⁹ Landwehr (pozn. 11), s. 127.

²⁰ *Ibidem*, s. 93.

pravidla, nýbrž i mapování oněch protisměrných a mimoběžných, jež ohledávají hranice vyslovitelného.²¹

Metoda historické diskursivní analýzy v koncepci historika Achima Landwehra je plodná především tím, že nabízí poměrně konkrétní postupy svého uplatnění, zároveň je však pojímána jako otevřený systém, v němž je možné pro každý výzkum volit a upravovat jednotlivé kroky a přístupy tak, „*aby se dokázal vypořádat se specifickou povahou předmětu svého zkoumání.*“²² Landwehr navrhuje čtyři kroky, nebo lépe řečeno vrstvy analýzy, neboť spíše než na jejich posloupnosti záleží na interakci a jejich vzájemném ovlivňování a přetváření v průběhu práce.²³ První stupeň je utvoření korpusu zkoumaných textů, v němž se nám diskurs primárně vyjevuje, jenž však nikdy nemůže být zcela vyčerpávající, a proto objektivní, tudíž by měla být reflektována a osvětlena kritéria jeho výběru a vzniku.²⁴ Přitom by se měl brát zřetel na to, v jakých souvislostech dílčí části korpusu vznikaly, pro koho byly určeny a jakých nabývaly forem. Tím se plynule dostáváme k druhé vrstvě této metody, již je analýza kontextu. Ta je v diskursivní analýze naprosto stěžejní pro to, aby mohla být překročena imanence textu a odhalen mocenský charakter diskursu. Achim Landwehr nicméně upozorňuje, že je důležité vyhnout se jakékoli hierarchizaci mezi textem a kontextem, protože je to právě analýza historických diskursů, která mimo jiné určuje interakce mezi těmito oblastmi.²⁵ Další část analýzy tvoří rozbor jednotlivých výpovědí, přičemž „*musíme rozlišovat mezi makro- a mikrostrukturou zkoumaných textů. V rámci makrostruktury zkoumáme vzorce vyprávění, tedy významovou rovinu textů, která zahrnuje jejich téma a výstavbu. V této souvislosti je zajímavé i to, co v textech nenalezneme. Způsob výběru faktů a argumentační linie nám často prozradí mnohé o záměrech textu. Mikrostrukturou jednotlivých textů má Landwehr na mysli rovinu charakteru textu, větných spojení, výběru slov, používání znamének ve větách či typografii.*“²⁶ Na základě těchto analytických postupů vzniká pak sumární analýza diskursu, jejímž cílem je určit vlastnosti a normy jeho utváření, definovat témata, na kterých se vymezoval, a nalézt jeho vnitřní, implicitně přijímaný konsensuální základ, na němž se konstitovala soudobá sociální realita.

* * *

Ve své práci se tedy věnuji českému kulturnímu diskursu v období třetí Československé republiky, kdy s novou naléhavostí vystoupila na povrch řada před válkou sice již diskutovaných, ale stále otevřených otázek týkajících se, obecně řečeno, zhodnocení tradic

---

²¹ Schneiderová (pozn. 17), s. 25.

²² Christian Domnitz, *Zápas o Benešovy dekrety před vstupem do Evropské unie: diskuse v Evropském parlamentu a v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR v letech 2002–2003*, Praha 2007, s. 20.

²³ Landwehr (pozn. 11), s. 110.

²⁴ Domnitz (pozn. 22), s. 18.

²⁵ Landwehr (pozn. 11), s. 105.

²⁶ Domnitz (pozn. 22), s. 19.

českého umění a kultury ve vztahu s nově hledanou společenskou rolí jejích jednotlivých sfér. Přitom celospolečenská poválečná revize hodnot vybízela namnoze k proměně či radikalizaci stanovisek a k hledání nových odpovědí, což při mém primárním seznamování se s daným diskursem, umocňovalo dojem jeho spletnosti, ale také můj zájem o jeho rozklíčování.

Zkoumaný diskurs pojmám výhradně jako český, neboť tak se tento zcela samozřejmě utvářel. Ačkoli v českém prostředí stále přežívala myšlenka čechoslovakismu a mnozí zvláště starší autoři nerozlišovali mezi významem slov český a československý, je třeba mít primárně na vědomí, že mezi českými a slovenskými novinami nedocházelo k téměř žádným interakcím, polemikám či diskusím a že na Slovensku fungovaly také odlišné politické a hlavně mediální rámce a normy.

Korpus analyzovaných textů sestává výhradně z dobového tisku. Jeho kostru tvoří deníky a týdeníky politických stran a vybraných masových organizací, jako byly Svaz české mládeže vydávající deník *Mladá fronta* a týdeníky *Generace* a *My*, Svaz kulturních pracovníků, pod jehož záštitou vycházel deník *Svobodné noviny* a týdeník *Dnešek*, nebo Československá obec legionářská vydávající *Národní osvobození*. Stavba korpusu má i přes svou relativní šíři ve své podstatě dostředivý charakter, vztahuje se k ústředním tiskovým orgánům politických stran, které nejlépe ukazují, jakou podobu nabývaly v rámci diskursu vztahu mocenské a kulturní sféry, rovněž k médiím s dlouhodobým zájmem o kulturní témata a obecně k textům, mezi nimiž jsem předpokládal hustou síť vzájemných interakcí. Analýza tak zcela nezbytně opomine množství periferních a marginálních jevů, o kterých jsem však přesvědčen, že neměly zásadní vliv na celkový charakter a utváření diskursu.

Analýze kontextu jsou věnovány dvě kapitoly, z nichž první se zaměřuje na politicko-historické souvislosti daného období, a to především prostřednictvím reflexe dosavadního historiografického bádání. Následující kapitola se věnuje oblasti tisku a zvláště pak jeho institucionálním podmínkám, které tvoří interdiskursivní systém ovlivňující z vnějšku možnosti formování diskursu.

Rozbor výpovědí se vzhledem k šíři diskursu a zaměření práce soustředí výhradně na makroanalytické přístupy. Ve své podstatě se tedy jedná o kvalitativní a interpretační metodu zkoumající, jakými způsoby autoři textů staví své argumentační strategie, jak přistupují ke čtenáři, na jakých tématech očekávají shodu a která jsou naopak předmětem rozporů, ale i potlačování a tabuizace; jak jsou do diskursu vůbec vnášena témata a pojmy a jakými prostředky probíhá skrze prosazování vlastních interpretací boj o jejich apropiaci. Díky analýze výpovědí pak vystupuje na povrch i struktura diskursu, odhalují se jednotlivá diskursivní vlákna, jež se shlukují a uzlují v bodech, které reprezentují zlomové události, osobnosti i obecnější fenomény utvářející dobový „repertoár obrazů“ – kolektivních

symbolů.²⁷ Na těchto uzlových bodech je do jisté míry postaveno i rozčlenění mojí práce, byť její traktování je zpravidla chronologické. Z dílčích závěrů příslušné analýzy výpovědi vyrůstá posléze syntetizující analýza diskursu.

* * *

Tato práce se vědomě obrací od uměleckého díla jako artefaktu tvořícího primární východisko uměleckohistorického zkoumání k jeho, v souvislosti s třetí republikou mnohdy schematizovanému, kontextu, který chce prostřednictvím diskursivní analýzy nahlédnout a zrekonstruovat v jeho detailnosti a komplexitě. Realita historicky ukotveného myšlení může se jevit pouze jako pomíjivá ba i klamná hladina hlubšího a jistým způsobem podstatnějšího dění i na takové hladině postupně uplývajícího času se však zjevuje mnohé, jež může zásadně proměnit naše chápání dějinného období i oněch domnělých hloubek.²⁸

---

²⁷ Brenner (pozn. 10), s. 16-17. – Domnitz (pozn. 22), s. 21.

²⁸ „In diesem Sinne interessiert sich die historische Diskursanalyse für Oberflächlichkeiten und Positivitäten. Sie will nicht mehr im Sinne einer traditionellen Hermeneutik hinter Erscheinungen gelangen, um deren eigentlichen Kern freizulegen, sondern nutzt vielmehr hermeneutische Verfahren um dem Problem nachzugehen, welche Umstände dazu geführt haben, solche Erscheinungen als Wirklichkeit hervorzubringen.“ In: Landwehr (pozn. 11), s. 92.

2 HISTORICKÝ KONTEXT: Politický systém, vývoj a diskurs třetí Československé republiky

Historiografický a politologický výzkum třetí republiky byl od počátku bytostně zatížen otázkou jejího konce, jež často zužovala bádání o této době na hledání symptomů a příčin komunistického převzetí moci. Tím se však proměnila interpretace jejího vývoje v pouhý teleologický výklad dávající jakémukoli jednání smysl až v perspektivě únorového a poúnorového dění. Dané ideové schéma lineárního směřování vedlo ke snaze o nalezení zlomových bodů, událostí, po nichž už nebylo alternativy a jež na jedné straně napomáhaly k identifikaci viníků následného vývoje a na druhé k ospravedlnění určitých aktérů, kteří už přeci s nastalou situací nemohli nic udělat.²⁹ S rozporuplnou a citlivou otázkou viny je spojená i vysoká míra politizace tématu, jehož prvotními interprety byli představitelé poražených nekomunistických sil. V jejich zpětném nahlížení se třetí republika stala střetem mezi úsilím o navázání na tradice příkladné prvorepublikové demokracie a komunistickým konspirativním plánem na převzetí moci, jenž byl silně podporován, či dokonce řízen Moskvou. Z tohoto hlediska podepřeného ještě tzv. jaltským mýtem, dle něhož si velmoci v Jaltě v únoru 1945 rozdělily sféry vlivu a Československo definitivně připadlo do té sovětské,³⁰ se tuzemské nastolení komunismu jevílo jako vnější a přesto neodvratitelný zásah postavený na idejích a praktikách české a slovenské společnosti cizích a s její tradicí nesourodých, jimž se právě pro svoji zakořeněnou demokratičnost nebyla schopna bránit.

Černobílé zobrazování souboje mezi demokraty a komunisty velmi dobře zapadalo i do vyostřených poměrů studené války, když umožňovalo ztotožnit dobové postoje vždy s jednou ze zneprátelených stran mezinárodního konfliktu. Díky tomu nadlouho ovládlo západní odborný diskurs o poválečném vývoji v Československu a počátcích studené války. Svůj vliv na přemýšlení o dané době a jejích událostech má ostatně dodnes.³¹

V otázce klasifikace politického režimu třetí republiky zůstává však daný způsob výkladu nejasný a v mnoha ohledech rozporný, na jedné straně totiž zdůrazňuje jeho legitimitu

---

²⁹ „Z metodologického hlediska jsou to teorie rozporuplné: Na jedné straně uznávají voluntarismus, neboť údajně existuje volný a nedeterminovaný okamžik, ve kterém se rozhoduje o další budoucnosti, na straně druhé trvají na determinismu, když následující vývoj považují za předurčený daným rozhodnutím – následný vývoj je fatální a nejsou alternativy.“ In: Milan Znoj: Politický systém třetí republiky a ideová úskalí jeho interpretace, in: Jiří Kocian – Stanislav Kokoška – Zdeňka Kokošková, *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody: sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války*, Praha 2005, s. 178.

³⁰ „Zatímco americké a britské zastoupení tyto zkazky ve svých prohlášeních vyvracelo, prezident Beneš je na podzim 1947 přiznal vydáním svým Pamětí, jež obsahovaly zmíněný konspirativní výklad už teheránské konference „velké trojky.“ In: Vít Smetana: Národní mytologie mezi Východem a Západem: Sedmero příběhů o Československu v roce 1945 ve světle pramenů, in: Stanislav Kokoška et. al., *Nultá hodina? Československo na jaře 1945 ve strategických souvislostech*, Praha 2011, s. 139.

³¹ Abrams (pozn. 9), s. 1-2. – Brenner (pozn. 10), s. 20-21; 337.

a demokratický charakter zosobňovaný řadou důvěryhodných politických reprezentantů v čele s prezidentem Benešem, na druhé ale k němu přistupuje a jej chápe jako jistého druhu kamufláž, která měla domácí i zahraniční partnery upokojit a zastříti chystané ovládnutí státu komunisty. Neshody a velké diference v hodnocení tehdejšího politického systému nicméně přetrvaly. Můžeme se setkat se širokou škálou interpretací charakterizujících jej coby demokracii se svobodnými volbami, hybridní semi-demokratický režim a rovněž jako pretotalitní autoritativní režim.³² Od toho se odráží i rozmanité chápání následných únorových událostí, jež bývají označovány za puč a radikální převrat, ale také za elegantní převzetí moci a pouhé vyvrcholení dlouhodobých politických tendencí.

V revizi původního a poměrně jednostranného pojmání historie třetí republiky, založeného převážně na pamětech dobových protagonistů, se badatelé začali zabývat interními zdroji poválečného vývoje. Přistupovali ke kritickému zkoumání vlastní politické role, odpovědnosti a stanovisek nekomunistických stran a představitelů,³³ v souvislosti s čímž se přenesl zájem i na konkrétní mechanismy a limity fungování společensko-politického systému³⁴ a na jeho spojitosti a strukturální návaznosti na předchozí režimy.³⁵

Současně se však objevily tendence, které se k lidové demokracii vracely jako k inspirativnímu pokusu o sociálně spravedlivé uspořádání společnosti. Ty měly svůj původ v československém bádání a veřejných debatách 60. let, jež v lidové demokracii spatřovaly určitý vzor autonomně utvářeného socialismu.³⁶ Odborná recepce uvedeného přístupu otevřela řadu nových témat a možností výzkumu, upozadily se otázky viny a pozornost se soustředila na specifické kvality politické sféry třetí republiky, v níž byly hlouběji rozpoznávány jednotlivé ideové směry, což výrazně přispělo k diferencovanějšímu pohledu na tehdejší situaci a rovněž umožnilo vhléd do uvažování i hodnotových a významových rámců příslušného období.³⁷ V neposlední řadě se tak utvářela cesta k překlenutí perspektiv

---

³² Jaroslav Bílek – Lubomír Lupták, Československo 1945–1948: Příklad hybridního režimu?, in: *Středoevropské politické studie XVI*, č. 2–3, s. 188–213, <https://journals.muni.cz/cepsr/article/view/4496/5224>, vyhledáno 25. 11. 2021.

³³ Toman Brod, *Osudný omyl Edvarda Beneše 1939–1948: československá cesta do sovětského područí*, Praha 2002.

³⁴ Peter Heumos: *Der Februarumsturz 1948 in der Tschechoslowakei. Geschichtspunkte zu einer strukturgeschichtlichen Interpretation*, in: Bernd Bonwetsch ed., *Zeitgeschichte Osteuropas als Methoden-und Forschungsprobleme*, Berlin 1984.

³⁵ Jiří Pernes: *Kontinuita a diskontinuita ve vývoji třetí republiky*, in: Československo na rozhraní (pozn. 29). – Jan Dobeš: *Nečekané paralely aneb proudy skryté pod povrchem mocenských změn*. In: *Soudobé dějiny XVI*, č. 4, 2009.

³⁶ Brenner (pozn. 10), s. 21.

³⁷ Martin R. Myant, *Socialism and Democracy in Czechoslovakia, 1945–1948*, Cambridge 1981. – Jan Bloomfield: *Passive Revolution. Politics and the Czech Working Class 1945–1948*, London 1979. – Abrams (pozn. 9).

studené války, jež umožnila rekontextualizaci a nové srovnání poválečného československého dění v širším celoevropském měřítku.³⁸

Právě ty metodické přístupy, které při vědomí výchozí otevřenosti historických událostí usilují o porozumění a rekonstrukci komplexního pole dobového myšlení a zároveň dokážou bez apriorních normativních soudů kriticky analyzovat konkrétní aspekty politického i sociálního uspořádání a jednání, zdají se mi z hlediska současného historického studia i koncepce mojí vlastní práce nejcennější.

* * *

2.1 Toužebně očekávaný konec války s sebou přinesl velkou vlnu nadšení, euforie a nových nadějí v budoucnost, jako spodní tón však nepřestalo ve společnosti silně rezonovat vědomí krize, jejíž překonání nebylo možné jednoduše ztotožnit s válečným vítězstvím. Příčiny a počátky této krize byly totiž hledány hlouběji a za její první závažné dopady byly považovány již hospodářská recese 30. let a s ní spojená destabilizace evropských demokracií vedoucí k nástupu řady autoritářských a fašistických režimů a následnému zhroucení mezinárodního mírového systému, vyjádřenému z československé perspektivy Mnichovskou dohodou. Válka jako nejzazší důsledek příslušného vývoje znamenala pro mnoho autorů a pozorovatelů katalyzátor dějinných změn – krajní situaci nutící k hledání příčin krize a jejich řešení, jimž se po skončení války nepochybně otevře nová cesta k realizaci. Představa poválečného směřování se tak stala jakousi projekční plochou, do níž byly promítány nejrůznější ideje, vize a plány nápravy společnosti a světa, jež se však výrazně lišily právě na základě konkrétní interpretace krize a jejích zdrojů.

Konzervativní pravicové kruhy, které viděly původ krize v modernosti jako takové, se svojí účastí na pomnichovském dění z velké části diskreditovaly. Určité stránky jejich smýšlení však byly blízké i jiným ideovým proudům, a přežívaly tak nadále. Své místo v dobových úvahách měly i postoje, povětšinou s křesťanskými či filozofickými východisky, shledávající podstatu problému v duchovní a morální sféře, které vybízely k společenské sebereflexi, jež by podnítila její mravní a hodnotovou obnovu. Možnosti jejího naplnění však viděly spíše skepticky. Nejsilnější hlas ovšem náležel těm výkladům, které předešlý vývoj interpretovaly jako výsledek socio-ekonomických nerovností a třídních konfliktů či jako střet opozitních společenských systémů a ideologií. Dle jejich předpokladů měl poválečný svět směřovat k lepšímu uspořádání společnosti, ztotožňovanému zpravidla se socialismem. Takové směřování však nebylo často vnímáno pouze jako možná alternativa řešení krize, nýbrž jako naprostá dějinná nutnost a to rozhodně nejenom u marxistických autorů.³⁹

---

³⁸ Lenka Kalinová, *Východiska, očekávání a realita poválečné doby. K dějinám české společnosti v letech 1945-1948*, Praha 2004.

³⁹ Abrams (pozn. 9), *The Battle over the recent Past I: the Experiences of Munich and World War II*, s. 104-117. – Brenner (pozn. 10), *Evropská krize*, s. 48-57.

Jedním z nevýraznějších a nevlivnějších představitelů těchto tendencí byl ostatně samotný Edvard Beneš, který svoje koncepce proměny společnosti formuloval za války v knize nazvané *Demokracie dnes a zítra*⁴⁰, jejímž podkladem mu byly vlastní přednášky pronesené již v roce 1939 na univerzitě v Chicagu. Beneš zde pojednává o budoucím rozvoji demokracie a společnosti překonávajícím současnou kritickou situaci, jež vidí v přisvojení určitých vlastností a komponent konkurenčních státních a společenských zřízení. Navrhuje tudíž rozšíření působnosti státu jak v politické, tak v hospodářské oblasti, mající za cíl posílení sociální soudržnosti.⁴¹ Své teze Beneš zakládal na rozsáhlé interpretaci západního politického vývoje, v němž v jisté návaznosti na Masarykovu *Světovou revoluci*⁴² nacházel obecné principy pokroku umožňující předpovídat a navrhovat podobu budoucích změn. Do této logiky nezvratného dějinného pohybu se pak snažil integrovat i vlastní zkušenosti a reflexe meziválečné republiky a jejího mnichovského konce.

Události spojené s Mnichovskou dohodou představovaly nejen pro Edvarda Beneše, ale rovněž pro významnou část české politické sféry a potažmo pro celou českou, když už ne československou, společnost určující traumatický zážitek. Příčiny její následné hluboké proměny však na něj nelze jednoduše redukovat, neboť v ty je třeba pojímat i mnohé dlouhotrvající procesy uvnitř české společnosti, podmínky jejího politického fungování a taktéž okolnosti zahraničního vývoje.⁴³ Ostatně je třeba si uvědomit, že i mnoho dalších evropských zemí, často se silnou demokratickou tradicí, procházelo v čase války a bezprostředně po jejím skončení zásadním hodnotovým znejistěním a revizí dosavadních pořádků. Pro řadu zdejších protagonistů to ovšem znamenalo jen další utvrzení ve správnosti vlastních úvah a směřování. Českým prizmatem Mnichova byl navíc Západ shledáván ohniskem a hlavním původcem oné všeobecně skloňované krize, jehož morální, hospodářský a mocenský úpadek zapříčinil vypuknutí války. Do kontrastu s ním pak byl, zejména v levicových kruzích, dáván Sovětský svaz, u nějž se, pro vykreslení jeho síly, vitality a mravnosti, zdůrazňovala především neúčast na mnichovském jednání i zásadní podíl na porážce nacismu.

Nové pojetí a orientace československé zahraniční politiky, které začal Beneš v průběhu války realizovat a jejímž předním výsledkem bylo podepsání česko-sovětské smlouvy v roce 1943, však nemohou být z daného ideového vzorce jednoduše vyvozovány. V první řadě totiž vycházely z Benešova pragmatického politického uvažování hledajícího ze svého pohledu ty nejlepší podmínky a východiska pro obnovené Československo. Ve snaze o dosažení svých prioritních cílů, k nimž patřilo zneplatnění Mnichovské dohody a na ně navázané uznání

---

⁴⁰ Edvard Beneš, *Demokracie dnes a zítra*, Praha 1948.

⁴¹ Brenner (pozn. 10), s. 59-60. – Kalinová (pozn. 38), s. 26.

⁴² Tomáš G. Masaryk: *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*, Praha 1930.

⁴³ Dobeš, Nečekané paralely, (pozn. 35), s. 654.

původních hranic republiky, dále pak řešení otázky německé menšiny a především zajištění nových mezinárodněpolitických záruk a bezpečnostního systému chránícího před očekávaným opakováním německé expanze, zaujímal Beneš a s ním celá československá diplomacie vůči Sovětskému svazu velice vstřícný až submisivní postoj, neboť v něm spatřovali nezastupitelného garanta zmiňovaných, zvláště oněch bezpečnostních, zájmů. Přitom se rovněž ubezpečovali smluvním závazkem nevměšovat se do vnitřních záležitostí druhého státu, jenž byl po válce v obhajobách svébytnosti československého vývoje hojně připomínán.

Je ale třeba poznamenat, že obdobné smlouvy se Sovětským svazem nebyly v kontextu války a existence protinacistické koalice nikterak neobvyklé.⁴⁴ Značná část domácí kulturní i politické reprezentace však, díky spatřované ideologické, sociální i etnické spřízněnosti, považovala možnosti československo-sovětských vztahů za zcela výjimečné a slibovala si od nich i získání jistých výhod na mezinárodní politické scéně. Sám Beneš předpokládá demokratizaci Sovětského svazu si dělal naděje a ambice, že by Československo mohlo sehrát důležitou roli při sblížení západních demokracií a socialistického Východu. Ačkoli představa Československa coby mostu mezi Východem a Západem zaznívala po válce nanejvýše z tisku či od politiků národně socialistické strany a z Benešova slovníku zcela zmizela,⁴⁵ předpoklad dalšího pokračování spojení a prohlubování spolupráce velmocí žil i nadále a hrál důležitou úlohu v soudobých úvahách a diskusích.

Cestu k sobě i společnému postupu nacházely během války taktéž rozličné skupiny domácího odboje a následně i jeho představitelé se zástupci londýnského a moskevského komunistického exilu, ačkoli to pro všechny znamenalo opuštění mnoha původních názorů a priorit. Zvláště komunisté zásadně přehodnotili své dosavadní postoje, vzdali se plánů na poválečné povstání a oproti svému dřívějšímu silně negativnímu stanovisku k československému státu zdůrazňovanému i podporou národnostních menšin a slovenské autonomie, začali prosazovat politicky a hospodářsky umírněnější, leč nacionálně zaměřený program soustředěný na národní očistu, potrestání zrádců a odsun německého a maďarského obyvatelstva.⁴⁶ Byli to také oni, kteří jako jediní přišli v březnu 1945 k moskevskému jednání o uspořádání poválečného státu s uceleným návrhem, a ostatním stranám tudíž nezbývalo než vyjednávat pouze o parciálních ústupcích a změnách.⁴⁷

2.2

Z těchto debat a vyjednávání posléze vzešlo složení vlády i znění Košického vládního programu. Poválečná republika měla dle něj být ustavena jako společný stát dvou rovnocenných národů, s čímž úzce souvisely i plány zmiňovaného odsunu. V hospodářské

---

⁴⁴ Křesťan (pozn. 4), s. 299.

⁴⁵ Smetana (pozn. 30), s. 113.

⁴⁶ Znoj (pozn. 29), s. 181.

⁴⁷ Křesťan (pozn. 4), s. 315. – Smetana (pozn. 30), s. 128.

oblasti se připravovaly rozsáhlé projekty obnovy, a třebaže se zde ještě nehovořilo o otázkách znárodnování, požadavek podříditi klíčové sektory státnímu vedení k němu otevřel cestu a výrazně posílil ekonomickou roli státu. Program rovněž omezoval spektrum povolených politických stran, do něž se v českých zemích včlenily pouze Československá sociální demokracie, Československá strana lidová, Československá strana národně socialistická a Komunistická strana Československa, a taktéž ustavil institut Národní fronty, znemožňující existenci reálné politické opozice. Zároveň navrhoval odstranit strukturu komunálních zastupitelstev dochovanou ještě z první republiky a nahradit ji systémem národních výborů, vznikajících ilegálně již během války a pak převážně na jejím konci coby revoluční nástroj národního osvobození.⁴⁸ Navzdory proklamacím o zachování státoprávní kontinuity s první republikou tak poválečný stát vyrůstal ze zcela odlišných politických, správních i hospodářských rámců v jiných státních hranicích a s jiným složením populace.⁴⁹

O takto zásadních transformačních rozhodnutích se po válce nevedly žádné politické ani mediální diskuze či spory, neboť platila za východiska společná všem.⁵⁰ Ztotožňovala se s nimi i většinová česká společnost, již její léty nakumulovaná frustrace politicky mobilizovala a vedla k podpoře radikálních řešení spojovaných s vidinou spravedlivějšího společenského uspořádání.

V počátcích pocíťovaná všeobecná shoda a národní jednota byly považovány za neocenitelné hodnoty, jež měl český národ nabyt v úsilí o záchranu vlastní existence před nacistickým zničením. V soudobém diskursu byl pak odkaz na ně používán jako obranná formule vůči jakýmkoliv diferenciacím a zpochybňování dosavadního konsensu. Nejednotnost a roztržitost stranického systému byly z druhé strany pokládány za zásadní neduhy prvorepublikového režimu, jež údajně vedly k jeho politické nemohoucnosti a nedostatku akceschopnosti, spolupodílejících se v konečném důsledku na jeho zániku. Vedle potřeby vypořádat se s kolaborací a druhorepublikovou i protektorátní minulostí přitom představovaly hlavní argument pro redukci stranické plurality, která ve skutečnosti přinesla konec pro veškerou politickou pravici.

I přes snahy nejširší většiny politických představitelů o revizi a ponaučení ze systémových i partikulárních chyb pozorovaných ve fungování předmnichovské republiky, nevyhnula se ta poválečná převzetí, ale i vyhranění mnoha jejích problematických, často hlouběji

---

⁴⁸ Většina těchto programových návrhů byla právně ukotvena pomocí dekretů prezidenta republiky. In: Kalinová (pozn. 38), Sociální myšlení a sociální hnutí na osvobozeném území. Košický vládní program, s. 41-50.

⁴⁹ Na základě prezidentského dekretu byli obyvatelé maďarské a německé národnosti po válce zbaveni občanských práv, tři miliony Němců pak byli nuceni opustit Československo. K odsunu maďarské menšiny nakonec pro odpor mocností nedošlo. Prezidentským dekretem bylo rovněž stvrzeno dojednané odstoupení Zakarpatské Ukrajiny Sovětskému svazu. In: Pernes (pozn. 35), s. 139 – 144.

⁵⁰ Brenner (pozn. 10), s. 119.

zakořeněných, vlastností, principů a pořádků.⁵¹ K těm nejzávažnějším patří rozhodně soustavné přehlížení a umenšování politické role parlamentu, jež se projevilo jednak založením Národní fronty, v níž se vlastně institucionalizoval politický kartel (obdoba tzv. prvorepublikové „Pětky“) obcházející parlamentní postupy kabinetními dohodami předsednictev politických stran⁵², jednak vůbec pozdním konstituováním prozatímního Národního shromáždění a ještě o to zpozdilejším pořádáním řádných voleb do něj, čímž se prodloužilo období právního provizoria, ve kterém však bylo prostřednictvím prezidentských dekretů přijato množství stěžejních rozhodnutí schvalovaných pouze vládou. Došlo tak k výrazné kumulaci legislativní a exekutivní moci v rukou vlády a prezidenta Beneše, jež zakládala obecně nebezpečnou politickou praxi vedoucí k častému hromadění funkcí a z toho vyplývajícím střetům zájmů.

Nejasné vymezení kompetencí a jejich kontroly bylo charakteristické i pro nově vznikající orgány národních výborů, což se však, vzdor kritickým hlasům, zdůvodňovalo jejich revoluční úlohou i lidovou podstatou, jež jim umožňuje autenticky zastupovat i naplňovat veřejné zájmy. Vykonavateli lidové vůle se nicméně cítili být i reprezentanti politického centra, zvláště pak komunisté, kteří, v budovatelské rétorice zdůrazňující nutnost politické konsolidace a jednotného, koordinovaného postupu při národní revoluci a obnově republiky, národním výborům jakoukoli samosprávnou funkci upírali.⁵³

Na těchto zásadách se zakládalo i ustavení zmiňované Národní fronty, jež měla sloužit k efektivnímu nalézání politického konsensu, který by vylučoval dominanci jedné ze stran i vznik opozice. V Národní frontě byl tedy zformován určitý mocenský svorník upevňující dominantní postavení povolených stran a podřizující si veškeré státní instituce i veřejný život. Strany, podobně jako v meziválečném čase, uplatňovaly svůj vliv a obsazovaly pozice v hospodářství, administrativě, médiích i dalších společenských organizacích a oblastech. S unifikací politické sféry korespondoval nátlak na sjednocování zájmových a spolkových aktivit, zdůvodňovaný rovněž nutností národní jednoty i bojem proti pozůstatkům fašismu, domácí reakci a jejich veřejnému vystupování. Zejména komunistická strana se zasazovala o zřizování masových organizací a svazů, které se pak snažila s nemalým úspěchem ovládnout a využít k vlastním politickým cílům.⁵⁴

---

⁵¹ Drápala (pozn. 5), s. 18.

⁵² Jiří Kabele 300: „*Jednalo se o tzv. malou a velkou Národní frontu. Užší grémium v Národní frontě tvořili předsedové vládních stran, tj. předseda a místopředsedové vlád. Velkou Národní frontu tvořilo poradní shromáždění, do něhož strany vysílaly vedle svých předsedů též své další čelné představitele.*“ „*V Národní frontě, kde našli své místo i velké společenské organizace, se měly projednávat nejvýznamnější otázky a v závěru se očekávalo jednomyslné rozhodnutí.*“ In: Brenner (pozn. 10), s. 41.

⁵³ Jiří Kabele, Československé rozcestí roku 1945, in: Československo na rozhraní (pozn. 29), s. 300.

⁵⁴ „*V podobě Ústřední rady odborů a Jednotného svazu českých zemědělců vznikly ohromné organizace, jejichž politická role a kompetence nebyly jasně definovány. Na poloviční cestě se však zastavily snahy shromáždit mládež v Jednotném svazu české mládeže a nedařilo se ani prosadit jednotné umělecké svazy.*“ In: Brenner (pozn. 10), s. 42-43.

Lidově demokratická republika nabyla tudíž charakteru silně centralizovaného režimu, omezujícího svobodu a pluralitu jak politického, tak i širšího veřejného působení a upozadujícího řadu demokratických instrumentů, jenž v mnoha ohledech jenom navázal na restriktivní zásahy, a sociální nivelizaci z období protektorátu.

Mnohé pozůstatky a dědictví okupací způsobené fundamentální proměny a převrstvení společnosti se vyskytovaly i v hospodářské oblasti, kde stále přetrvávaly za války zavedené přidělové systémy i tendence ke státním intervencím a regulaci průmyslové výroby.⁵⁵ Taktéž citelné zásahy do vlastnické struktury byly po válce ještě prohloubeny konfiskací majetku německých, maďarských a z kolaborace viněných vlastníků,⁵⁶ která však byla pouhou předzvěstí a precedentem daleko rozsáhlejšího zestátnění průmyslu a celého bankovního a pojistného sektoru, vymáhaného nejvíce KSČ, jež k jeho prosazení využívala náporu zpolitizovaného odborového hnutí.⁵⁷

Intence a zdroje této ekonomické transformace se ovšem nezakládaly výlučně na vlastních reakcích na válečnou situaci či na komunisty zastávané marx-leninské ideologii, oporou jim byly, tak jako změnám ve velké části soudobé Evropy, také teorie a koncepce sociálního zabezpečení britského ekonomy Williama Beveridge nebo reformní program vlády amerického prezidenta Roosevelta – zvaný New Deal. Stejně tak se v Československu etablovaly i další trendy analogické směřování v rozvinutých zemích, k nimž patřily reorganizace a standardizace školského systému či rozvoj služeb a jejich vzrůstající podíl na celkové zaměstnanosti.⁵⁸

2.3

Dynamiku a všeobecnou přijatelnost těchto revolučních kroků konstituujících nové státní uspořádání posilovalo též široce sdílené přesvědčení o nemožnosti návratu do starých poměrů a o nutnosti překonání zmiňované sociální a politické krize, odpovídající nárokům historického vývoje. Současnost byla vnímána coby zlomový bod dějin a kruciální moment počátku nové epochy.⁵⁹ V protikladu k tomuto zaměření na budoucnost, artikulaci a zdůrazňování přelomu a revolučních kvalit doby se však v diskursu prosazovaly rovněž otázky kontinuity a národní tradice, podněcované okupací způsobeným společenským znejistěním, stejně jako k němu komplementárním nárůstem nacionalismu. Hledání a přehodnocování smyslu českých dějin a reinterpretace národního charakteru tak měly napomoci snazšímu osvojení a integraci nových pořádků. Zároveň politickým stranám

---

⁵⁵ Dobeš, Nečekané paralely, (pozn. 35), s. 658.

⁵⁶ Pernes (pozn. 35), s. 142.

⁵⁷ „Zatímco v prvních týdnech po květnu 1945 byla netrpělivost dělnictva komunistickou stranou poněkud tlumena, v dalších měsících KSČ využívala jeho radikalizace a prostřednictvím odborových organizací podněcovala požadavky na znárodnění.“ In: Kalinová (pozn. 38), s. 53.

⁵⁸ Kalinová (pozn. 38), s. 26-27. – Křestan (pozn. 4), s. 335-336.

⁵⁹ „Correspondingly, articles with titles such as “At the Crossroads,” “On the Threshold of a New Era,” or “A Watershed in the Nation’s Cultural Development” appeared constantly in noncommunist periodicals throughout the period.” In: Abrams (pozn. 9), s. 90.

sloužily k přivlastňování těchto tradic a sebe prezentaci, jakožto jejich jediných právoplatných dědiců a pokračovatelů. Historie se stala jedním ze zástupných polí politických debat a zápasů, kam se transponovaly konflikty z oblastí, ve kterých byl proklamován naprostý konsensus a jakákoli opozice či diference byla zapovězena.

Při obhajobě svých pozic se političtí aktéři utíkali k odkazu Jana Husa a husitského hnutí, nahlíženému převážně v jeho sociálních a nacionálních rozměrech. V souvislosti s porážkou nacistického Německa a odsunem německé menšiny se pak oživovaly též formulace o odčinění Bílé hory a staletých národnostních bojích. Klíčová dějinná úloha se přitom obecně přisuzovala lidovým vrstvám, jež byly pokládány za nositele pokrokových národních tradic a povahy.⁶⁰ V rámci daných výkladových vzorců se pohybovali představitelé všech socialistických stran, velice aktivně je rozvíjel například komunistický ministr školství a později sociálních věcí Zdeněk Nejedlý, autor stati *Komunisté – dědici velkých tradic českého národa* a rovněž jedna z vůdčích postav nacionálního obratu komunistické strany.⁶¹ Podobné hledisko bylo vlastní i prezidentu Benešovi, jenž sám představoval určitý symbol kontinuity. Jediní, kteří se těmto postojům vymykali, byli tedy přívrženci lidové strany a katolické církve, hájící důležitost křesťanských tradic a hodnot pro vývoj českých dějin.

Hlavní pozornost a spolu s ní i většina polemik a sporů ovšem náležela reflexi a výkladům nedávné minulosti. Třebaže se na první pohled může zdát, že ze všech stran zaznívala shodná tvrzení a soudy o nutnosti překonání nedostatků první republiky a postavení nové na lepších a pevnějších základech, ve svých konkrétních významech se daná hodnocení značně rozcházela, čímž se otevírala diskuse nejen o pojetí minulosti, nýbrž, skrze rozličná stanoviska v otázce distance či navázání, rovněž o požadovaném charakteru lidové demokracie.⁶²

Všeobecně přijímanou autoritou se zde stala postava prezidenta T. G. Masaryka, k níž se přihlašovaly a jíž si nárokovaly všechny politické proudy. Masaryk byl chápán jako předchůdce a připravovatel nového režimu, jako ideový patron legitimizující současné dění. Dané Masarykovo mediální využití si však žádalo řadu úprav a selektivních zásahů do jeho obrazu, které zpravidla, na úkor Masarykova politického působení, vyzdvihovaly určité aspekty jeho intelektuální a filozofické práce v jejím humanistickém a sociálním zaměření.⁶³

---

⁶⁰ Abrams (pozn. 9), s. 97-103.

⁶¹ „Zdeněk Nejedlý byl na to, aby se ujal tématu, připraven jako málokdo z vůdčích komunistů. České národní tradice vnímal jako tradice lidové, demokratické, revoluční, pokrokové, se silným prvkem sociálním.“ Křesťan (pozn. 4) s. 327. – Zdeněk Nejedlý: *Komunisté – dědici velkých tradic českého národa*, Praha 1948.

⁶² Abrams (pozn. 9), *The Battle over the Recent Past II: The First Republic and Tomáš G. Masaryk*, s. 118 – 138. – Brenner (pozn. 10), *Dědictví a tradice I: Masaryk*, s. 64- 74.

⁶³ „Záplava textů o Masarykovi, která se objevila po květnu 1945 a každoročních vrcholů dosahovala u příležitosti určitých dat a ve dnech Masarykových narozenin a jeho úmrtí, svědčí především o tom, že život a dílo prvního prezidenta bylo možné uvést do souvislostí prakticky s jakýmkoli současným tématem. Kromě příspěvků, v nichž se rekapitulovaly nejdůležitější milníky Masarykova života a jeho rodinného života, bylo možné najít články týkající se všech oblastí společenského a politického vývoje, ale především Masarykovy

Nejzřetelněji byly tyto interpretační posuny patrné v názorech a výpovědích komunistických představitelů, kteří nemohli popřít svůj nepřátelský poměr k první republice ani Masarykovy kritické postoje k marxismu, současně si ale uvědomovali zásadní důležitost, a tak usilovali o přivlastnění jeho odkazu. Ve snaze hodnotově a významově oddělit meziválečný stát od jeho prvního prezidenta si pomáhali výkladovými schémata, spatřujícími v Masarykovi pokrokovou osobnost převyšující a předstihující svou dobu, jejíž politické vize a plány však narážely a byly z velké části utopeny v bojích s reakčními postoji vládnoucí buržoazie. Logika historické podmíněnosti hrála svoji roli i při vyrovnávání s Masarykovým odmítáním marxismu, kde bylo naopak poukazováno na jeho vlastní dobové a třídní zakotvení znemožňující mu překročit určité ideologické mantinely.⁶⁴ Ve výsledku mělo být překlenutí těchto rozporů a smíření komunistů s Masarykem dokonáno až aktuálním dějinným vývojem, v němž se, jak bylo proklamováno, konečně vyjevila shodnost jejich záměrů a směřování. Spíše než ke konkrétním úvahám a celkovému přesvědčení se tedy komunisté vztahovali k jeho široce pojímané pokrokovosti, jež by mu prý ani v této době nedovolila intelektuálně ustrnout. Tímto způsobem si tak mohli Masaryka přisvojit a přitom jedním dechem relativizovat jeho skutečné názory i výsledky práce a myšlení.⁶⁵

Taktéž ostatní strany vykládaly Masaryka a zejména jeho politické koncepce ve vlastním smyslu. Sociálním demokratům sloužil k prosazování reformního pojetí marxismu, národním socialistům k propagaci socialismu vyrůstajícího z domácích kořenů a lidové straně k vyzdvihování sociální politiky postavené na křesťanských hodnotách. O Masarykově demokracii či republice se mluvilo ve významu jistého politického ideálu, který může být naplňován až v nových podmínkách, v národně socialistických a lidoveckých kruzích ale také jako o mravním vzoru, implicitně odkazujícím k demokratickým pořádkům meziválečné republiky. V tomto kontextu se Masaryk stával jistou připomínkou a opatrovatelem příslušných etických a politických principů, jež se mnohým z daného okruhu zdály v poválečném čase postupně vytrácet a upadat.

Podobné, minulostí podepřené výhrady a napomenutí vyvolávaly ostré odezvy z komunistické strany, neboť ta v nich viděla zradu a kapitulaci na společný závazek vybudovat novou demokracii a spravedlivější společnost a zároveň je pokládala za součást reakčních snah o obnovení a návrat do předválečných poměrů.⁶⁶ V komunistickém hodnocení platila totiž meziválečná republika za stát, kde byla demokracie pouze předstírána, zatímco veškerou moc držela v rukou úzká skupina velkokapitalistů, jejíž sobecké sledování výhradně vlastních omezených zájmů dovedlo republiku k jejímu nevyhnutelnému krachu. Založení

---

filozofie v nejširším smyslu – jeho obrazu člověka, „humanismu“, chápání dějin, úvah o náboženství, národu a revoluci.“ In: Brenner (pozn. 10), s. 66. – Drápala (pozn. 5), s. 28-30.

⁶⁴ Abrams (pozn. 9), s. 128-130.

⁶⁵ Brenner (pozn. 10), s. 70.

⁶⁶ Brenner (pozn. 10), s. 72.

státu roku 1918 oceňovali toliko v rovině národního osvobození, vyvozovaného navíc z událostí Velké říjnové revoluce. Považovali jej ovšem především za promarněnou revoluční příležitost, nabízející se současnosti jako varování a rovněž jako výzva k důslednějšímu naplňování stanovených politických cílů.⁶⁷

Jak již bylo předestřeno, i zbylí představitelé Národní fronty přiznávali první republice mnohé chyby a selhání, odmítali však její nazírání a prezentaci jakožto naprostého podvodu. Stejně tak hájili památku dne 28. října 1918, jednak proti úsilí o jeho zastínění novým svátkem připomínajícím začátek pražského povstání 5. května 1945, jednak proti záměrům podřídit jej a upozadit oslavami ruské revoluce. V konfrontaci s komunistickým nazíráním, jemuž vyčítali jednostrannost a zjednodušování, představovali meziválečné Československo, v jeho složitých vnitřních i mezinárodně politických podmínkách, jako poměrně úspěšný a demokratický stát, i díky kterému se může poválečná republika řadit k těm nejprogresivnějším a nejvyspělejším zemím. Zástupci politického středu se pokoušeli o záchranu pozitivního obrazu první republiky zdůrazňováním trvalých hodnot, spjitostí a možností navázání. K tomu mělo přispět i uskutečnění několika zásadních kroků a událostí v den výročí 28. října, roku 1945 tak na toto datum připadla ustavující schůze Prozatímního národního shromáždění, a o rok později prezident Beneš podepsal zákon o dvouletém hospodářském plánu.

Z uvedeného líčení by bylo snadné dospět k náhledu, že zatímco komunistům šlo o přeznačení a apropriaci příslušných hodnot, veličin a měřítek minulosti, jejich oponenti, především z řad národních socialistů a lidovců, se je naopak snažili adekvátně pochopit, chránit a ukotvit v nové realitě. Ve své podstatě ovšem byly jejich strategie velice podobné. Všechny politické strany využívaly historických témat a motivů k vlastnímu vyprofilování, upevňování pozic a prosazování svých zájmů, vizí a plánů. Na nic jiného ostatně ani nebylo v dobovém politickém diskursu místo. Je ale třeba si povšimnout, že i v nekomunistickém vyjadřování byla první republika připomínána zvláště pro její duchovní a morální odkaz, spíše než kvůli jejímu systémovému a institucionálnímu uspořádání, jež bylo obecně považováno za překonané.⁶⁸

Společným jmenovatelem všech přežitků i příčinou krize a nedostatků se pro většinu politických aktérů, bez ohledu na jejich stranickou příslušnost či ideologická východiska, stal liberalismus nebo popřípadě kapitalismus, jimž bylo vytýkáno podržování veškerých záležitostí primárně ekonomickým zájmům vedoucí k sociálním nerovnostem, nespravedlnosti a v konečném důsledku k fragmentaci společnosti i ztrátě jakéhokoli jejího jednotícího přesvědčení či smyslu. Jejich zavržení bylo pak chápáno nejen jako výsledek racionálních úvah a společenské evoluce, nýbrž rovněž coby výraz altruismu a lidské mravní

---

⁶⁷ Abrams (pozn. 9), s. 119-120; 140-144. – Brenner (pozn. 10), s. 79-80.

⁶⁸ Brenner (pozn. 10), s. 81-82.

vyspělosti, díky níž člověk upozaduje své sobecké zájmy za potřebami kolektivu.⁶⁹ Přineslo ovšem také znejistění a zproblematizování významu a hodnoty jednotlivce. K odporu a veřejné polemice s tímto míněním se odhodlalo jen nemnoho hlasů, z nichž ty nejvýraznější patřily novinářce a lidovecké političce Heleně Koželuhové a významnému prvorepublikovému politikovi a ekonomovi Karlu Englišovi.⁷⁰ Směrem k levému pólu politického spektra je naopak možné pozorovat stále silnější a přímější identifikaci kapitalismu s reakcí a fašismem. Napříč všemi politickými proudy byly přitom pozůstatky fašismu pokládány za jeden z hlavních hendikepů nově utvářené společnosti, bez jejichž odstranění nelze ani pomýšlet na její další úspěšný rozvoj.⁷¹ Oproti komunistům však jejich politická konkurence spojovala fašismus zejména s fanatismem, společenskou radikalizací, ztrátou lidskosti a morální degenerací, kteréžto projevy nacházela v mnohých praktikách a počínáních komunistické strany. Nařčení z fašismu se tudíž stalo obousměrným argumentačním nástrojem, jehož prostřednictvím se političtí soupeři snažili vyjevit a zdůraznit spatřovaná negativa i nebezpečí hrozící z druhé strany, a tím ji diskreditovat.

2.4 Za východisko a odpověď na popisovanou krizi i společenské neduhy a choroby starého světa byl nicméně v obecné shodě všech politických elit pokládán nový lidově demokratický řád, jemuž bylo uloženo sociální narovnání a zapojení co nejširších a dosud opomíjených společenských vrstev do politického života a rozhodování, čímž měl být demokratický systém doplněn a obohacen o svůj hospodářský, sociální i kulturní rozměr, a tak upevněn a zabezpečen ve svých základech.

Socializující demokracie či symbióza demokracie a socialismu byly v dané době velice často skloňovaná témata. Vztahovala se k oné populární představě o sblížení Východu a Západu a převáděla ji do měřítek a souvislostí domácí politiky. Současně se však z pohledu řady českých novinářů, politiků a intelektuálů nabízela v této syntéze poválečnému Československu světodějná úloha, neboť v jejich představách byla tato země, pro svoji vyspělost, rovnostářský a demokratický charakter i geopolitickou situovanost, radící ji historicky a kulturně k západní civilizaci a nyní nově i k socialistickému světu Východu, předurčena stát se pionýrem dané cesty.⁷²

Československý socialismus – její cílová meta – se, jako jeden z ústředních pojmů politického diskursu třetí republiky, stal rezervoárem nejrůznějších idejí, koncepcí a očekávání přiváděných z mnoha stran a oborů. Tato rozmanitost a intenzita promýšlení

---

⁶⁹ Jan Dobeš: Socialismus v politické teorii a praxi let 1945–1948, in: Československo na rozhraní (pozn. 29), s. 281.

⁷⁰ Drápala (pozn. 5), s. 23-24.

⁷¹ „On the political right, Pavel Tigríd urged that “we must fight ...against the very roots of this, the greatest evil of our times – and these roots are in us, in our thoughts.” The hard-line Communist ideologue Nejedlý similarly admonished Czechs: “We must not think that we were as immune to fascism as we told ourselves. We have more of this fascism in ourselves than we think. ...We must destroy it also in us.” In: Abrams (pozn. 9), s. 115.

⁷² Brenner (pozn. 10), s. 265-274.

však vedla spíše k znejasnění a rozměňování jeho významu. Základní osu politických debat o socialismu určoval spor o platnost jeho marxistického pojetí. Dle komunistů a sociálních demokratů poskytoval marxismus a jej zakládající filosofie dialektického materialismu objektivní vědeckou metodu umožňující účelné a plánovité řízení společnosti.⁷³ Postulovaná závaznost, univerzalita a neomylnost těchto teorií ovšem utvrzovaly národní socialisty a lidovce v přesvědčení, že, nežli k uplatňování vědecké metody, mají tyto projevy blíže k dogmatickému vyznávání takřka náboženské víry.⁷⁴ Z projevů národně socialistické strany vychází marxismus jako odtažitý a nepraktický konstrukt, jemuž tato strana ze své poměrně vyhraněné nacionální pozice přisuzuje německý charakter odpovídající jeho rigiditě, autoritativnosti a důrazu na řád, a proto odporující a cizí tradicím i zásadám českého národa. Z příslušných vlastností pak mělo vyplývat i marxistické přehlížení hodnoty a role jednotlivce, přeceňování ekonomických a materiálních aspektů společenského fungování i sklon k radikalitě odrážející se v jeho prosazování cesty násilné revoluce a diktatury proletariátu.⁷⁵

Do kontrastu s touto interpretací marxismu stavěli národní socialisté vlastní verzi českého či československého socialismu, jenž by organicky vyrůstal z domácích historických zkušeností a kořenů a prostřednictvím evolučního demokratického vývoje šel k vytvoření beztřídní stejnorodé společnosti, v níž by došlo k vyrovnání vnitrosociálních rozporů, takže by kolektivní a individuální zájmy mohly být uspokojovány ve vzájemném souladu.⁷⁶ V obhajobě svých vizí se dovolávali českého charakteru, jemuž je prý bližší nenásilný postup, i nově nalezené a tolik zprofanované národní jednoty, pro niž je zapovězeno, aby se proti sobě jednotlivé společenské vrstvy stavěly a národ tak oslabovaly. Namísto hospodářských, institucionálních a transformačních otázek, považovaných v podstatě již za vyřešené či přinejmenším jasně vytyčené novým systémem lidové demokracie, soustředili národní socialisté svůj zájem především na morální, duchovní a kulturní rozměr socialismu, jelikož v nich spatřovali podstatu jeho uskutečňování. Slovy tehdejšího předsedy ČSNS Petra Zenkla: „*Náš socialismus má tedy širší základnu a širší cíl, chce reformovat společnost lidskou, nejen aby napravit hospodářské křivdy a zamezil vykořisťování, nýbrž aby ji zreformoval ve všech jejích složkách a zušlechtil lidskou osobnost po všech jejích stránkách.*“⁷⁷

---

⁷³ Dobeš, Socialismus v politické teorii (pozn. 69), s. 279.

⁷⁴ Abrams (pozn. 9), s. 203.

⁷⁵ Brenner (pozn. 10), s. 97-99. – Dobeš, Socialismus v politické teorii (pozn. 69), s. 285-286.

⁷⁶ František Kovárna představitel vedení i intelektuální elity ČSNS, osvětluje dané zásady a myšlenky takovými slovy: „*Právě v těžkých okamžicích, jež jsou už bohudík za námi, jsme poznali, ne poznali, ale zkusili, jak jeden každý z nás je člověkem, ba sám sebou teprve v souvislosti s celkem, ve spojení s těmi, kdo mluví naší řečí, myslí naší myšlenkou, cítí naším citem. Proto chceme, cítíme a víme, že lze člověku lidsky žít jen tehdy, včlení-li se kázně do společenství a společenství že zůstává lidským společenstvím, zajišťuje-li za kázně člověku svobodu.*“ In: František Kovárna, *O kulturu socialismu*, Praha 1946, s. 19.

⁷⁷ Petr Zenkl: Naše hlavní zásady, in: Jiří Staněk, *Antologie textů s kulturně politickou problematikou k období 1945–1948. Díl 1. (1945–1946)*, s. 74.

Československá strana národně socialistická sama sebe vnímala a představovala coby ústřední politickou sílu třetí republiky, přičemž se opírala i o autoritu a váženost prezidenta Beneše, s nímž se jako se svým významným bývalým členem stále silně identifikovala. S rostoucím vlivem komunistické strany se však v konkurenčním souboji dostávala čím dál více do pozice jejího oponenta a často i velmi hlasitého a nesmlouvavého kritika způsobů jejího vládnutí. V této roli národně socialistickou stranu upevňovala i poválečná regulace politického systému, jež do ní přivedla mnoho někdejších příslušníků zakázaných a tedy pravicových a konzervativních stran a celkově ji posunula k pravému pólu politického spektra. Nicméně skutečnou opozicí se národní socialisté nikdy nestali, zapovídal to totiž řád, který sami pomáhali ustavit a o jehož porušení nikterak neuvažovali.⁷⁸

Stejně tak své nové místo a profil musela hledat i Československá strana lidová, pro niž přijetí Košického vládního programu a účast na vládě Národní fronty znamenaly hodnotový ústupek směrem doleva. Jako jediná nesocialistická z českých stran se dostala do situace, kdy byla nucena lavírovat mezi aktivní spoluúčastí na socializující společensko-politické transformaci a formulací vlastního alternativního návrhu vývoje. Bezprostředně po válce byla přitom, navzdory smluvenému paritnímu rozdělení moci, upozaděna a zatlačena do kouta socialistickým blokem vytvořeným ostatními stranami, což vedlo k omezení jejích vyjednávacích možností i slabému zastoupení a pozici ve vládě. Ani po rozpadu socialistického bloku, způsobeného na konci roku 1945 odstoupením národních socialistů, nedokázala však lidová strana získat o moc silnější postavení na politické scéně. Přesto se ale lidovci neodhodlali a nepokusili využít své výlučnosti, aby se na vládní a mocenské úrovni jasněji vymezili vůči hlavnímu politickému proudu. Tak jako národní socialisté vždy respektovali jednotu Národní fronty, neboť se obávali, že příliš disentní postoje by mohly vést k jejich vyloučení z ní, a tedy i z veškerého politického života nové republiky.⁷⁹

Za převážně smířlivé až poddajné jednání lidové strany neslo hlavní zodpovědnost její vedení, zvyklé z meziválečného koaličního vládnutí na praxi politických kompromisů a obchodů, jemuž stranická struktura poskytovala možnosti pro značně direktivní způsoby jejího řízení. Předseda a zakladatel strany Jan Šrámek nadto představoval neatraktivní autoritu, těšící se mimořádné úctě. Stáří a špatný zdravotní stav ho však výrazně limitovaly v účasti na jednáních a politických činnostech, a proto po něm vedení strany do velké míry přebíral první místopředseda František Hála, zastávající vstřícné stanovisko ke komunistické straně.

Zároveň se ovšem po válce v okruhu lidové strany vyprofilovala řada mnohdy i protichůdných tendencí vyvolávající množství vnitrostranických rozporů a tenzí. Svůj vliv na to měly jak generační rozdíly, tak i, všem stranám společný, příliv nových členů

---

⁷⁸ Abrams (pozn. 9), s. 61-64. – Brenner (pozn. 10), s. 46.

⁷⁹ Drápala (pozn. 5), s. 37.

přinášejících vlastní hodnotová měřítká. Ve straně se tak konfrontovaly silně antikomunistické postoje, blízké kupříkladu redakci týdeníku *Obzory*, se snahami o syntézu křesťanství a socialismu, ztotožňujícími ve svých vyostřených polohách socializační reformy s návratem do premoderních poměrů. Rozrůzněná byla i náklonnost k církvi, patrná především na Moravě, vztah k tradicím či liberálním hodnotám i nahlížení předválečné republiky a též celé západní civilizace.⁸⁰

Obecně nicméně usilovala většina lidovců o prosazení svébytného programu křesťanského solidarismu, jež by oponoval marxistickým vizím socialismu, považovaným nikoli za odpověď, nýbrž za vyhocení duchovně vyprázdněného kapitalismu, redukujícího společenské poslání výlučně na dobývání materiálního blahobytu, a vedoucího toliko k sociálním nerovnostem a odcizování. Komunisty hledané východisko v předávání stále větší moci a kapitálu do rukou státu, jim totiž nejenže nepřipadalo jako prospěšné a funkční řešení, ale naopak vedlo mnoho z nich k obavám z jejich zneužívání a z hrozící proměny republiky v totalitní režim.

V lidoveckých představách se naproti tomu měla společnost rozvíjet odspodu z rodinných vazeb a v přirozené pospolitosti podepřené obnovou křesťanských hodnot, kde by své důležité místo mělo drobné podnikání i soukromé vlastnictví a podstatnou roli by hrál střední stav. Umírněnost projevující se odmítáním hlubší hospodářské a sociální přestavby, důraz na duchovní a morální otázky i určitá konzervativnost těchto lidoveckých koncepcí však představovaly nepřekonatelné limity při získávání širší společenské podpory, a tudíž i zásadní hendikep v souboji s jejich politickou konkurencí.

Komunističtí představitelé se na druhé straně museli vypořádávat s vlastním negativním obrazem a v části společnosti stále přetrvávající nedůvěrou, k nimž značně přispívalo vyjadřování národních socialistů a lidovců. Snažili se proto, poukazováním na realismus a improvizální schopnosti svých vůdců či kreativní potenciál marxismu, zbavit KSČ nálepky radikální sektářské strany vyznávající rigidní, deterministickou ideologii. Ze stejného důvodu zmizelo po válce z titulu *Rudého práva* heslo – Proletáři všech zemí, spojte se!⁸¹ Problematika socialismu ustoupila z hlavního zájmu a namísto ní se komunistická strana začala soustředit na prezentaci svého vlasteneckého obratu a nového pozitivního přístupu ke státu. Hodnověrnost tohoto posunu přitom dosvědčovala svým předválečným angažmá v protinacistické lidové frontě, chováním za mnichovské krize i vysokým počtem obětí komunistického odboje. Její kredit zvyšovala rovněž popularita válečného vítěze a osvoboditele – Sovětského svazu.⁸² To vše napomáhalo ambicím komunistické strany stavět

---

⁸⁰ Abrams (pozn. 9), s. 73-75. – Drápala (pozn. 5), s. 39-41.

⁸¹ Brod (pozn. 33), s. 43.

⁸² Abrams (pozn. 9), s. 54 – 55. – Brenner (pozn. 10), s. 45.

se do čela národa při uskutečňování poválečné přestavby a brát na sebe úlohu zastávce a garanta proklamované národní a demokratické revoluce.

V rámci budovatelského diskursu zaměřeného na produktivitu a výsledky, který se jí podařilo v těchto intencích rozvíjet a ovládnout, si dokázala přivlastňovat úspěchy poválečného vývoje, tepat spatřované nedostatky a zviditelňovat vlastní perspektivy dalšího směřování. Přes své ztotožnění s lidovou demokracií, odmítala KSČ, že by v novém režimu již docházelo k realizaci socialismu,⁸³ dané hledisko jí ovšem sloužilo k podněcování dalších změn a udržování dynamiky revoluce. Její tempo se ale ani tak nezamlouvalo radikálním členům komunistické strany, kteří kritizovali i novou stranickou tvář a spolupráci v Národní frontě, neboť doufali, že v příznivé poválečné situaci přistoupí strana k nekompromisnímu převzetí moci a provede socialistický převrat. Sebevědomá obhajoba zvoleného postupu od vedoucích komunistických představitelů i jejich utišování vnitřních tlaků a vyhroceností však upevňovaly jejich vládní partnery v přesvědčení, že proměna, kterou KSČ prošla, byla zásadní a opravdová. Zvláště Klement Gottwald byl vnímán jako v podstatě státnická osobnost přerůstající svým významem úzká stranická vymezení.⁸⁴ Přednosti této ideové přeměny ostatně dosvědčoval i rychlý růst KSČ, jemuž se žádná jiná strana nedokázala vyrovnat. Na svém sjezdu v březnu roku 1946 se komunisté mohli pyšnit více než milionem členů a zcela přirozeně si tak nárokovat titul nejsilnější, státoporné a všenárodní strany.⁸⁵

Československá sociální demokracie byla danou komunistickou strategií, díky níž tito obsadili těžiště politického života třetí republiky, zastíněna a značně znejistěna ve svých pozicích. Tato strana, která právě procházela generační obměnou, se pod dojmem válečných zkušeností jasně přihlásila k marxismu a do jejího čela se dostalo levicové křídlo domáhající se sloučení socialistických stran, leč komunisty v aktuální situaci rezolutně odmítaného. Vyhraněností svých poválečných východisek přitom předčila takticky zdrženlivou KSČ i v řadě dalších aspektů, třeba i v otázce znárodnování.⁸⁶

Mezi straníky ale postupně eskaloval spor o další politickou linii sociální demokracie. Umírněná frakce byla totiž nespokojena s rolí pouhého komplice komunistů, usilovala proto o politické a ideové osamostatnění a taktéž nabádala k obraně a většímu respektu k principům demokratického právního státu. Až do stranického sjezdu v prosinci 1947 však nedokázala získat ve straně převahu,⁸⁷ a patová situace, v níž tyto rozepře uvízly, bránila sociální

---

⁸³ Dobeš, *Socialismus v politické teorii* (pozn. 69), s. 278.

⁸⁴ Svobodné slovo 206: „jako si nikdy nedáme upřít právo v předsedovi vlády K. Gottwaldovi vidět i našeho předsedu a nejen předsedu jedné strany.“ In: František Kovárna: *Kultura a politika, Svobodné slovo II*, 1946, č. 206, 8. 9., s. 1.

⁸⁵ Abrams (pozn. 9), s. 57. – Dobeš, *Socialismus v politické teorii* (pozn. 69), s. 279.

⁸⁶ Dobeš, *Socialismus v politické teorii* (pozn. 69), s. 277.

⁸⁷ „Z konfliktu mezi stranickou levicí a pravicí kolem Václava Majera, který zastával velmi kritický postoj ke KSČ, vyšli na stranickém sjezdu v listopadu 1947 vítězně „centristé“. Novým předsedou strany se stal Bohumil Laušman.“ In: Brenner (pozn. 10), s. 44.

demokracii zřetelně se vymezit a vydobýt si svébytnou pozici na politické scéně.⁸⁸ I kvůli tomu se sociálním demokratům nedařilo uplatňovat své bohaté teoretické zázemí, takže množství jejich zajímavých myšlenek, mnohdy velmi invenčních interpretací marxismu, zůstalo oslyšeno.

Důležitým milníkem ve vývoji lidové demokracie, jenž měl prověřit její společenské uznání a revidovat poměr politických sil, se staly parlamentní volby konané v květnu 1946. Se značným naléháním a nadějemi je vyhlíželi zvláště představitelé lidové a národně socialistické strany. Neslibovali si od nich ale zásadní změnu kurzu, která v omezeném stranicko-politickém systému svázaném Národní frontou ani nebyla možná, nýbrž především stabilizaci mocenských pořádků, jež by jasně vytyčila způsoby utváření politické vůle, a zamezila tak komunistům v protlačování svých zájmů mimoparlamentními cestami.⁸⁹

Nový volební zákon odnímal volební práva občanům neslovanské národnosti. Komunisté a sociální demokraté do něj rovněž prosadili institut tzv. bílých lístků, jejichž prostřednictvím mohli voliči vyjádřit nesouhlas s novým režimem. Doufali totiž, že se jim tím podaří zabránit přechodu podporovatelů zakázaných stran k jejich národně socialistické a lidovecké konkurenci.

Předem samotných voleb došlo mezi stranami k dohodě o podmínkách volební kampaně, zapovídajících kritiku vládní politiky a dosažených změn, ale i o podobě povolební spolupráce, tedy o pokračování vlády Národní fronty na obdobném půdorysu.⁹⁰ Byť míra svobody a demokratičnosti daných voleb byla dosti limitována, nelze je přesto považovat za pouze formální. Všechny strany k nim přistupovaly s očekáváním zlepšení a posílení vlastní pozice. V zákulisí komunistické a sociálně demokratické strany se dokonce uvažovalo o vytvoření jen dvoučlenné vládní koalice. Lidovci a národní socialisté pak věřili ve své volební vítězství a výraznou porážku komunistů.⁹¹ Najmě pro ně tedy volební výsledky znamenaly velké rozčarování, neboť komunisté v nich se ziskem čtyřiceti procent hlasů v českých zemích jednoznačně zvítězili. Až s odstupem za nimi následovali národní socialisté s podporou dvaceti čtyř procent hlasů, lidovci s dvaceti procenty a poslední sociální demokraté, pro něž hlasovalo necelých šestnáct procent voličů.⁹²

K úspěchu komunistické strany významně přispěla její rozsáhlá stranická struktura prorůstající takřka celou zemí, s jejíž pomocí dokázala na svoji stranu přiklonit klíčové voličské skupiny, jako byli prvovoliči nebo noví osídlenci pohraničí. Ve své propagaci přitom

---

⁸⁸ Brenner (pozn. 10), s. 108. – Dobeš, *Socialismus v politické teorii* (pozn. 69), s. 283.

⁸⁹ Brenner (pozn. 10), s. 90-93.

⁹⁰ Libor Vykoupil: *Volby v květnu 1946*, in: *Československo na rozhraní* (pozn. 29), s. 171.

⁹¹ Bílek – Lupták (pozn. 32).

⁹² Abrams (pozn. 9), s. 58.

KSČ velice obratně využívala sympatií, jež k ní chovala značná část kulturní inteligence, ale hlavně vyhlídek sociálního vzestupu vzbuzovaných v širokých vrstvách obyvatelstva.⁹³

Šok vyvolaný výsledkem voleb v nekomunistických stranách, v nich zároveň podnítil snahu a vystupňoval tlak na nezávislé, sebevědomější vystupování a odlišení vůči komunistům. Přes mnohé vnitrostranické turbulence ale nedošlo k žádné obecnější politické krizi a strany nastoupily cestu předjednané povolební spolupráce. Ani role a význam parlamentu, který přímou volbou nabyl větší legitimacy, se nijak zásadně neproměnily, a on tak zůstal mimo ohniska politického rozhodování.

Komunisté, posílení volebním vítězstvím, začali se v průběhu roku 1946 více zabírat otázkami spojenými se socialismem. V logické návaznosti na své poválečné tendence i s ohledem na politiku a pokyny vytyčené z Moskvy⁹⁴ formulovali myšlenku vlastní nezávislé a pokojné cesty k socialismu, jež by reflektovala unikátní, válkou přivozené podmínky, předávající moc do rukou pokrokových sil lidu. Uskutečňování socialismu autonomními, Československu náležitými postupy v sobě samozřejmě neslo silný nacionální akcent, a zcela tak souznělo s nově utvářeným obrazem komunistické strany, která jej prezentovala jako vyvrcholení svého pojetí českých dějin. Zbylé dvě socialistické strany ovšem viděly v dané koncepci jisté ohrožení, obzvláště národní socialisté ji proto obviňovali z plagiátorství a upozorňovali na vlastní původnost v těchto postojích.⁹⁵

I když se specifická cesta k socialismu stala ústředním pojmem komunistického slovníku, podoby uceleného programu či teorie nikdy nedošla. Na její konto vznikalo totiž až příliš různorodých a často i poměrně protichůdných názorů a mínění. Otevřenost a adaptabilita měly ostatně být hlavními devízami této ideje. Mlhavá a abstraktní však v komunistickém vyjadřování zůstávala i její konečná meta socialismu.⁹⁶ Podstatnou se tak v její obecnosti ukazuje především představa plynulého řízeného pokroku a přechodnosti současného lidově demokratického režimu, jež se promítala do utváření reálné politiky komunistické strany. Vycházel z ní dvouletý hospodářský plán, který měl prokázat kompetentnost a přednost komunistické politiky a posunout republiku k plánované ekonomice. V této souvislosti byla také počátkem roku 1947 vyhlášena aspirace získat v příštích volbách většinu hlasů.⁹⁷ KSČ tak navazovala na své úsilí stát se masovou stranou, přičemž ji pokládala za oprávněný demokratický postup, jak v mezích parlamentních pořádků nabýt rozhodující moci a ve vlastní režii realizovat socialismus. Ostatní političtí aktéři ji ale chápali jako zradu na svornosti založeného systému Národní fronty a mnozí za nimi viděli totalitní úmysly komunistů. Takováto nařčení mělo vyvracet dosavadní komunistické počínání i jejich

---

⁹³ Kalinová (pozn. 38), s. 86.

⁹⁴ Abrams (pozn. 9), s. 184. – Brenner (pozn. 10), s. 112.

⁹⁵ Abrams (pozn. 9), s. 190.

⁹⁶ Dobeš, Socialismus v politické teorii (pozn. 69), s. 280.

⁹⁷ Abrams (pozn. 9), s. 185-189. – Brenner (pozn. 10), s. 114-116.

svébytné přihlášení k evolučním, třebaže za náročnější a zdlouhavější považovaným, postupům a zásadám demokracie.

Současně však komunisté dávali zřetelně najevo, že utvoření socialismu pro ně představuje naprostou prioritu a esenciální nutnost. A přestože nepochybovali o naplnění svého záměru získat na svoji stranu většinu národa, připomínali, že pokud by se proti nim zformovaly reakční síly a bránily jim v rámci lidové demokracie a Národní fronty dosáhnout svého cíle, museli by hledat jiné metody a prostředky jeho realizace.⁹⁸ Postupně tak jakýkoli nesouhlas a vzdor komunistické straně nabyval významu reakce a výroky o ukončené revoluci či potřebě konsolidace systému byly obviňovány z touhy po návratu starých kapitalistických poměrů, jenž by se rovnal „novému Mnichovu“, neboť komunisté neviděli žádné další alternativy mezi socialismem a fašismem.

Na opačné straně politického spektra byl „Mnichov“ spojován převážně s pocity vlastní malosti, s bezmocí a bezvýznamností v dimenzích velmocenské politiky, vedoucí až ke ztrátě státní suverenity. Rostoucí mezinárodní napětí přitom oživovalo tyto obavy. Výjimečný prostor mezi Východem a Západem uprostřed spolupracující Evropy, v němž se mělo utvářet poválečné Československo, se s vyostřujícími konflikty Spojených států a Sovětského svazu čím dál více zužoval a s československým odmítnutím americké ekonomické pomoci v podobě tzv. Marshallova plánu jako by takřka úplně zmizel.⁹⁹

Toto rozhodnutí, ačkoli bylo vynucené Sovětským svazem¹⁰⁰, však na domácí politické ani mediální scéně nikdo nerozporoval. Zásadní roli zde hrála skutečnost, že Marshallův plán počítal se zapojením Německa. Vidina jeho obnovy vyvolávala v československých představitelích strach z návratu jeho mocenských a válečných ambicí, a nedávala jim tak z jejich pohledu jinou možnost než se plně spolehnout na ochranu od Sovětského svazu.¹⁰¹

Nebezpečí ustavení dvou zneprátelených mocenských bloků začalo nabývat velmi konkrétních obrysů, což mělo svůj vliv i na vývoj a formování domácí politiky. Dohoda na vládě a udržení konsensu mezi stranami se zdály stále složitější. Strany se navzájem dále odcizovaly v rétorice, zájmech a akcentech svého vyjadřování. Proti komunistickému důrazu na sociální a ekonomické změny soustředili jejich oponenti pozornost na otázky svobody, práva, státní moci a jejího zneužívání.¹⁰²

Do atmosféry konce roku 1947 a počátku toho následujícího se silně promítaly blížící se volby a s nimi související debaty o ústavě, již mělo za svůj hlavní úkol připravit a schválit

---

⁹⁸ Brenner (pozn. 10), s. 117-119.

⁹⁹ Kalinová (pozn. 38), s. 105.

¹⁰⁰ „Dne 4. července 1947 československá vláda na návrh Jana Masaryka jednohlasně akceptovala pozvání na pařížskou konferenci, na níž se měl připravovat Marshallův plán. [...] Ale jen o několik dní později Stalin přiměl zástupce československé vlády, kteří přijeli na jednání do Moskvy, aby příslib odvolali. Už 10. července československá vláda revidovala své původní rozhodnutí.“ In: Brenner (pozn. 10), s. 301.

¹⁰¹ Christiane Brenner: Perspektivy roku 1945, In: Československo na rozhraní (pozn. 29), s. 260.

¹⁰² Brenner (pozn. 10), s. 317.

ještě aktuálně činné Národní shromáždění. Důležitou okolností soudobého dění byly rovněž přetrvávající hospodářské problémy, které narušovaly obraz úspěšně plněné dvouletky a plynulého sociálního pokroku, a tak nutily politickou reprezentaci k reakci. Ambiciózní a vyhraněné komunistické plány, k nimž patřil kupříkladu návrh tzv. milionářské dávky, se však na vládě nesetkávaly s podporou. Komunisté se proto jali ještě intenzivněji obracet k veřejnosti, společenským organizacím a převážně pak odborům, které na jejich pokyn organizovaly systematický nátlak na vládní činitele, díky němuž se komunistům podařilo své záměry nakonec prosadit.¹⁰³

Svoji politickou konkurenci se navíc KSČ pokoušela podryvat a diskreditovat pomocí cílených provokací, v nichž se angažovaly i jí kontrolované bezpečnostní složky. Jejich vrcholem bylo vykonstruované obvinění slovenské Demokratické strany z protistátního spiknutí. Za daným jednáním ovšem politici nekomunistických stran spatřovali převážně starost a obavy komunistů ze špatného výsledku nadcházejících voleb, a přistupovali k němu tedy střídavě a s obezřetností, aby nezavdali podnět k dalším atakům. Předpokládali totiž, že k řešení této krize dojde výhradně na politickém poli, právě prostřednictvím oněch voleb.¹⁰⁴ Upínání k nim a k vlastnímu volebnímu úspěchu přitom přispívalo k udržování odstupu a nedůvěry mezi jednotlivými nekomunistickými stranami a bránilo hlubší kooperaci. Představa vlády bez komunistů, před níž tito úpěnlivě varovali, se ostatně žádné z nich nejevila jako reálná politická alternativa a sdružování jakékoliv protikomunistické koalice, jež by nadto mohla být osočována z reakčních pohnutek, se tak zdála zcela kontraproduktivní.

Všechny zmiňované faktory, spolu s omezenou organizační strukturou českých nekomunistických stran, jež neumožňovala větší průnik do společnosti, silnější ohlas jejich agendy, ani náležitou komunikaci s regiony a potýkala se s infiltrací komunistů, měly zásadní dopad na únorovou vládní krizi a komunistické převzetí moci. Komunistům se v dané situaci podařilo vytvořit dojem, že na jejich straně stojí a jimi je zastupována rozhodující část společnosti. Bez ohledu na to, jak blízké bylo toto přesvědčení skutečnosti, je nepopiratelné, že většinová společnost přijala interpretace a perspektivy, které jí poválečné elity předkládaly, za své a nechala se strhnout k revolučnímu nadšení, jež jí umožnilo sublimovat své nejistoty, traumata a obavy v pozitivní vizi budoucnosti.

Když se posléze političtí protivníci komunistů postavili proti jejich plánům dalšího prohlubování a rozvoje socialistické přestavby, neměli se už o co opřít a k čemu se vrátit, poněvadž se předtím sami podíleli na diskreditaci i odstranění institucionálních základů a pravidel liberální demokracie. Jejich polemické názory, výtky a varování pak nejenže nemohly důsledně reflektovat systémové problémy poválečné republiky, nýbrž postrádaly i jakékoli jasné pozitivní východisko. Pro komunistické protagonisty pak nebylo obtížné

---

¹⁰³ Kalinová (pozn. 38), s. 102.

¹⁰⁴ Bílek – Lupták (pozn. 32).

ztotožnit jejich původce s reakcí a ve společnosti posilovat přesvědčení, že na cestě k socialismu bude třeba postupovat dál.

3 MEDIÁLNÍ KONTEXT: Český tisk v období třetí Československé republiky: přehled, podmínky a struktura

Zaměření na mediální kontext zkoumaného diskursu představuje neoddělitelnou součást jeho analýzy, neboť napomáhá k porozumění podmínkám vzniku příslušných výpovědí, a tak i k vykročení z roviny textu do prostoru jejich širších sociálních interakcí. Dané hledisko je o to důležitější, ježto možnosti utváření a fungování mediálních či publikačních institucí jsou spoluurčovány sférou moci, a stávají se tudíž nezastupitelným zprostředkovatelem mocenského působení na pole diskursu.

Jak již jsem předestřel v předchozí kapitole, mezní zkušenost rozpadu republiky, ustavení protektorátu a příchodu války znamenala pro celou společnost zásadní revizi hodnot, která se zřetelně projevila i na poválečné proměně tisku. Ta byla promyšlena již za války a to jak v domácí ilegální skupině novinářů, tak i mezi politickou reprezentací v exilu. „*Liberální vydavatelský systém první republiky byl označen za špatný, protože umožňoval, aby byl tisk využíván pro soukromé cíle jednotlivců,*“ čímž „*výrazně přispěl k politické krizi předválečné republiky.*“¹⁰⁵ Napříště se tak, jak to konstatoval i Košický vládní program, měla média stát národním majetkem a sloužit výhradně jeho lidu.¹⁰⁶ Na tomto novém přístupu k médiím lze spatřovat řadu tendencí vlastních též obecnému dobovému uvažování, ať už se jedná o protiklad soukromého, na zisku závislého podnikání a nezávislé veřejné služby nebo o omezování svobod a přístupu k veřejnosti ve snaze o vypořádání s protektorátní minulostí a nedemokratickými a fašistickými postoji či o úsilí prostřednictvím kultury cíleně vychovávat společnost.¹⁰⁷

Dne 18. května 1945 bylo vyhláškou ministerstva informací zastaveno vydávání všech periodik vyjma deníků Národní fronty, přičemž licenci mohli nově získat vedle státních úřadů a veřejnoprávních sdružení pouze „*korporace a instituce, které prokáží na vydávání veřejný zájem.*“¹⁰⁸ Knižní trh byl regulován vyhláškou ze 4. června, jež rušila všechna povolení k tisku knih udělená protektorátním ministerstvem lidové osvěty a nařizovala nakladatelstvím předložit do 20. července ke schválení čtvrtletní vydavatelský plán.¹⁰⁹ Mediální pole tak prodělalo velice turbulentní proměnu, v rámci níž došlo k zániku řady titulů, naopak mnohé, jež za okupace nemohly vycházet, jako *Rudé právo*, *Národní osvobození* či *Právo lidu*, byly obnovovány, jiné na důkaz odmítnutí své protektorátní minulosti musely měnit názvy.

¹⁰⁵ Petr Bednařík, Český tisk v letech 1945–1948, in: Jakub Končelík – Barbara Köpplová – Irena Prázlová, *Rozvoj české společnosti v Evropské unii. Část III, Média*, Praha 2004, s. 132-133.

¹⁰⁶ Jakub Končelík – Pavel Večeřa – Petr Orság, *Dějiny českých médií 20. století*, Praha 2010, s. 115.

¹⁰⁷ Brenner (pozn. 10), s. 25.

¹⁰⁸ Zastavení svobodného tisku, in: *Svobodné slovo I*, 1945, č. 5., 18. 5., s. 2. – Drápala (pozn. 5), s. 46. – Bednařík (pozn. 105), s. 134.

¹⁰⁹ Jitka Lhotecká, *Nakladatelská činnost v poválečném Československu, se zaměřením na období po roce 1948* (diplomová práce), Ústav hudební vědy Muni Arts, Brno 2009, s. 32.

Z lidoveckých *Lidových listů* se stala *Lidová demokracie* a z *Českého slova* příslušícího k národně socialistické straně *Svobodné slovo*. Rovněž titul za války vydávaných *Lidových novin* byl zapovězen, pročež na předválečném půdorysu obnovená redakce pojmenovala svůj deník *Svobodné noviny*. Již v květnu a pak i dále v průběhu roku 1945 počaly vznikat nové denní listy, navázané nejednou na taktéž právě se rodící masové organizace, jako byl list Revolučního odborového hnutí *Práce* a Českým svazem mládeže vydávaná *Mladá fronta*.¹¹⁰ Obdobné poměry panovaly i v ostatním periodickém tisku, strany Národní fronty se dohodly, že každá může vydávat dva celostátní týdeníky,¹¹¹ postupně pak začalo vycházet i množství dalších obnovených i zcela nových periodik. Omezení práva na vydávání tiskovin spolu s nedostatečnou produkcí papíru, o jejímž vlivu na mediální sféru se zmíním později, zabránilo však možnému obrození šíře a rozmanitosti předválečného tisku.¹¹²

Vedle této celkové rekonstrukce mediálního prostředí byla rovněž pocitována nutnost personální očisty novinářského stavu. O ustavení příslušné komise a zastavení činnosti všem kolaborujícím novinářům rozhodla již 11. května 1945 porada zástupců tisku při České národní radě. Očistná komise reformovaného svazu novinářů trestala, tak jako i další stavovské organizace, dočasným či doživotním zákazem činnosti, nejzávažnější případy pak postupovala retribučním soudům. Komise zároveň vydávala potvrzení o bezúhonnosti nutné pro členství ve Svazu českých novinářů, a tudíž i pro další výkon novinářského povolání.¹¹³ Svaz českých novinářů, který vznikl transformací protektorátního Národního svazu novinářů, byl zájmovou organizací, jejíž statut kodifikoval zákon o postavení redaktorů a svazech novinářů schválený 28. května 1947. Ten potvrzoval právo novinářů psát svobodně dle svého svědomí, podmiňoval ovšem výkon novinářské profese členstvím v jednotném svazu,¹¹⁴ přičemž mohl být jakýkoli člen na základě disciplinárního řízení vyloučen, a tak zbaven přístupu k veřejnému vyjadřování.¹¹⁵

Snaha o regulaci mediálního pole se nicméně neomezovala pouze na prostředky stavovské organizace. Přes deklarovanou právní kontinuitu s první republikou nebyla sice zavedena předválečná preventivní cenzura, což hojně využíval komunistický tisk pro zdůraznění a propagaci větší demokratičnosti nového režimu, byly však nalézány jiné restriktivní

¹¹⁰ Petr Bednařík – Jan Jiráček – Barbara Köpplová, *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*, Praha 2011, s. 233-234.

¹¹¹ Drápala (pozn. 5), s. 52.

¹¹² „Z původního počtu necelých 150 deníků, které vycházely na území českých zemí v roce 1938, protektorátní úsporná a politická opatření ukrojila, takže v roce 1940 vycházelo v protektorátu již jen 33 deníků. Poválečná opatření tento stav v podstatě zakonzervovala – v roce 1945 v českých zemích vycházelo 31 deníků.“ In: Končelík – Orság – Večeřa (pozn. 106), s. 117.

¹¹³ Očistná komise byla složená z vězňů či v odboji zapojených žurnalistů a také z vdov po oněch popravených. In: Bednařík – Jiráček – Köpplová (pozn. 110), s. 225-226.

¹¹⁴ „Svaz českých novinářů a Svaz slovenských novinářů, které v květnu 1946 vytvořily jako společný reprezentativní orgán Ústřední svaz československých novinářů, se tak staly v podstatě profesními komorami s povinným členstvím.“ In: Drápala (pozn. 5), s. 49.

¹¹⁵ Bednařík (pozn. 105), s. 140.

přístupy, jimž napomáhaly jak účelové výklady zákonů z meziválečného období, tak setrvalá právní nejistota v tiskové sféře.¹¹⁶ Nové ministerstvo informací, do jehož pravomoci byl tisk svěřen, začalo záhy po válce připravovat nový tiskový zákon, představitelé národně socialistické a lidové strany ale jeho předlohu v obavách, že dává příliš velkou moc komunistickému ministru informací Václavu Kopeckému, rozhodně odmítli.¹¹⁷ Kompetence v oblasti tisku, jimiž tiskový odbor ministerstva a jeho prostřednictvím i sám ministr disponovali, byly přesto zcela zásadní. Poválečný nedostatek papíru posloužil jako argument pro jeho centrální distribuci, na niž pro oblast tisku získal monopol právě tiskový odbor, jenž tak mohl zasahovat do záležitostí vydavatelů a ovlivňovat rozsah, náklad a později pak i periodicitu, formát či cenu jednotlivých titulů. Do jisté míry mohl i zabraňovat vzniku nových periodik a vytvářet tlak na ty stávající. Mezi stranami Národní fronty ovšem existovala dohoda, jež jim zaručovala možnost hospodařit s dohodnutým přidělem papíru samostatně.¹¹⁸ Na podzim roku 1945 se krize ve výrobě papíru ještě prohloubila, a vláda proto musela rozhodnout o měsíčním pozastavení „vydávání veškerého periodického tisku, s výjimkou deníků, úředních věstníků a velkých stranických týdeníků.“¹¹⁹ Dané situace využil Václav Kopecký k revizi stávajících tiskových médií, když jim vyhláškou uložil povinnost zažádat znovu o povolení k tisku, bez něhož nebudou moci po 1. prosinci vycházet. Žádosti z určitých odvětví byly vždy projednávány s ústředními orgány příslušných společenských organizací a z návrhů periodik, jež se tematicky překrývaly, byl schválen vždy pouze jeden.¹²⁰ I to byly důvody, proč více než polovině žádostí, které během následujícího roku přišly, nebylo vyhověno. Ve spojení s probíhající měnovou reformou způsobující výrazný úbytek odběru tisku a tím i snížení nákladu mnohých titulů nebo dokonce jejich zánik, došlo k další významné redukci tiskové produkce.¹²¹

Nové schvalování periodického tisku s sebou přineslo také jeden z nejvyostřenějších konfliktů mezi politickou a mediální sférou za celé období třetí republiky. Ministr Kopecký se jeho prostřednictvím pokoušel zlikvidovat *Obzory* – týdeník Čs. strany lidové, který kriticky pojednával o slabinách a problematických otázkách budování nového lidově demokratického režimu, jako bylo například vysídlování německého obyvatelstva a zacházení s ním. Týdeníku bylo Kopeckým vyčítáno, že píše v reakčním a fašistickém duchu a odchyluje se od vládního programu. *Obzory* byly i přes zákaz vydávány dál, což vedlo ministra informací k varovnému prohlášení, že se tím vystavují trestnímu stíhání. Vyhrocená

---

¹¹⁶ Drápala (pozn. 5), s. 46. – Brenner (pozn. 10), s. 26-27.

¹¹⁷ „Zdůrazňovali především argument, který se pak neustále vracel ve veřejných polemikách, že totiž právní úprava vylučující soukromé vydavatele by byla v rozporu s platnou ústavou, která zaručuje svobodu tisku.“

In: Drápala (pozn. 5), s. 48

¹¹⁸ Ibidem, s. 47.

¹¹⁹ Bednařík (pozn. 105), s. 135.

¹²⁰ Bednařík – Jiráček – Köpplová (pozn. 110), s. 230.

¹²¹ Kladiva (pozn. 1), s. 111.

situace našla svoje řešení až na vládě, kde národně socialistický ministr spravedlnosti J. Stránský přesvědčil Kopeckého, aby se spokojil pouze s veřejnou důtkou a časopis nechal nadále vycházet.¹²² I přes smírné řešení odhalila daná kauza možnosti mocenských intervencí do mediální sféry a působila na všechny novináře jako výstraha, kam až může vést vybočení z vymezeného pole vyjadřování. Ostatně jak komunistický tisk, tak i sám Václav Kopecký nepřestávali na *Obzory* útočit.

Usměrnění tiskové produkce a konsolidace papírenského průmyslu vedly nakonec k celkové stabilizaci v oblasti tisku. Listy tak v průběhu roku 1946 rozšiřovaly svůj rozsah a ministerstvo informací učinilo na jaře daného roku výjimku, kdy umožnilo několika významným osobnostem vydávání vědeckých či uměleckých časopisů pod vlastním jménem.¹²³ Dále však zůstávala otevřenou a velice vyostřenou debata o přípravách nového tiskového zákona vedoucí až k úvahám o znovuzavedení cenzury, jež shodně navrhoval komunistický ministr vnitra Václav Nosek a předseda lidové strany Jan Šrámek, který si od ní sliboval stanovení pravidel vymezujících a jasně ohraničujících pravomoci ministerstva informací. Návrh byl ale v rámci své přípravy na ministerstvu vnitra zastaven s vysvětlením, že se neslučuje s lidově demokratickým režimem a současné poměry nevyžadují vrchnostenských zásahů.¹²⁴

Schválení se nedočkala ani varianta tzv. přehlídky tisku, jež by představovala zpětnou kontrolu již vydaných tiskovin prováděnou okresními národními výbory a bezpečností či státním zastupitelstvím, které by mohly dané vydání zabavit či odebrat titulu povolení k tisku. Na jejím základě však byla postavena praxe, kterou ve vzájemné koordinaci zavedla komunisty řízená ministerstva informací a vnitra. V eskalující politické situaci prosince roku 1947 přistoupila bez vědomí představitelů ostatních politických stran k utvoření kontrolního odboru, jenž dostal za úkol sledovat veškerý tisk a závadné články předávat k postihu Státní bezpečnosti, která měla podat trestní oznámení na odpovědné redaktory a v případě těžkého provinění periodikum zabavit. Záhy se nicméně začaly objevovat stížnosti na konfiskáty nekomunistického tisku a časté stíhání jejich redaktorů. Komunistické straně a jí ovládanému odborovému hnutí se navíc dařilo sabotovat vydávání a distribuci některých titulů pomocí organizování jejich bojkotů v tiskárnách a na železnici.¹²⁵ Vše tak došlo k řešení na vládě a v Národní frontě, kde se opět diskutovalo o nutnosti přijetí tiskového zákona stanovujícího určitou formu cenzurního dohledu. Než se ale dospělo k jeho realizaci, přišel únorový převrat a danou otázku učinil zcela irelevantní.

---

¹²² Drápala (pozn. 5), s. 57–59.

¹²³ „Tak se mohl Václav Černý zase sám legálně ujmout vydávání *Kritického měsíčníku*, Josef Laichter obnovil *Naši dobu*, Oto Girgal *Otázky divadla nebo grafik Jan Štenc časopis Umění*.“ In: ibidem, s. 49.

¹²⁴ Karel Kaplan: Cenzura 1945 – 1953, in: Karel Kaplan – Dušan Tomášek: *O cenzuře v Československu v letech 1945 – 1956*, Praha 1994, s. 9.

¹²⁵ Bednařík – Jirák – Köpplová (pozn. 110), s. 242.

Vedle těchto nástrojů a přímých zásahů státní moci existovaly však i další způsoby ovládnutí mediální sféry. Centralizované řízení a organizace společnosti spojené s omezením svobody sdružování a přístupu k veřejnosti¹²⁶ učinily z tisku v mnoha ohledech toliko odraz společensko-politického systému a jeho jednotlivých elementů, kdy se z většiny relevantních titulů staly pouze tiskové odbory svých zaštiťujících institucí. Zvláště z tisku politických stran byl vytvořen nástroj mocenského boje, čímž byla značně oslabena jeho úloha protiváhy moci. Skutečnost, že všechna periodika přináležela určité straně či korporaci, zásadně ovlivňovala nejen svobodu vyjadřování, ale i pohled na ně, a tedy i dobové pojmání tiskové nezávislosti, neboť i listy takzvaných nadstranických masových organizací byly podezírány a obviňovány z náklonnosti a protěžování některého z politických proudů. Veškerá tisková sdělení tak mohla být a byla, s ohledem na jejich autora, vnímána jako stranická, zaujatá ba dokonce účelová, což, přes neustálé zdůrazňování národní jednoty a souladu, výrazně podřývalo možnosti celospolečensky sdíleného hledání objektivitu a podněcovalo stále nové a nové rozmíšky a polemiky.¹²⁷ Míra nezávislosti novinářské práce však vždy záležela i na odvaze či konformitě jednotlivých redakcí a rovněž na otevřenosti a toleranci jednotlivých stran a organizací, pod jejichž záštitou periodika vycházela.¹²⁸

Komunistická strana nicméně přísně kontrolovala nejen vlastní tiskoviny, ale uplatňovala svůj vliv právě i na tituly jí spřízněných organizací, jako byl svaz mládeže, odborové hnutí či další. Na podzim 1946 pak touto cestou došlo, dle nařízení šéfa kulturně propagačního oddělení KSČ Gustava Bareše, k výměně celé redakce kulturního a společenského měsíčníku *Generace* vydávaného Mladou frontou, jenž byl přes své silně levicové stanovisko považován za příliš svébytný a nezvladatelný, a proto proměněn v agitačně informativní list mládežnického hnutí.¹²⁹

Ve stejném období iniciovalo kulturně-politické oddělení i jeden z řady mediálních útoků, zaměřený tentokrát proti *Svobodným novinám* vedeným Ferdinandem Peroutkou. Kampaň, jejíž koordinací byl pověřen Lumír Čivrný, se měla realizovat primárně na stránkách *Kulturní politiky*, tedy periodika, které ani nespadlo přímo do gesce KSČ, nýbrž bylo vydáváno a řízeno jejím příznivcem a členem, divadelníkem E. F. Burianem. *Svobodným novinám* bylo vyčítáno, že jako nadstranický list, vycházející pod záštitou Svazu kulturních organizací, mají až příliš blízko k národním socialistům, a zásadně se tak rozcházejí s postoji a názory velkého množství členů této organizace. Ataky komunistického tisku vůči *Svobodným novinám* a jejich šéfredaktorovi Ferdinandu Peroutkovi se v lednu 1947 rozšířily o sledovanou

---

¹²⁶ Brenner (pozn. 10), s. 25.

¹²⁷ Dané chápání mediální sféry třetí republiky se ostatně přeneslo i do historiografického bádání, v němž byla tato pojmána pouze jako rozšířené pole mocenského zápasu a jednání v rámci ní pak hodnoceno převážně z hlediska politické strategie.

¹²⁸ Brenner (pozn. 10), s. 26.

¹²⁹ Jaromír Hořec, *Dynamoarchismus*, in: *Aluze IV*, 2000, č. 1, s. 242. – Knapík (pozn. 3), s. 50.

konfrontaci vedenou mezi Peroutkou a Gustavem Barešem v týdnech *Dnešek* a *Tvorba*, již se Bareš pokoušel odvést od otázek kulturní svobody kritickými útoky na Peroutku samotného a jeho novinářskou minulost. Lumír Čivrný byl pak pověřen organizací akce, v rámci níž měli komunističtí publicisté a kulturní osobnosti zasílat hromadně polemické články do redakcí *Dneška* a *Svobodných novin*, v případě neuveřejnění by texty otiskla komunistická *Tvorba* jako důkaz jejich zaujatosti a omezování svobody projevu.¹³⁰ K nejhlasitějším kritikům těchto novin patřili komunističtí literáti, kteří prostřednictvím Syndikátu českých spisovatelů, kolektivního člena Sdružení kulturních organizací vydávajícího *Svobodné noviny*, vznášeli nárok na jejich kontrolu. Ještě v únoru 1948 pak z jejich iniciativy vznikl Mobilizační aktiv kulturních pracovníků KSČ vyzývající k boji za skutečně demokratickou linii *Svobodných novin*,¹³¹ jenž poté v převratových dnech napomohl k sesazení Ferdinanda Peroutky, prvnímu kroku následného podmanění *Svobodných novin*.

Restriktivní zásahy do vlastního stranického tisku ovšem nebyly cizí žádné z politických stran, pro něž kritika určitých témat, jako byl například Sovětský svaz, prezident Beneš či vysídlování Němců, představovala útok na samotné základy a identitu nově zřízeného lidově demokratického režimu, jež by je mohla oslabovat i v politické soutěži.¹³² K nejvýraznějším případům patřila Helena Koželuhová, vyloučená po volbách v roce 1946 z lidové strany za svůj příliš hlasitý nesouhlas s politikou jejího vedení, čímž přišla i o možnost publikovat v jejím tisku, nebo divadelní recenzent Josef Träger, jenž po kritice ministra Stránského dostal výpověď ze *Svobodného slova*. Dále lze zmínit třeba Bohuslava Brouka, který přišel o místo v národně socialistickém tisku pro své příliš vyostřené protikomunistické vyjadřování, či historika Jana Slavíka, jemuž byla po stížnostech sovětského velvyslance na protisovětské štvání zcela znemožněna publicita v českých médiích.¹³³ Koželuhová, Brouk, Slavík i mnozí další čeští novináři však našli svůj azyl v revue slovenské demokratické strany *Nové prúdy*, kde dostávali publikační příležitosti nejrůznější autoři bez ohledu na jejich stranická a ideová východiska a kde, díky benevolentnímu přístupu slovenského pověřenectva informací, panovaly daleko liberálnější poměry.¹³⁴

* * *

Pro ucelenější pohled na mediální kontext je vedle zkoumání institucionálních rámců a tvrdých i měkkých faktorů ovládnutí tiskové sféry třeba podat alespoň základní přehled

---

¹³⁰ Knapík (pozn. 3), s. 54.

¹³¹ H. S., Mobilisace kulturních pracovníků, in: *Svobodný zítřek IV*, 1948, č. 7, s. 6.

¹³² Brenner (pozn. 10), s. 26.

¹³³ Brenner (pozn. 10), s. 253.

¹³⁴ Drápala (pozn. 5), s. 66.

struktury a složení periodického tisku v jeho nejvýznamnějších titulech. S ohledem na téma práce se přitom zaměřím i na odpovídající kulturní a umělecké aspekty.

Záslouhou vysoké míry regulativnosti zůstala mediální sféra i v době překotné poválečné transformace velice přehledná a dobře organizovaná. Množství vydávaných periodik se ovšem snížilo i vůči válečnému, protektorátnímu stavu, přičemž k největšímu poklesu došlo u odborného a zájmového tisku. V oblasti kultury však, oproti jiným, nedošlo k redukci tak drastické, když z 247 titulů vydávaných v roce 1940 klesnul jejich počet k roku 1946 na 128.¹³⁵ Současně se napříč celým třetirepublikovým tiskem hojně objevovaly stížnosti na povrchnost umělecké kritiky, nedostatečnou kulturní osvětu a celkovou poddimenzovanost kulturních rubrik v novinách.¹³⁶

Největším deníkem, co do velikosti nákladu i vlastního rozsahu, bylo *Rudé právo*,¹³⁷ jež se ve své distribuci mohlo opřít o širokou členskou základnu KSČ. Komunistický tisk sehrál svými agitačními i útočnými kampaněmi velice důležitou úlohu při získávání veřejné podpory, narážel však rovněž na řadu problémů. Se změněnou společenskou a politickou rolí komunistické strany se musely z ryze antisystémových, propagandistických proměnit i její tiskoviny ve sdělovací prostředky s daleko profesionálnějším přístupem a širokým celospolečenským rozhledem. To se jim ale ne vždy dařilo, a proto se potýkaly s častou kritikou komunistického vedení.¹³⁸ Po *Rudém právu* byl nejvýznamnějším komunistickým periodikem týdeník *Tvorba* řízený Gustavem Barešem, byť formálně byl jeho šéfredaktorem až do své smrti S. K. Neumann. *Tvorba* se zabývala především kulturně-politickými otázkami, v oblasti kultury reprezentovala postoje strany a na jejích stránkách byly vedeny důležité diskuse a polemiky s nekomunistickými oponenty. K význačným postavám její redakce přitom patřili vedle Bareše spisovatelka Marie Pujmanová, ideologové a kritici Ladislav Štoll a Jiří Taufer, literát Lumír Čivrný, či novinář a básník Josef Rybák působící v dané době rovněž jako šéfredaktor komunistického týdeníku *Nedělní noviny*.

Blízko ke komunistickým postojům měla jak periodika vydávaná komunisty ovládanými ministerstvy, jako byl týdeník ministerstva informací *Svět v obrazech* či armádní deník *Obrana lidu*, tak i tisk již vícekrát vzpomínaných masových organizací, v němž bylo namnoze možné nalézt výroky daleko radikálnější, než jakých se dopouštěl oficiální tisk komunistické strany. Vlajkovou lodí odborářského tisku a současně jedním z nejrozšířenějších titulů dané doby byl deník *Práce*. Kulturním otázkám byl ve vydavatelství odborového hnutí zasvěcen jednak týdeník *Lidová kultura*, jenž se zasazoval o demokratizaci a zpřístupnění umění širokým vrstvám lidu, a jednak literárně orientovaný měsíčník *Kytice*. Do *Lidové kultury*,

---

¹³⁵ Bednařík (pozn. 105), s. 136.

¹³⁶ Karel Šourek, Tisk a kultura, in: *Cíl III*, 1947, č. 45, s. 708-711.

¹³⁷ Abrams (pozn. 9), s. 60.

¹³⁸ Knapík (pozn. 3), s. 23.

jejímž vedením byl na několik měsíců pověřen i Jiří Kolář, přispívali svými články zejména výrazně levicově vymezení autoři, k nimž patřil i Jindřich Chaloupecký. V *Kytici* redigované Jaroslavem Seifertem byl naopak dáván prostor příspěvkům rozličné ideové orientace a byl kladen důraz na tradice české kultury.¹³⁹

Nakladatelství Svazu české mládeže Mladá fronta vydávalo kromě stejnojmenného deníku ještě kupříkladu populárně zaměřený týdeník *My* či v prvním ročníku nezávislý, kulturně-politický měsíčník *Genereace*. Autorské kolektivy daných titulů se do značné míry prolínaly, a ty tak měly po ideové stránce velice příbuzný a poměrně osobitý charakter. K nejvýraznějším publicistům spojeným s mládežnickým tiskem patřili básník a šéfredaktor *Mladé Fronty* Jaromír Hořec, kritik Jiří Hájek, jenž byl též vedoucím kulturní rubriky *Rudého práva*, a literární a divadelní teoretik Jan Grossman. Spřízněností s okruhem mladofrontovního tisku se vyznačoval brněnský umělecký časopis *Blok*, řízený malířem Františkem Kalábem ve spolupráci s básníkem a členem Skupiny Ra Ludvíkem Kunderou. Časopis usilující o navázání na avantgardní ideje byl koncipován do tematických čísel, jež měla být zdrojem komplexního kulturního a uměleckého vzdělávání společnosti.

Na komunistickou stranu byl napojen týdeník *Kulturní politika* vydávaný Kruhem přátel divadla E. F. Buriana, organizací, jež by jako vydavatel mohla jenom stěží obstát, kdyby *Kulturní politika* nebyla tak loajálním zastáncem lidově demokratického režimu a též komunistických mocenských cílů.¹⁴⁰ V prvním ročníku se týdeník zabýval převážně politickou a kulturně politickou tematikou, zejména válečnou kolaborací a kulturní orientací, o nichž vedla polemiky s nekomunistickým tiskem. Postupně se však jeho zájem rozšířil i na otázky jednotlivých uměleckých oborů.¹⁴¹ Vedle *Kulturní politiky* vedl E. F. Burian ještě měsíčník, jež v dané době nesl název *Program divadla práce D 46* a poté *Program D 47 – umělecký měsíčník*.

Sociálně demokratický tisk reprezentoval do značné míry konsensuální či kompromisní pozice a názory politického středu, díky čemuž se zpravidla vyhýbal vyostřeným konfrontacím a útokům, neboť jej tak nikdo nepovažoval za svého primárního oponenta. Daný stav ovšem rovněž odrážel i neschopnost strany se na politické scéně nějak viditelněji vyhranit. Ústřední stranický deník nesl i nadále své původní pojmenování *Právo lidu*, sociálně demokratický týdeník *Útok* ovšem změnil svůj název na *Cil*. Jeho šéfredaktory se po válce společně staly politik Bohuslav Kratochvíl a historik umění, kurátor a rovněž význačný člen Umělecké besedy Karel Šourek, jenž se v *Cili* zabýval otázkami kulturní politiky, současného umění či památkové péče. Do redakce *Cile* příslušel též teatrolog, estetik ale současně

¹³⁹ Blahoslav Dokoupil, heslo Kytice, in: *Slovník české literatury po roce 1945*, <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=133&hl=kytice+>, vyhledáno 25. 11. 2021.

¹⁴⁰ Drápala (pozn. 5), s. 48.

¹⁴¹ Blahoslav Dokoupil, heslo Kulturní politika, in: *Slovník české literatury po roce 1945*, <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=253&hl=e.+f.+burian+>, vyhledáno 25. 11. 2021.

i odborář Jiří Veltruský, věnující se zde hojně politickým tématům, k nimž patřil i komentovaný překlad Marxova *Kapitálu*.

Druhým největším nákladem svých tiskovin se po komunistech mohla pyšnit národně socialistická strana, jež se postupně stala nejvýraznějším politickým protivníkem KSČ. To se začalo výrazně projevat i na jejím tisku, jemuž byla nejen komunisty vytýkána přílišná svázanost s politickou linií strany a jejím vedením. Pravidelně v něm ostatně publikovali členové ústředního výboru strany, mezi nimi i historik umění, estetik a vysokoškolský profesor František Kovárna, který nejenže se zapojil do řady klíčových mediálních sporů na stránkách týdeníku *Svobodný zítřek*, ale vedl k tomu i výtvarnou rubriku stranického deníku *Svobodné slovo*. Spolu s Františkem Kovárnou přispíval do národně socialistických listů i další významný historik umění Václav Vilém Štech. Kovárna ovšem publikoval své glosy a úvahy i v řadě dalších titulů, mimo jiné psal i do *Kritického měsíčníku*, literárně a umělecko-kritické revue, odkud vedl své polemiky, obzvláště s marxistickými stanovisky, jeho zakladatel a šéfredaktor – literární historik Václav Černý.

Ferdinandem Peroutkou řízené tituly *Dnešek* a *Svobodné noviny* se pro svoji častou kritiku postojů a jednání KSČ přibližovaly pozicím národně socialistického tisku, s nímž sdíleli i některé pisatele. Přesto si však dokázaly udržet svébytné postavení, zajištěné, nikým bezprostředně nezutilizovaným hodnocením poměrů v obnovené republice. Vedle Peroutky přitahoval k týdeníku *Dnešek* svými kritickými texty o poválečném dění v Sudetech pozornost novinář a předválečný spolupracovník komunistického tisku Michal Mareš.¹⁴² Problematice kultury a umění věnovali své příspěvky v *Dnešku* například Bohuslav Brouk či Edvard Valenta, příslušná oblast ovšem nepatřila k primárním zájmům daného periodika. K proudu volně spřízněnému s národními socialisty patřil i deník Československé obce legionářské *Národní osvobození*.

Zcela výlučnou pozici na tehdejší mediální poli zastával tisk lidové strany, a to převážně díky redakcím týdeníků *Obzory* a *Vývoj*. Jejich šéfredaktoři Pavel Tigrid a Ivo Ducháček, se zkušenostmi z válečného exilu v Londýně, společně s dalšími kolegy, z nichž k těm nejdůležitějším patřili Bohdan Chudoba, Helena Koželuhová či Jan Strakoš, otevírali řadu kontroverzních témat a kriticky poukazovali na množství omylů i provinění státního aparátu a politické moci. Přitom kladli zvýšenou pozornost na světové události a zahraniční, především anglofonní média, překlady z jejichž komentářů využívali též k nastavení zrcadla tuzemskému dění. V tom všem spolu s kritikou předpokladů a koncepcí socialistického budování společnosti výrazně překračovali stanoviska lidové strany, a v mnohém tak formovali zcela novou ideologickou pozici, která ale neměla reálné politické zastoupení

---

¹⁴² Bednařík – Jirák – Köpplová (pozn. 110), s. 235-236.

a spíše vedla k občasným konfliktům s lidoveckým vedením.¹⁴³ Redaktoři Obzorů přispívali svými komentáři také do stranického deníku *Lidová demokracie*, v němž byl i přes omezený rozsah dáván poměrně velký prostor kulturní problematice. Do okruhu lidoveckého, respektive katolického tisku, náležel taktéž čtrnáctideník *Vyšehrad* zaměřený ve svých esejích a beletristických ukázkách na křesťanskou kulturu a umění. Obnoven byl měsíčník *Akord*, který se vedle literatury věnoval hlavně politickým otázkám doby a obhajobě katolických autorů obviňovaných z kolaborace. Jeho šéfredaktorem byl básník Jan Zahradníček.¹⁴⁴

Mezi uměleckými periodiky patřily k těm náročnějším a zároveň nejzajímavějším *Kvart: sborník poesie a vědy* a *Listy: čtvrtletník pro umění a filosofii*, které svůj zájem o umění obohacovaly o širší společenské aspekty a teoretické přístupy. Zatímco *Kvart* navázal koncepčně i personálně na svojí existenci z let 1930-37 a byl význačným zastáncem předválečné avantgardy – ve statích Karla Teigehe pak zejména surrealismu, soustředily se *Listy* redigované Jindřichem Chalupeckým na aktuální společenské a ideové tendence ve světě, z čehož asi jako nejpozoruhodnější výsledek vzešlo velmi podnětné číslo věnované literatuře a filosofii existencialismu.¹⁴⁵ Mnohá jména jak domácích, tak překladových autorů se však v obou titulech shodovala, a tudíž je není možné v jejich charakteru a pojetí nějak jednoznačně rozlišit.

* * *

Při celkovém posuzování mediálního pole třetí republiky je třeba se znovu vrátit k analýze diskursu a uvědomit si, že v jejím pojetí je diskurs vždy chápán jako ze své podstaty omezující a mocensky podmíněný, a tedy že problematizuje normativní rozlišení mezi svobodou projevu a její absencí. Ostatně snahy a diskuse o možnostech zasahovat třeba i legislativními prostředky do veřejného vyjadřování jsou přítomné i v dnešních demokratických společnostech. Z druhé strany je nutné přistupovat kriticky i k názorům, které, při vědomí tehdejší kulturní rozmanitosti i množství mediálních kontroverzí a ve srovnání s poúnorovým zavedením cenzury a naprostým politickým podřízením tisku, snadno podléhají dojmu, že veřejný prostor dané doby byl neobyčejně pluralitní, a tudíž i docela svobodný.¹⁴⁶ Díky analýze mediálního kontextu se, myslím, jasně ukázalo, na kolika různých úrovních bylo z mocenských pozic do mediálního prostředí zasahováno, jak významně bylo regulováno a jak podléhalo politickému ovlivňování a využívání. Proměna médií v prostředek mocenského zápasu dal celé sféře zcela novou dynamiku a posílil

---

¹⁴³ Milan Drápala: Na ztracené vartě západu, in: Rok 1947 (pozn. 6), s. 94.

¹⁴⁴ Bednařík – Jiráček – Köpplová (pozn. 110), s. 236.

¹⁴⁵ Miroslav Zelinský, heslo Kvart (1), in: *Slovník české literatury po roce 1945*, [http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=130&hl=kvart+](http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=130&hl=kvart+;), vyhledáno 25. 11. 2021. – Blahoslav Dokoupil, heslo Listy (1) 1946–48, in: *Slovník české literatury po roce 1945*, [http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=143&hl=listy+](http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=143&hl=listy+;), vyhledáno 25. 11. 2021.

¹⁴⁶ Brenner (pozn. 10), s. 25; 29.

konfrontační rysy jejích projevů. Dané intervence spolu s institucionálním omezením plurality veřejného prostoru se výrazně podílely na formování diskursů vznikajících v rámci tiskového prostředí a vedly k zužování pole vyslovitelného. Navzdory mnohým dysfunkcím si však část tisku dokázala alespoň částečně uchránit svoji autonomii a v kritické reflexi sociální reality vnášet do veřejného prostoru nové, vlastní podněty a vynucovat si politickou a společenskou reakci.

4 ANALÝZA DISKURSU: Klíčová témata a události kulturního diskursu

Události spojené s válkou a okupací, jako určujícím historickým milníkem, staly se příčinou nejen sociálních a politických přerodů, ale i proměněného chápání a prožívání kultury. Politicky paralyzovaná a znejistělá česká společnost začala se v období protektorátu intenzivně vztahovat ke kulturním a uměleckým hodnotám a zahrnula je mimořádným zájmem, neboť se v nich pokoušela hledat náhradní, avšak možná také původnější zdroje národní svébytnosti a sebevědomí.¹⁴⁷ Tato substituční role ovšem nebyla pro českou kulturu nová. Oživovaly se v ní totiž politické intence a uplatňování kultury, tak jak se ustálily a zakořenily v průběhu národního obrození. Zvláštní úcta a autorita, kterým se kulturní představitelé a inteligence obecně těšili, byly ještě umocněny utrpením, útlakem a perzekucemi, jimž byli v těchto letech v mimořádně vysoké míře vystaveni. V takto posílené důvěře se pak probouzely tradiční, hluboce vžitě představy, jež vyvolávaly očekávání, že kulturní sféra znovu stane v centru národního snažení a aktivně se zapojí do nových celospolečenských úkolů.¹⁴⁸

Velký vliv na aktualizaci myšlenkových schémat a koncepcí národního obrození a vůbec na celkové utváření poválečné kulturní politiky i dobového mínění měl ze své funkce ministra školství a osvěty již zmiňovaný komunistický intelektuál a historik Zdeněk Nejedlý. Ve svém prvním veřejném projevu, který po osvobození pronesl na Manifestaci kulturních pracovníků Velké Prahy dne 29. května 1945, vyzdvihoval zvýšený význam tvořivé inteligence v nové přelomové epoše, současně ale upozorňoval na skrytá nebezpečí a nedostatky, jež v kultuře přetrvávají, a požadoval proto důkladnou revizi v této oblasti.¹⁴⁹ Její základní úkoly a cíle přitom vtělil už do Košického vládního programu, v němž mu byla svěřena právě kapitola věnovaná kultuře a školství.¹⁵⁰

Nejedlý své plány stavěl na nutnosti nápravy válečných škod i vymýcení pozůstatků fašismu. U toho však nekončil, dále sliboval, že „*[b]ude provedena důsledná demokratizace, a to nejen umožnění co nejširším vrstvám přístupu do škol i k jiným pramenům vzdělání*

---

¹⁴⁷ „Umkly Músy? Ne tak docela. Víme, že v těžkých časech, které nám nastaly po katastrofě r. 1938, bylo to především umění, které v nás udržovalo vědomí národní hrdosti, které se stávalo naším pomyslným parlamentem, hlasem našeho svědomí a manifestací naší nezadatelné svrchovanosti. Z něho nám nepřestal vát dech svobody.“ In: Jan Míčko, *Inter arma, Kytice I: měsíčník pro literaturu a umění*, 1946, č. 2, s. 79.

¹⁴⁸ „Patří k ušlechtilým tradicím naší kultury, že v takových velkých dobách nikdy nezůstávala stranou národního snažení, nikdy se neobávala, že se potřísní účastí v národním díle. Naopak, největší naše umělecká díla vyrůstala v nejužší souvislosti s celkovým národním vzepětím. A tak tomu nesporně bude i nyní.“ In: Gustav Bareš, *Cesta naší kultury, Tvorba XV*, 1946, č. 43, s. 673. – „Ať běželo o myšlenku náboženskou, ať běželo o proces národního znovuuvědomění, ať běželo o splnění spravedlnosti sociální, vždycky české umění, v čele nových životních sil a proudů, bylo mocí směrodatnou a osvobodivou. To je ta jeho pravá, nejskutečnější a nejnepřetržitější tradice, kterou neoddisputuje žádná lež a nezvrátí žádné násilí. A této tradice, [...] této své vůdčí role nemíní se české umění vzdát jistě ani v budoucnosti.“ In: Václav Černý, *Z pozdravu mrtvým, Dílo XXXIV*, 1945, č. 1, s. 22.

¹⁴⁹ Zdeněk Nejedlý, *Za lidovou a národní kulturu*, in: *Antologie* (pozn. 77), s. 23-24.

¹⁵⁰ Křesťan (pozn. 4), s. 315.

a kultury, ale i v ideovém směru: v zlidovění samého systému výchovy i povahy kultury, aby sloužila ne úzké vrstvě lidí, ale lidu a národu.¹⁵¹ Napříště tedy měly kultura a umění hledat cestu k lidu, „žít v plném souhlasu s tím, čím žije [...]lid“¹⁵² a adekvátně to ve svých dílech vyjadřovat. Za vzor v tomto úsilí Nejedlý dával takzvané klasiky, význačné české autory 19. století, mezi nimiž na prvním místě jmenoval Bedřicha Smetanu, Boženu Němcovou i Františka Palackého, kteří dle něj, „vytvářejíce kulturu nejvyšší úrovně, vytvořili ji hluboce lidovou a národní.“¹⁵³

Obrat k minulosti, snaha o navázání na domácí tradice a hodnoty, jak si je Nejedlý sám ze své radikálně levicové perspektivy interpretoval, stala se v jeho pojetí základním kamenem nadcházejících reforem a budoucího směřování české kultury. Postavil se tak do čela širokého proudu historizujících tendencí, které v letech válečných a těsně poválečných zažívaly svoji konjunkturu, a byl díky tomu nemalou částí veřejnosti vnímán jako ochránce kulturní kontinuity, třebaže jeho stanoviska se velmi často vyznačovala útočností, dogmatismem a netolerancí.¹⁵⁴

Faktické uskutečňování zmiňovaných záměrů a představ vládního programu přineslo v první řadě znárodnění značné části kulturních organizací a celkové podrobení kulturního života státnímu řízení a kontrole,¹⁵⁵ jež bylo pojímáno právě coby cesta k zapojení kultury do revolučního vzepětí a k obnově jejího společenského poslání. Teze o změně povaze státní moci implikující nárok na naprostou loajalitu a identifikaci s ní se tedy promítaly i do záležitostí kulturních. Jedním z dalších jejich projevů bylo dosazování umělců do vysokých úřednických funkcí, a to především na komunisty vedené ministerstvo informací, jímž se měly naplnit požadavky na samosprávu kultury. Z pozic komunismu vzdálených se ovšem této praxi dostávalo i mnohé kritiky, dle níž se umělci, zlákáni prestiží a postavením, zpronevěřují svému nezastupitelnému poslání, a svoji nezávislost tak naopak spíše ztrácejí.¹⁵⁶ S konsolidací nových pořádků tedy velice záhy vystoupila na povrch specifická otázka autonomie kultury.

Žádná z politických stran se však nezdráhala využívání kultury coby ideologického a politického nástroje. Nejúspěšnější a také nejrazantnější byla v tomto ohledu přeci jen strana komunistická, která mohla těžit z podpory a přízně množství významných kulturních

---

¹⁵¹ *Košický vládní program: program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků*, <https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/kosicky-vladni-program-5-4-1945/>, vyhledáno 25. 11. 2021.

¹⁵² Nejedlý, *Za lidovou a národní kulturu* (pozn. 149), s. 23–24.

¹⁵³ *Košický vládní program* (pozn. 151).

¹⁵⁴ Křesťan (pozn. 4), s. 329.

¹⁵⁵ Kalinová (pozn. 38) s. 92.

¹⁵⁶ „Umělec se často nyní stává úředníkem. Přemlouvají ho dále, aby tvořil tendenčně. Horlivě konečně žije společensky. Ale úředník, společenský tvor a straník – to je příliš mnoho na mysterium umělecké tvorby.“
In: Ferdinand Peroutka, *Tvoř, umělče!*, *Dnešek I*, 1946/1947, č. 8, s. 121.

osobností a intelektuálů.¹⁵⁷ Počátky a kořeny této přízně lze hledat již v meziválečném období, kdy se komunistům podařilo na svou stranu postupně získat notnou část levicově smýšlející inteligence. Po válce následně dosáhla nebyvalého nárůstu, jehož potenciál dokázala KSČ umně přetvářet v politický kapitál a uplatňovat pro účely mocenského boje. Zcela zřetelně se to projevilo v předvolební kampani na jaře roku 1946, v rámci níž strana uspořádala anketu *Proč jsem komunistou?*, realizovala podpisovou akci *Májové poselství kulturních pracovníků českému lidu*, do které se zapojilo k tisíci kulturních představitelů, a rovněž vydala propagační brožuru *Můj poměr ke KSČ*, v níž uveřejnila na sto padesát odpovědí od reprezentantů tehdejších vzdělaneckých elit. Jména svých význačných přívrženců se ostatně velice rády zaštiťovaly i zbývající politické subjekty a mnozí z nich se naopak rádi a agilně zapojovali do aktuálních politických pří.

Vztah kultury a politické moci hrál důležitou roli rovněž v polemikách o titulu národního umělce, kde byli diskutováni jak jeho jednotliví laureáti, tak i obecně podmínky a podstata jeho udělování.¹⁵⁸ Titulu se sice přiznával záslužný záměr vyzvedat oceněním a propagací díla předních tvůrců skutečné umělecké hodnoty a málokdo také popíral zvýšený zájem nového režimu o kulturu a umění, leč skutečnost, že se jeho udílení stalo záležitostí výhradně politického rozhodování, vyvolávala kontroverze. František Kovárna, historik a kritik umění spjatý s národně socialistickou stranou, žádal, aby jmenování národních umělců bylo na základě principů svébytnosti postoupeno do působnosti samotné kulturní sféry.¹⁵⁹ Ozývaly se nicméně i hlasy, které zpochybňovaly vlastní smysl této instituce, když zdůrazňovaly, že dílo může nabýt národní a universální platnosti, až obstojí-li v proudu dějin.¹⁶⁰ Vycházely přitom z přesvědčení, že kultura a umění utvářejí jedinečné kvality, jež svým významem přesahují aktuální politické rámce, a na tomto přesvědčení pak budovaly své postoje ve sporech o vzájemných limitech jejich angažovanosti a svobody.

4.1 Titul národního umělce, jak se v debatách rovněž zmiňovalo, byl do zdejších poměrů přenesen ze Sovětského svazu, a plně tak zapadal do Nejedlým vytyčené kulturní linie, již vedle lidových a národních rysů měla spoluurčovat východní a slovanská orientace. Toto

---

¹⁵⁷ Knapík (pozn. 3), s. 18–21.

¹⁵⁸ S velkým odporem se setkalo udělení titulu malíři Maxi Švabinskému, přičemž bylo poukazováno na jeho přijetí poct od protektorátní vlády. Michal Bauer, *Polemiky o existenci a udělování titulu Národní umělec 1945–48*, *Tvar IX*, 1998, č. 14, s. 17.

¹⁵⁹ „...titul národního umělce udělují politikové z vlastní moci. Nechceme se vracet k problematice titulu, který je pouhým titulem, ale nemůžeme souhlasit a politikovi přiznat právo k rozhodování, které je zároveň s odpovědností jen a jen věcí kultury.“ In: František Kovárna, *O kulturní autonomii*, *Svobodné slovo II*, 1946, č. 143, 23. 6., s. 1–2.

¹⁶⁰ „...jde o fakt, že se u nás pojmu „národní umělec“ dostalo úřední sankce a že jenom příslušné úřady jim mohou disponovat. Tedy úřad rozhoduje o tom, co by mělo být svou povahou nesmrtelné, nesmrtelné aspoň v mezích národní existence.“ In: nk, *Národní umělci*, *Obzory IV*, č. 7., 1948, s. 111. – „Ať již uvažujeme o národních umělcích, jak chceme, národním je popravdě jen umělec, jemuž tento nejvyšší epiteton udělily dějiny.“ In: Bohuslav Brouk, *O národních a sekčních umělcích*, *Svobodný zítřek III*, 1947, č. 25, s. 5.

nové kulturní směřování Nejedlý podepíral primárně politickými hledisky. Odvolával se na zkušenosti válečného dění, z nějž vyvozoval úpadek buržoazního Západu a na druhé straně velký rozmach a světodějný význam Sovětského svazu, jemuž přičítal hlavní zásluhy na porážce nacismu. Odhodlání obrátit se na Východ a dále posilovat a prohlubovat vazby se Sovětským svazem se rovněž pojilo s vizí nového slovanství, předpokládající, že se sjednocené slovanské národy stanou hlavními aktéry dějinného vývoje k socialismu. Velikášské a spasitelské představy o budoucí úloze Slovanů ve světě nebyly ale vlastní pouze komunistům, neboť se k nim vztahovala daleko širší část kulturní a politické veřejnosti. Své vyjádření našly i v projevech prezidenta Beneše, jenž tak přispíval k jejich všeobecnému přijetí a legitimitě.¹⁶¹

Jestliže však Zdeněk Nejedlý považoval otázku české či československé kulturní orientace již v květnu 1945 za vyřešenou a varoval, že „*dnes není doba pro kolísání eklekticismus, epigonství,*“ s ujištěním, že „*není pro nás problémem, máme-li jíti cestou západního kapitalismu nebo východního socialismu. A je to pro nás tím méně problémem, že pokrokový svět socialismu je dnes reprezentován národy slovanskými, nám i jinak blízkými,*“¹⁶² neznamenalo to, že by dané téma v dobových diskusích nikterak nerezonovalo. Naopak, právě kolem něj se jen několik měsíců po osvobození rozběhla jedna z nejživějších polemik kulturního diskursu, jež značně ovlivnila a předznamenala i jeho další podobu.

Velkou pozornost vzbudil a řadu dalších úvah podnítil článek literárního historika a esejisty Václava Černého¹⁶³ publikovaný pod názvem *Mezi Východem a Západem* v Kritickém měsíčníku. Taktéž Černý zdůrazňoval nezbytnost kulturního zaměření na Východ, jímž rozuměl takřka výhradně Rusko, a stejně jako Zdeněk Nejedlý to podkládal toliko vnějškovými důvody, když psal, „*že taková orientace je příkazem pro naši vděčnost, zřejmým závazkem pro naši veřejnou kulturní slušnost,*“ a rovněž důsledkem změněné „*politicky mocenské konstelace, jejímiž jsme nyní v Evropě svědky.*“¹⁶⁴ Podotýkal přitom, že obdobné tendence jsou české kultuře vlastní a patří k jedné „*ze zásadních tradic našeho moderního života*“, poněvadž „*od první generace obrozenecké až po sám dnešek, chodí si již Čechoslováci pro kulturní popudy a duchovní posilu do Ruska.*“¹⁶⁵ V oficiální podpoře tohoto interusu tudíž nespatoval žádný problém, nýbrž ho chápal jako potvrzení přirozené náklonnosti, lásky a sebezáchovného pudu k širší rodině.¹⁶⁶

---

¹⁶¹ Abrams (pozn. 9), s. 163-165.

¹⁶² Nejedlý, Za lidovou a národní kulturu (pozn. 149), s. 37-38.

¹⁶³ „*Literární vědec, romanista a bohemista Černý byl přiznaný socialista, nemarkista, nebyl členem žádné politické strany a svými veřejnými projevy se mimořádně intenzivně angažoval v kulturních debatách období 1945-1948.*“ In: Brenner (pozn. 10), s. 275.

¹⁶⁴ Václav Černý: *Mezi Východem a Západem, Kritický měsíčník VI, 1945, č. 3-5, s. 70.*

¹⁶⁵ *Ibidem*, s. 70.

¹⁶⁶ *Ibidem* s. 70.

Českou kulturu nicméně Černý pokládal za veskrze západní, což dokazoval její tisíciletou historií, v níž už na počátku měly převážít západní hodnoty, podněcující pak vytrvale další rozvoj národa. Došel tak k závěru, „že Západ hrál v našem národním životě úlohu veskrze budovatelskou, že nás vytvořil, utvrdil, dovedl k poznání naší vlastní duchové podstaty i našich historických úloh.“¹⁶⁷ A chtít narušit a zpřetrhat toto duchovní a mravní společenství se Západem, znamenalo by, z jeho pohledu, jedině ztrátu sebe sama a své národní podstaty.

Řešením zvažovaného dilematu, zda se přiklonit na Východ nebo na Západ, měla tedy být dle Černého syntéza. „Ani: Západ místo Východu, ani: Východ místo Západu. Ale: Východ i Západ [...] Východ i Západ, abychom mohli být co nejvíce a co nejlépe sami sví, samými sebou. Východ i Západ, protože se nesmíme ostýchat pokládat se za zrcadlo celého světa a jeho střed.“¹⁶⁸ Tak silnou důvěru v národ, národní sebevědomí, až egoismus čerpal Černý z přesvědčení „že, jsme v tuto chvíli na světě v postavení národa privilegovaného, jsouce – vedle strašlivě vyčerpaných Poláků – jediným národem kultury vysloveně západní vcházejícím nově do sféry rozhodného politicko-kulturního vlivu ruského. Otázku kýžené syntézy je nám dáno, ba uloženo řešiti prvním, a možná: příkladně pro celou Evropu.“¹⁶⁹ Pro učinění této syntézy, jež měla překonat rozpory obou antagonistických principů a přinést kvality vyššího řádu, žádal Černý „svobodný výhled na všechny světové strany, okna otevřená všem průvanům ducha“¹⁷⁰, ale také s nimi nezbytně spjatou potřebu kritického přístupu a samostatnost ve výběru inspirace. V Černého koncepcích našly jednu ze svých nejpregnantnějších formulací široce sdílené představy o sblížení Východu a Západu, symbióze socialismu s demokracií a klíčové úloze Československa v těchto procesech. Václav Černý sice vycházel z kulturní a umělecké problematiky, neustále ale tíhnul k obecnějším úvahám a úsudkům, což ho opakovaně dostávalo na pole čistě politického myšlení.

Rázného odmítnutí se Černého text dočkal v komunistickém tisku, a to od jeho předních kulturně-politických protagonistů, kteří mu vytýkali, že vůbec danou otázku orientace otevírá i jakým způsobem si ji klade.¹⁷¹ „Neběží o světové strany, nýbrž o duchovní a kulturní vlivy společensky a historicky,“¹⁷² zdůrazňoval v Rudém právu Ladislav Štoll. Novinář a činovník KSČ Gustav Bareš pak ve své polemice značně posunul a zkreslil význam Černého vyjádření, když jej osočil slovy: „Vy jste byl první, kdo v československém tisku vyslovil obavy z nebezpečí jednostranné duchovní orientace na Východ, kdo vystoupil domněle za Západ,

¹⁶⁷ Černý: Mezi Východem a Západem (pozn. 164), s. 72.

¹⁶⁸ Ibidem s. 73.

¹⁶⁹ Václav Černý: Ještě jednou: Mezi Východem a Západem, *Kritický měsíčník VI*, 1945, č. 6–7, s. 141.

¹⁷⁰ Černý: Mezi Východem a Západem (pozn. 164), s. 73.

¹⁷¹ Václav Černý přitom sám dané téma neotvíral, neboť navazoval a odkazoval se ke článku Václava Běhouneka otištěnému v odborovém deníku *Práce*, v němž tento promýšlel československou pozici mezi Východem a Západem a volal po přijímání kladných vlivů z obou stran. – Václav Běhounek, Na Východ či Západ Pro světovou kulturní orientaci – Nebudeme se báti být svými, *Práce I*, 1945, č. 58, 15. 7., s. 237-239.

¹⁷² Ladislav Štoll, Východ a Západ, *Rudé právo XXV*, 1945, č. 87, 19. 8., s. 1.

rozdělil sílu všelidské, evropské kultury na Západ a Východ, abyste tak postavil v umění a literatuře zásadně Západ proti Východu.¹⁷³ V souladu se Štollovými názory ovšem pokračoval: „veliké progresivní ideje Západu a velké umění Západu nikdy nestály a nestojí proti velkým progresivním idejím Východu a velkému umění Východu.“¹⁷⁴ Obdobné postoje byly blízké i literárnímu vědci a estetikovi Janu Mukařovskému, který se je snažil přiblížit na příkladu konkrétních tvůrců: „Vybereme-li – pouhou namátkou – např. z dějin literatury jména jako Dickensovo, Balzacovo, Turgeněvovo, Tolstojovo, bude snadno dosáhnout jednoty o tom, že jména toho druhu patří lidstvu celému a že přijetí děl kteréhokoli z nich neznamena nic pro kulturní orientaci jistého národa tím nebo oním směrem.“¹⁷⁵ Česká kultura se tedy měla inspirovat pokrokovými podněty, ať už přicházely odkudkoli. S tím by jistě souhlasil i Václav Černý. V komunistické perspektivě společné universální podstaty všech progresivních tendencí, v níž byla osa Východu a Západu nahrazena opozicí pokroku a reakce, však Černým propagovaná idea syntézy pozbývala jakéhokoli smyslu.

Sami komunisté se ale zeměpisně vymezené kulturní orientace zříkali jen zdánlivě. Nositelem pokroku se jim totiž zcela přirozeně stal Východ – Sovětský svaz. To on dle nich dokázal překonat kulturní rozpory, „navázat na slavné, velké duchovní a mravní hodnoty západu,“ a stát se pravým dědicem jeho velkých kulturních tradic, ale nejen to „prohloubit je, důsledněji promyslet, tvořivě rozvinout, vytvořit nového ducha,“ a tak Západ předběhnout a stanout v čele národů.¹⁷⁶ Až díky jemu a jeho Říjnové revoluci je pak veškeré pokrokové kulturní snažení sjednoceno a nabývá všelidské platnosti, takže na místo pasivní kulturní orientace „nastupuje pojem aktivní mezinárodní spolupráce.“¹⁷⁷ Cesta k takovéto spolupráci i pokrokové kultuře Sovětského svazu má být pro český a slovenský národ o to jednodušší, že patří do rodiny slovanských národů, v níž je zásluhou jazykové a myšlenkové blízkosti kulturní vzájemnost hluboce zakořeněna. Navzdory proklamacím o universalitě a internacionalismu kultury si tak komunističtí myslitelé neodpustili argumentaci etnickou příbuzností a využívání myšlenkových schémat nového slovanství.

Poměr české kultury k té západní se v jejich interpretacích naproti tomu jevil jako nerovný, závislý až epigonský, náchylný přebírat i velice problematické vlivy, jelikož samotná západní kultura, ztotožňovaná tak jako u Václava Černého zejména s kulturou francouzskou, byla jimi v mnohých svých projevech a aspektech shledávána jako úpadková, nucená po válce sama provést „důkladnou revisi tradic posledních desetiletí, hledat nové cesty a obracet

---

¹⁷³ Gustav Bareš, O cesty naší kultury. *Tvorba XV*, 1946, č. 3, s. 34.

¹⁷⁴ *Ibidem*, s. 34.

¹⁷⁵ Jan Mukařovský, K otázce tak zvané orientace, *Tvorba XV*, 1946, č. 10, s. 149.

¹⁷⁶ Štoll, Východ a Západ (pozn. 172), s. 1.

¹⁷⁷ „Nepatří zásadní výtěžky Říjnové revoluce již dnes celému lidstvu? A není tedy aktuálnější promýšlet možnost solidární spolupráce pokrokových sil všech národů při výstavbě nového poměru ke skutečnosti a nového společenského řádu, než uvažovat o tradičním rozlišování východu a západu?“ In: Mukařovský, K otázce tak zvané orientace (pozn. 175), s. 148-149.

se k východu.“¹⁷⁸ Většina jejích dřívějších kladných podnětů se do českého prostředí měla navíc dostávat prostřednictvím německých adaptací zkomolená a zdeformovaná. Česko-německé kulturní propojení a styky, které Černý ze svého dualismu v důsledku válečných zkušeností raději vytěsňoval,¹⁷⁹ staly se komunistům, analogicky k politické rovině, důležitou kartou v jejich agitaci za obrat k Východu. Proti nebezpečnému bacilu německé kultury ostatně varoval již ve zmiňovaném poválečném proslovu Zdeněk Nejedlý.¹⁸⁰

Západ se ze strany komunistických kritiků dočkal uznání nanejvýše jako zdroj „*velikých a slavných kulturních tradic minulosti, vytvořených jednak celou civilizací řeckou a římskou, jednak celou civilizací francouzskou,*“ přítomnost a budoucnost však měly náležet velké civilizaci východní, slovanské.¹⁸¹ Z toho Ladislav Štoll dále usuzoval, že „*ti, kdož takto mechanicky kladou otázku západu či východu, nejsou vlastně žádnými západníky, nýbrž novými českými zápečníky (nejsou-li to reakcionáři), kteří se bojí onoho velikého vanutí historického evropského ducha, který na evropské půdě vytváří novou civilizační a kulturní epochu.*“¹⁸² Jakékoli problematizování české kulturní situovanosti, identity a orientace na Východ bylo tedy v tomto prizmatu pokládáno přinejmenším za výraz nerozhodnosti a kolísání. Jestliže Východ převzal všechny přednosti Západu, nebylo už možné se jej dovolávat, než jako představitele buržoazie, zpátečnictví a reakce.

Předpoklad, že naděje budoucího rozvoje představuje převážně Východ, zatímco Západu lze přikládat hodnotu toliko historickou, byl ovšem v daném diskursu velice silně zakotven a rozšířen.¹⁸³ Promítal se i do myšlení Václava Černého, v jehož úvahách se o Západě rovněž hovoří především v souvislosti s kulturním dědictvím, tradicí a dějinami, a Východ je naopak prezentován ve spojitosti s obecnějšími politickými a kulturně-politickými hledisky aktuálního směřování k socialismu.¹⁸⁴ Černý se ale vědomě vůči těmto polarizacím ohrazoval: „*Ani na okamžik si náš socialismus a ti, kdo spolubudují jeho kulturu, nesmějí dovolit zanedbat nebo i jen podceňovat vzájemnost duchovního života našeho s duchovním životem na Západě a vyřizovat Západ, nadmíru lacině a simplistně, tím, že je pro nás Západ sice památkem velikých kulturních tradic minulých, ale přítomnost a budoucnost že leží výlučně na Východě.*“ A dále podotýkal, že „*[n]ebudou-li u nás pěstovat, a co nejhrolivěji,*

¹⁷⁸ Štoll, Východ a Západ (pozn. 172), s. 1.

¹⁷⁹ Peter Bugge, Václav Černý aneb Západ a Východ, in: *Václav Černý - život a dílo: materiály z mezioborové konference, pořádané Ústavem pro českou literaturu AV ČR, Filozofickou fakultou UK, Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1996*, s. 133.

¹⁸⁰ „*Tato kultura však měla nesporný vliv i na nás a jiné národy. U nás byly doby, kdy jsme žili jen a jen německou kulturou. Byl-li však v ní už dávno tento bacil, pak je nejvyš pravděpodobné, že se rozšířil i v naši a jinou kulturu[...]*musíme provést revizi německého vlivu na nás, i zbavit nás všeho, co by z německé kultury mohlo ohrozit zdraví národa.“ In: Nejedlý, Za lidovou a národní kulturu (pozn. 149), s. 37–38.

¹⁸¹ Štoll, Východ a Západ (pozn. 172), s. 1.

¹⁸² *Ibidem*, s. 1.

¹⁸³ Abrams (pozn. 9), s. 163.

¹⁸⁴ Bugge (pozn. 179), s. 134.

*co nejupřímněji, duchovní styky se Západem socialisté, skočí po té příležitosti naše reakce jako po daru s nebes a bude je pěstovat ona, a jak vřele!*¹⁸⁵ Komunistické označování současné západní orientace a náklonnosti za reakční Černý odmítal a pokoušel se je nahradit interpretací, v rámci níž spojení Západu a reakce bylo potenciální hrozbou, nikoli však pravidlem. Jejím důsledkem pak neměly být očerňování a distance od prozápadní kulturní linie, nýbrž snaha o její ochranu a kultivaci zabraňující jejímu zcizení domnělou reakcí.

Mladý, levicově vyhraněný student a publicista, budoucí literární historik a kritik Jan Grossman formuloval Černému spřízněná stanoviska, když v článku *Válečná generace* kritizoval komunistický přístup k otázkám a přím o domácí kulturní orientaci: „*Nejužší spojení s východem, jež bylo podstatnou součástí vládního programu a evidentně vlastní výslednicí tendencí komunistických, orientuje opozice okamžitě na západ a z buržoasních protisocialistů se náhle stávají representanti západních kultur a domnělí jejich obránci před tendencemi východu. Tu kulturní exponenti komunistické strany, místo aby pravici tento efektní argument vyrazili z ruky poukazem na to, že celá vskutku moderní kultura západu je, ne-li revolučně orientovaná, tedy alespoň protestuje proti světu liberalistického měšťáctví, přijímají v polemice tu roli, kterou jim opoziční strany přidělily. Obhajují tak východní orientaci i za cenu jednostrannosti, která byla všude patrná. Proti faktučnosti svých protivníků, která byla mnohde neoddiskutovatelná, mají jen postulativní ideologii.*“¹⁸⁶ Komunistickému počínání Grossman vyčítal dogmatismus a shledával, že avantgarda mladé generace bude muset postupovat vpřed sama a nezávisle,¹⁸⁷ čímž zpochybnil a zproblematizoval vyhlášenou sounáležitost všech pokrokových sil – politických i uměleckých avantgard, již se komunisté zaštiťovali.

Součástí výhradně komunistického repertoáru nebyla ani představa „pozápadnění“ Sovětského svazu, neboť našla svůj ohlas a podporu i v početných řadách nekomunistických představitelů. Například Otakar Machotka, přední ideolog národně socialistické strany, ji ve své stati *Západ či Východ?* rozvíjel takovýmto způsobem: „*Přijetím marxismu s jeho racionálností, systematickostí, pevností, zásadovostí a s jeho smyslem pro organizaci získali Rusové mnoho rysů západní kultury a setřeli do jisté míry některé rysy své slovanské duše. Tím se nám po některých stránkách velmi přiblížili a jejich vliv u nás našel více spřízněné půdy.*“¹⁸⁸ Za svou ji přijímal též Václav Černý. Na rozdíl od protagonistů komunistické strany, již v ní spatřovali důkaz o civilizační převaze Sovětského svazu a anachroničnosti rozlišování západní a východní kultury, chápal ji Václav Černý jako příklad

¹⁸⁵ Černý: Ještě jednou (pozn. 169), s. 145.

¹⁸⁶ Jan Grossman *Válečná generace*, *Listy I*, 1946/1947, č. 1, s. 130.

¹⁸⁷ *Ibidem*, s. 131.

¹⁸⁸ Otakar Machotka, *Západ či Východ?*, *Svobodný zítřek I*, 1945, č. 5, s. 10.

a opodstatnění pro vlastní české úsilí o přímý styk se Západem.¹⁸⁹ A znovu zdůrazňoval důležitost svobodné kulturní profilace, když psal: „*Nepůjdeme se prostě ptát do Ruska, co z duchovních esencí Západu se pro nás hodí nebo je nám stravitelné, jako se nebudeme ptát na Západě, co si osvojíme ze vzorů ruských: neboť obojího jsme nejlepší soudci my, protože známe svoji potřebu a povahu.*“¹⁹⁰

Koncepce převzetí západních rysů a ideálů Sovětským svazem měla sebrat oponentům komunismu argument o vzdálenosti a rozdílnosti československé a sovětské kulturní náтуры a reality, implikující nutnost jejich odlišného vývoje, a tvořila tak určitý komplement k myšlence slovanské sounáležitosti. Současně však stále zaznívaly hlasy vytýkající českému prostředí neznalost kulturních a společenských poměrů v Sovětském svazu, jež byla na jedné straně vnímána jako příčina jeho nepřiměřené idealizace, na druhé jako známka pouze povrchního obratu zdejší společnosti a jejího myšlení k socialismu. Množily se proto výzvy k vyššímu zájmu a lepšímu poznání sovětského života a kultury. Tvrzení o jejich nedostatečnosti ovšem komunističtí diskutéři zároveň využívali k odrážení kritiky SSSR.¹⁹¹

Spor o postavení a orientaci mezi Východem a Západem, byl vlastně také sporem o povahu české kultury, o tom zda její dosavadní západní tradice je hodnotou, již je třeba nést dál, anebo jen součástí buržoazní minulosti, které je třeba se zbavit. Otázka o to důležitější, že požadavek, aby česká kultura byla věrná svému národnímu charakteru, budovala svoji svébytnost a byla v nejlepším smyslu česká, představoval jedno z konsensuálních východisek celého diskursu. Jaký obsah a podstata budou této „českosti“ přisouzeny, mělo tedy zásadní význam. Namísto oné západní tradice snažili se proto komunističtí ideologové přiřknout české kultuře tradici revoluční.¹⁹² Popírali byť i jen dočasnou k syntéze spějící ideovou pluralitu, jak ji navrhoval Václav Černý, neboť možnost, že jsou zde kvality, které je nutné smířovat a sjednocovat, brala by bezpodmínečnou platnost jejich vlastní marxistické ideologii a principům socialismu, naplňovaným v Sovětském svazu. Oproti představě různorodých

---

¹⁸⁹ „*Ale najdou se třebas velepilní snaživci, kterým bude náhle trnem v oku náš odvěký ráz národa kulturou západního. Těm poukážeme na to, že se z jednoty západního ducha (v níž jsme před staletími k svému prospěchu vešli, až se nám její povaha stala přirozeností) dáme tím méně vytrhnout, že na celý moderní duchovní a na konec i sociálněpolitický vývoj Ruska lze nazírat jako na gigantický, všestranný a posléze zdařený pokus o jeho okcidentalisti, o jeho kardiální pozápadničtění.[...] Namítne se mi ovšem – zdánlivě právem –, že si Rusové osvojili ze západní kultury jen skutečnou živinu, opravdovou plodnou duchovněmravní hodnotu, schopnou klíčit a nést ovoce právě v Rusku, že si plody západního ducha po svém přetvořili, že je prostě strávili a ne pouze přejímali k slepé a bezduché imitaci, k neužitečnému opičení po Západu. Ale to právě chceme i my. Taký my si dobrým právem osobujeme, být pokračovateli a třeba i uchovateli a zachránci toho, co je na Západě živé, úrodné, dobré. Ale zrovna proto musíme zůstat se Západem ve styku přímém a neprostředkovaném.*“

In: Černý: Ještě jednou (pozn. 169), s. 143.

¹⁹⁰ Ibidem, s. 143.

¹⁹¹ Brenner (pozn. 10), s. 280-281.

¹⁹² „*Při tom přirozeně se považujeme za dědice všech idejí, teorií a uměleckých proudů v minulosti, které v rámci tehdejšího společenského vývojového stupně sehrály progresivní úlohu, které přinesly něco velkého, silného a živého pro umění.*“ In: Bareš: O cesty naší kultury (pozn. 173), s. 33.

hodnotových systémů stavěli jedině a absolutní měřítko pokrokovosti, jehož prostřednictvím se pokoušeli o unifikaci diskursu a nastolení jasné autority.

Problematika kulturní orientace rozvíjela se na podobném půdorysu po čas celého tříletého poválečného období. Ještě v lednu roku 1948 bylo dané téma ústřední otázkou rozsáhlé kulturní ankety uspořádané deníkem *Lidová demokracie*.¹⁹³ V ní se objevovaly rovněž názory, které kladly důraz na nedělitelnost lidské kultury a distancovaly se od její politizace, ta však byla v tehdejší situaci natolik vžitá, že již bylo velice obtížné jí nějakým způsobem čelit.¹⁹⁴

4.2

Tyto rozpravy o kulturní příslušnosti a směřování přelily se ostatně velmi záhy do vzrušených debat o poměru mezi politikou a kulturou či podmínkách umělecké angažovanosti a svobody, přičemž směrnatnou pozici v nich opět zaujímal Václav Černý. „*Jen z ducha svobody umělec tvoří, jeho dílo není leč živý doklad a symbol boje o svobodu, a cesta k svobodě stále vyšší. Filosoficky vzato, umění ve svém vývoji je jen organizací tvůrčí svobody a umělecká díla jsou jen petrifikáty boje o ni v sobě i mimo sebe,*“ vyjádřil podstatu svého přesvědčení v jednom z esejí věnovaném příslušné otázce, nazvaném *Stát a básník*.¹⁹⁵ Jinde zase psal: „*Umění, literatura je hledání posledních cílů lidských, ztělesnění životních významů, smyslů; nikterak ne propagace nástrojů a prostředků k těmto cílům. [...] Je nikoliv šířitelem ideologií, ale strážcem ideje. Jeho úloha je soudcovská, ne propagandistická.*“¹⁹⁶

Vztaženo k společensko-politickým souvislostem docházel Černý k názoru, „*že poněvadž smysl socialismu je v tom, odstranit jakoukoliv možnost vykořisťování člověka člověkem a opatřit mu úplné vnější, společenské předpoklady svobodného rozvoje, a poněvadž umění nežije leč ze svobody, stále dokonaleji tvůrcem splňované a v sobě samém, socialismus a umění si vnitřně a podstatně zcela odpovídají, a že tedy: není, nemůže doopravdy být literatury proti socialismu. Jako nemůže být umění proti spravedlnosti. Proti lidu.*“¹⁹⁷ V socialismu poskytovaná možnost seberealizace každého jednotlivce má pak vést k odstranění rozporů mezi individuem a kolektivem, a tedy i k překonání bariér mezi umělcem a společností a jejich novému spojení. Z hlediska umění „*lze říci, že smyslem a cílem socialismus [...] není leč rozšířit extensi „vnitřní vlasti“ básníkovy na celý širý vnější svět a proměnit celou společnost s jejími mezilidskými vztahy v dějiště, na němž by kdekoliv*

¹⁹³ Redakce *Lidové demokracie*, Československá demokracie mezi Východem a Západem, *Lidová demokracie IV*, 1948, č. 1., 1. 1., s. 3-4, – *Lidová demokracie IV*, 1948, č. 3., 3. 1. s. 11–15.

¹⁹⁴ „*Československá kultura je natolik svébytná, že nestojí před žádným dilematem své západní či východní příslušnosti. Její určování do sféry Západu či Východu může být diktováno jen politickými záměry.*“ In: Zdeněk M. Zenger, in: *ibidem*, s. 15. – „*Československá kultura by neměla být nucena, jak se u nás namnoze děje, rozhodovati se mezi Západem a Východem.[...] Dobrá věc má svůj osobitý charakter, národní i lidský, ať je ze západu nebo z východu a nemá naprosto žádného smyslu dělit kulturu, jako takovou, na „západní“ a „východní“.*“ In: František Kobliha, in: *ibidem*, s. 11.

¹⁹⁵ Václav Černý, *Stát a básník*, *Kritický měsíčník VII*, 1946, č. 10–11, s. 216.

¹⁹⁶ Václav Černý, *Literatura umělecká a literatura užitková*, *Kritický měsíčník VII*, 1946, č. 1 s. 4–5.

¹⁹⁷ *ibidem*, s. 6.

básník viděl svou „vnitřní vlast“ činěnu skutečností.“¹⁹⁸ Černý tak opětovně prozrazuje svoji inklinaci k představám syntézy, harmonizace a rozplynutí všech společenských a zájmových tenzí.

V perspektivě historického směřování k demokracii a socialismu chápe dějiny vztahů mezi sférou moci a umění jako kontinuální emancipační proces vedoucí k postupnému růstu a upevňování umělcovy smělé a nezávislosti.¹⁹⁹ Nároky socialistického státu a jeho politické moci vůči umělcům by tudíž neměly být zcela žádné. „*Jsou jen povinnosti básníka k národu, vlasti, lidstvu. K umění. K životu. [...] Básník hájí svou svobodu proto, aby ji svou tvorbou dále zvětšoval a násobil pro sebe i jiné. A umění, ze svobody se rodí, samo sebou ji šíří a jí učí. Povinností básníkovou je nepřetržitý a věrný boj za svobodu na zemi a za její uskutečnění v spravedlnosti všem.*“²⁰⁰ Jestliže se však umělec rozhodne vstoupit do služeb aktuálních politických programů a dílčích instrumentálních úkolů na cestě k poslednímu cíli socialismu a přijme úlohu propagátora ideologií, nesetká se u Černého s odsouzením, neboť je to dle něj chování vzorného občana a „*[n]elze dobrým právem zabraňovati umělci-občanovi, aby plnil, co pokládá za svou občanskou povinnost a z prostředků společenské akce, kterými disponuje, sloužil právě tím, jež má za nejúčinnější: svým perem, svou technicky-odbornickou schopností přesvědčovat své bližní. Ale nesmí si proto ještě namlouvat a nesmí nám být nikým namlouváno, že v jeho práci běží o skutečnou tvorbu uměleckou. Nesmí si mást svůj občanský pocit mravního uspokojení z poctivě a platně vykonané služby s radostí uměleckého vítězství.*“ Z umělce se v této angažované tvorbě tak prý stává pouhý technik přesvědčování a odborník persuade.²⁰¹

V komunistickém tisku bylo článkem Jiřího Hájka *Umění „čisté“ a „užitkové“* takovéto rozlišení tvůrčí umělecké práce rezolutně odmítnuto: „*nedělíme umění na „skutečné“ a „agitační“, nýbrž jen vpravdě silné a veliké a naproti tomu nedokonalé, chatrné či jen prostřední.*“²⁰² Hájek, literární kritik a publicista, vylučoval, že by docházelo k politickému nátlaku na utilizaci umění, s odkazem na F. X. Šaldu ale vzýval jeho užítkovost a sepjetí s životem a společností.²⁰³ Zastával se rovněž umění motivovaného socialistickou myšlenkou, jež má právě díky svému hlubokému a pravdivému nahlížení skutečnosti nabývat na přesvědčivosti, a tak podněcovat a spoluformovat vývoj života, tedy i „*politický boj za socialistickou společnost.*“²⁰⁴

---

¹⁹⁸ Černý: Stát a básník (pozn. 195), s. 216.

¹⁹⁹ Ibidem, s. 213.

²⁰⁰ Ibidem, s. 216-217.

²⁰¹ Černý: Literatura umělecká (pozn. 196), s. 7.

²⁰² Jiří Hájek, *Umění „čisté“ a „užitkové“*, *Tvorba XV*, 1946, č. 8, s. 125–126.

²⁰³ Ibidem, s. 126.

²⁰⁴ Ibidem, s. 126.

Spatřoval-li Václav Černý hlavní těžiště sociální funkce umění především v mravní příkladnosti jeho vlastního osvobodivého úsilí, v níž je politická moc z logiky věci upozaďována, chápal a uznával nejen Hájek, ale i převážná část dalších komunistických intelektuálů, dosavadní uměleckou autonomizaci pouze jako nástroj obrany a boje proti buržoaznímu společenskému řádu. V nově nastalé politické a společenské situaci se jim tudíž zdálo, že tato autonomie pozbývá svého opodstatnění, a naopak očekávali a vybízeli k zapojení kulturních a uměleckých pracovníků do převratné mise celonárodního budovatelského snažení.²⁰⁵ Oproti Černým vytyčenému nadčasovému poslání umění a budoucnostnímu horizontu jeho symbiózy se společností kladli důraz na současnost, její zlomový charakter a měnící se podmínky, na něž prostě musí ve svém přístupu reagovat i kultura a umění. Možnosti a předpoklady hlubšího společenského včlenění a uplatnění umění pojímali přitom kulturní představitelé komunistické strany primárně v rovině politické, především v koordinaci s úkoly a cíli politiky mělo totiž umění naleznout svoji cestu k veřejnosti.

4.3 Nejasnosti a diference těchto odlišných postojů staly se pak rovněž námětem projevů a diskusí na 1. sjezdu českých spisovatelů pořádaném v červnu 1946, téma zde otevřel již prezident Beneš svou zahajovací řečí, sestavenou Václavem Černým. Beneš hovořil o dějinném vývoji české kultury, na jehož základě vytyčil stěžejní osu jejího programu v pojmech češství – evropanství – lidství. Hlavním obsahem jakož i titulem proslovu bylo ovšem *Poslání spisovatele v národě*. Pro literaturu a spisovatele je v projevu v první řadě vymáhána nedotknutelnost tvůrčí svobody a autonomie jejich postavení, to ale zvláště proto, aby mohli plnit své poslání. „*Neboť literatura a národní kultura má národu především sloužit v jeho duchovním zdokonalování a k vyspění k nejvyšším metám mravním, duchovním a kulturním vůbec [...] literatura má současně plnit úkol národního sjednocovatele*“ a přitom „*být a zůstat nástrojem společenské kritiky*“, tak jako i „*přímým nástrojem zápasu o pokrok v národě, [...] strážcem neporušitelnosti lidských práv*“ i burcovatelem a ztělesnitelem národního svědomí.²⁰⁶ Tyto nároky a úkoly nebyly však vznášeny z pozice politické nebo společenské autority, nýbrž byly prezentovány jako samotná podstata

---

²⁰⁵ „Umění vystupující dnes z mezí svého záporného postoje k společenské skutečnosti neztrácí, nýbrž naopak prohlubuje své budoucnostní, budovatelské poslání...“ In: Hájek: Umění „čisté“ a užitkové“ (pozn. 202), s. 125. – „Kdo z řady kulturních pracovníků by chtěl tedy uhnouti v dobách vzepětí národního ducha, kdo by se chtěl vznést do nadoblačných výšin a s despektem sledovati pachtění národa z uzavřené věže ze slonoviny?“ Gustav Bareš: Cesta naší kultury (pozn. 148), s. 674. – „Národ, vlast a umění, k nimž spisovatel zcela nesporně povinnost má, dostávají právě v takovém procesu a v takovém státě zcela určitou náplň, odlišnou o té, kterou měly ve státě protilidovém, nenárodním a akulturním [...] Spisovatelé a umělci, kteří dříve bojovali za humanismus kritikou a negací soudobé společenské skutečnosti, rozšiřují svou úlohu předjímatelskou o úkol ztělesnitelský, o jasné přitakání – tou měrou, jak se mění právě společenská skutečnost.“ Lumír Čivrný, Poznámky k diskusi na sjezdu spisovatelů, in: Antologie (pozn. 77), s. 180-184.

²⁰⁶ Edvard Beneš, Poslání spisovatele v národě, in: Antologie (pozn. 77), s. 136-153. – Z projevu p. presidenta republiky Dra Ed. Beneše, *Kritický měsíčník VII*, 1946, č. 12-13, s. 269-277.

spisovatelova údělu, majícího, dle Černého, povinnost výhradně k národu, lidstvu, umění a životu a jediné prizmatem těchto hodnot posuzovatelného.²⁰⁷ Jasně se nám ukazuje, že Václavu Černému nešlo o prosazení svébytnosti umění v absolutním slova smyslu.²⁰⁸ Jak můžeme vyčíst z dalších jeho textů, jednalo se mu spíše o to přisoudit umění a kultuře vůdčí roli ve společnosti, postavit je nad politiku a učinit z nich nejvyššího morálního arbitra i ukazatele příštích cest.²⁰⁹ Benešův projev stejně jako závěrečná rezoluce sjezdu, na němž se mimo jiné řešilo pojetí socialistického realismu a rovněž také afinita české a sovětské literatury, staly se předmětem rozmanitých výkladů a přivlastňování.

V proslovu artikulujícím jak svobodu, tak i úkoly umění, a v rezoluci, jejíž konečná podoba byla jistým kompromisem mezi jednotlivými ideovými proudy sjezdu, bylo totiž možné nalézt pasáže vhodné k podepření často i velmi protichůdných názorů, a zaštitit je tak nezpochybnitelnou vážeností nejvyššího politického představitele či celé spisovatelské obce.²¹⁰

Než aby sjezd vedl otázky a polemiky na něm řešené k nějakému alespoň částečnému vyjasňování, podněcoval spíše další diskuse, jež se přenášely zpět na stránky tisku. Komentátoři lidoveckého tábora zamýšleli se vůbec nad účelem a smysluplností takového podniku a vytýkaly mu politickou a ideologickou zaujatost s převahou k marxismu.²¹¹ Pavel Tigrid chápal a označoval pozorované podléhání kulturního života politickým rámcům jako zradu vzdělanců, již považoval za příčinu mravní a tvůrčí krize současného českého umění.²¹² V tom se s ním shodovala i řada dalších katolických a lidoveckých komentátorů a rovněž Ferdinand Peroutka, který soudil, že „[j]eště nikdy nebyla některá odvětví naší veřejné intelektuální činnosti tak blízka úpadku, jako nyní.“²¹³ Mnozí převážně levicoví diskutéři se nejen v reakci na podobné popisy kulturní nemohoucnosti stavěli do role obhájců umění. Existenci krize začasť zcela odmítali, z druhé strany ale zdůrazňovali, že velká umělecká díla vyžadují čas, že je nelze nařídít a že zásadní dějinné události, jimiž svět zrovna prochází, musí

²⁰⁷ Václav Černý: Stát a básník (pozn. 195), s. 216.

²⁰⁸ V Černého eseích můžeme najít i vyjádření podobného charakteru: „Mimo to, si nelibuji o původu umění v představách netýkavkově romantických, umění pro mne není metafyzické sacrosanctum a básníkovi nevidím kněze, celebrujícího u oltáře.“ In: Černý, Literatura umělecká (pozn. 196), s. 2–3.

²⁰⁹ „Při všem svém intimním spojení s celým ostatním životem politickým, sociálním a hospodářským musí se snažit stát nad tímto životem a suverénně jej duchovně ovládat. (nemůže zasahovat nic vnějšího ani vlivy politické a ovšem ani stát.“ In: Beneš, Poslání spisovatele v národě (pozn. 206), s. 144.

²¹⁰ Brenner (pozn. 10), s. 288.

²¹¹ „Mnohou lidskou práci lze zajisté s užitkem organizovat; práce spisovatele se však svou povahou jakémukoli takovému zásahu vymyká: o čem by se tak dvakrát mohli radit malíři, hudebníci atp.? Pokud bude nějaký rozdíl mezi uměleckou tvorbou a jakoukoli výrobou, pokud se literatura nebude vyrábět, nemůže sebe valnější shromáždění kolegů umělci poradit v jeho podstatných problémech a nesnázích. Shromážděným spisovatelům to však nebylo tak samozřejmé.[...] Přes tuto potměšitou nestrannost se však sjezd projevoval jako mluvčí více méně vyhraněné frakce marxistické...“ In: R. Č. [Rudolf Černý], Ke sjezdu Syndikátu českých spisovatelů, Antologie (pozn. 77) s. 166.

²¹² Pavel Tigrid: Zrada vzdělanců, in: Antologie (pozn. 77), s. 172–173.

²¹³ Peroutka, Tvoř, umělče (pozn. 156), s. 120.

v umělci nejprve dozrát, než dojdou svého adekvátního vyjádření.²¹⁴ Veřejné a politické aktivity kulturních osobností snažili se přitom prezentovat v návaznosti na jejich výrazné protinacistické angažmá jako logické pokračování a vyústění jejich oběti, a tak jim dobývat náležitý respekt.²¹⁵

Obecná rovina, na níž byla většina sjezdových a posjezdových debat vedena, poskytovala ovšem dostatek interpretačního prostoru, aby i přes mnohé rozpory zůstalo zdání přinejmenším základního konsensu zachováno. Ochrana tvůrčí svobody zapovídající direktivní zásahy státní moci, ale i požadavek na aktivní působení umělců ve společnosti a národě byly zásady, jež se zdály být všeobecně sdílené.

4.4 Události konce srpna 1946, kdy byli nejvyšším vedením sovětské komunistické strany ostře zkritizováni a zavrženi autoři spojení s literárními časopisy *Zvezda* a *Leningrad*, což následně přerostlo v kampaň proti tzv. „bezideovosti, apolitičnosti a umění pro umění“²¹⁶ a v rozsáhlé čistky napříč kulturními oblastmi, vyvolaly v českém prostředí šok, jenž nutil vrátit se zpátky a na základě tohoto konkrétního případu znovu prodiskutovat problematiku vztahů mezi kulturou a politikou.

tlak na vysvětlení celé záležitosti dopadal přitom nejsilněji na představitele a přívržence komunistické strany, od nichž se, jako od nejbližších politických a ideologických spojenců Sovětů, očekávalo jasné vyjádření. Mnozí z nich ale tento nárok na zhodnocení situace zamítali, kupříkladu Antonín Liehm v *Kulturní politice* psal: „*Je nesmysl tvrdit, že českoslovenští kulturní tvůrci musí zformulovat své stanovisko k sovětskému rozhodnutí. Nemáme právo ani důvod stylizovat se do pozice soudců o tom, jak si on, Sovětský svaz, zařídí své záležitosti uvnitř vlastních hranic, a měli jsme už mnohokrát příležitost přesvědčit se o tom, že se sotva kdy mylí. Čeští kulturní tvůrci mají právo snažit se pochopit.*“²¹⁷ Svůj postoj pak dále opíral o českou neznalost aktuálního díla perzekuovaných umělců, jež prý zabraňuje jakýmkoli dalším debatám a zkoumáním. Přesto se však k tématu částečně vyslovil, když konstatoval, že zásah zvenčí byl zapříčiněn „*nedostatkem odborné, otevřené a přímé*

---

²¹⁴ „Avšak teprve až s poznáním všech těch nových věcí uzrají také nové myšlenky a nové city, teprve tehdy spisovatelům přijdou „muka slov“ a budou psát a budou možná opouštět svá občanská povolání, aby mohli jen a jen psát, jak to v nich bude silné. Nelze předkládat spisovateli nějaké požadavky [...] Velká literatura se vždy opožďovala za velkou dobou.“ In: Václav Běhounek, Máme nesvobodnou literaturu?, in: Antologie (pozn. 77), s. 157. – „Prudkost všechny celého našeho života ve všech jeho odvětvích nemůže být sledována vývojem uměleckým, který k tomu potřebuje delšího času a hlubšího citového vyrovnání.“ In: Jaroslav Hlaváček, Umělec a Společnost, *Dílo XXXIV*, 1945, č. 3, s. 109.

²¹⁵ „...ať, jako za okupace, svou osobní obětí, ať, jako dnes po válce, svou denní účastí na staveništi národní a lidské existence – či spíše vpravdě tím, že neoddělují svůj život od svého díla a že jim je kniha stejně jako úkol bojovníka, organizátora a budovatele i životem i dílem. Že v době, kdy „předělávat život je důležitější než o něm psát“, uvážlivě a svobodně kladou větší důraz na tuto předělávku, to svědčí pro ně.“ In: Lumír Čivrný, Poznámky k diskusi na sjezdu spisovatelů, in: Antologie (pozn. 77), s. 179.

²¹⁶ Jan Jiroušek, „Ale jak si potom vysvětlit jejich chování“, in: Rok 1947 (pozn. 6), s. 38.

²¹⁷ Antonín Liehm, Leningradští, *Kulturní politika I*, 1945/1946, č. 48, s. 1.

kritiky. ²¹⁸ Stejného názoru byl i Ladislav Štoll, jenž se snažil hledat zdroje této kritické nedostatečnosti a strádání: „*Válečné odčerpání tvůrčích kulturních sil způsobilo, že byly nejen u nás ale i v SSSR zanedbány mnohé velké povinnosti studia kritického sledování růstu kulturních a uměleckých hodnot, že se mohlo stát, že kritika zanedbala velké společenské a ideové poslán.*“ ²¹⁹

To překladaatel a literární vědec Bohumil Mathesius vnímal celou čistku v pozitivnějším světle jako výraz vitality a trvalosti Říjnové revoluce, která „*[...]po pětadvaceti letech ani nezahnula, ani nezaběhla do písku, ani neztratila své napětí,*“ ale pokračuje dál v rekonstrukční poválečné pětiletce, již má být tato kulturní kampaň součástí. ²²⁰ Ve shodě s řadou jiných autorů komunistického přesvědčení, a možná nejzřetelněji z nich, ovšem prohlašoval, že tyto zákroky „*pramení svými příčinami i metodou hluboko ve zvláštních podmínkách sovětské společnosti. Naše společnost a naše kultura stojí dnes před svými zvláštními, z našeho prostředí a z našich podmínek vyrostlými úkoly...*“ ²²¹

Z hlediska kulturní autonomie pokoušel se s otázkami této kauzy v týdeníku *Tvorba* vypořádat Jiří Taufer. Přesvědčoval, že komunistická strana stojí v Sovětském svazu v centru života a společnosti, a tudíž se nejedná o vnější mocenské zákroky, ale o vnitřní společenské děje. ²²² Vzhledem k domácím podmínkám vnímal platnost „*Leningradského případu*“ v uvědomění, že ani zde není možné nakládat se „*spisovateli jako s nedotknutelnými mimózami, jejichž hodnota by měla být už v tom, že jen – píš.*“ ²²³ Sami čeští spisovatelé by se tedy měli vzepřít takovému zacházení a dle vzoru Majakovského chtít, aby jim bylo přikazováno. ²²⁴ Taufer zde osvědčuje typickou argumentační strategii komunistických diskutérů, kteří se vyhýbali otázkám systémového nastavení přístupu politiky ke kultuře a namísto toho hovořili raději formou mravních apelů k umělcům samotným. Opravdového, politicky uvědomělého tvůrce už totiž není třeba do ničeho nutit, sám z vnitřní iniciativy se ztotožňuje s pokrokovými úkoly své doby a dává se jim k dispozici.

Nebývale explicitní byl ve svém, již citovaném článku *Politika a poesie* Ladislav Štoll, který psal, že politika má nejen právo, ale povinnost zasáhnout do „*sféry poesie*“, pokud by se v ní chtěly prosazovat hodnoty odporující myšlení, cítění a potřebám lidu. ²²⁵ Ostře přitom zaútočil na řadu názorových protivníků, jejichž obranu kulturní a umělecké nezávislosti chápal jako politice nepřátelské stanovisko skrývající lhostejnost ke kultuře i národu, jež nemá daleko k reakci.

---

²¹⁸ Ibidem, s. 4.

²¹⁹ Ladislav Štoll, *Politika a poesie*, *Tvorba XV*, 1946, č. 38, s. 599.

²²⁰ Bohumil Mathesius, Achmatová, Botostroj a jiná kouzla, *Tvorba XV*, 1946, č. 41, s. 644.

²²¹ Ibidem, s. 645.

²²² Brenner (pozn. 10), s. 295-296. – Kusák (pozn. 2), s. 211.

²²³ Jiří Taufer, K případu leningradských literárních časopisů, *Tvorba XV*, 1946, č. 36, s. 573.

²²⁴ Kusák (pozn. 2), s. 212.

²²⁵ Ladislav Štoll: *Politika a poesie* (pozn. 219), s. 599.

Výpovědi jako tato Štollova posouvaly dosavadní hranice vyslovitelného a vedly k vyhraňování pozic v diskursu i k proměně jeho charakteru – zvyšovalo se napětí a agresivita. Komunistu nakloněná kulturní levice byla ovšem ve svém postoji k sovětským událostem značně nejednotná. Dokazuje to i skutečnost, že skupina literátů, jejíž jádro tvořili autoři spjatí s *Mladou frontou*, adresovala dopis Kulturnímu a propagačnímu oddělení KSČ, v němž žádala, aby se principy sovětské čistky nepřenesly do zdejšího prostředí a byla na toto téma uspořádána diskuse.²²⁶

Jindřich Chaloupecký, jako jeden z hlavních autorů dopisu, věnoval případu rovněž stať *Kultura a politika*, publikovanou v časopise *Listy*, v níž se snažil proniknout k podstatě celého problému.²²⁷ A ačkoli tvrdil, „že s teoretického hlediska nelze najít ospravedlnění pro to, aby politická moc, a dokonce moc socialistické strany, bránila v umělecké činnosti básníka jen proto, že jeho díla jsou „apolitická“, „bezideová“, „pesimistická“, zdráhal se sovětské představitelky za tento restriktivní akt odsoudit, a naopak se pokoušel za jejich kroky hledat dobré úmysly.²²⁸ Vysvětloval si jejich počínání aktuálními sovětskými podmínkami, nutností konsolidovat po válce společnost a nasměrovat ji k úkolům budoucnosti. Zároveň se však ptal, zda uplatňování takovýchto prostředků neznevažuje jejich konečný cíl socialismu, žádnou definitivní odpověď ale nenacházel. Chaloupeckého obrana autonomie kultury a umění byla veskrze defenzivní. Přiznával jim sice vyšší a trvalejší hodnotu, k politice se ovšem vztahoval jako k nadřazené instanci, před níž si kultura musí svoji svobodu a místo ve společnosti obhájit.²²⁹

Analogicky k Chaloupeckému rozvíjel své úvahy Václav Černý, také on z principu popíral právo politické moci „zasahovat násilím do svědomí a díla kulturního tvůrce,“ současně se ale zapřísahal, že z jeho „úst nevyjde slůvko, jež by zlehčilo nebo pomluvilo rozhodnutí bolševické strany ruské.“²³⁰ Nespatřoval totiž v sovětských čistkách intervenci namířenou primárně proti umění a podněcovanou určitým estetickým názorem, nýbrž zájem o čtenáře,

---

²²⁶ Hořec (pozn. 129), s. 249. – „Dopis podepsali Jindřich Chaloupecký, který se podílel podstatnou měrou na jeho formulaci, Jan Grossman, Jaromír Hořec, Ladislav Fikar, František Halas, Václav Řezáč, kterého cestou do redakce MF potkal Halas a přivedl s sebou, Istler, Kolář, Kotalík, Kundera, Lorenc, Morák, Vladislav, Vojtěch, Závada.“ In: Knapík (pozn. 3), s. 51.

²²⁷ Jindřich Chaloupecký, *Kultura a politika*, *Listy I*, 1946/1947, č. 3, s. 468–473.

²²⁸ *Ibidem*, s. 472.

²²⁹ „...skutečným těžištěm úvahy – tzn. také problematizace a zpochybňování – se stává „kultura“ resp. její místo ve společnosti, vymezované ve své působnosti politickými kritérii: „Má zůstat umění jako nějaké svaté místo, kam světská moc nesmí vkročit a kde může najít své útočiště stejně spravedlivý jako zločinec? [...] Objekt „vztah kultury a politiky“ je posunut směrem k „politice“, vymezující „kulturu“, „kultura“ posunuta do obranné pozice jako obhajoba její „svobody“, „svoboda“ modifikována jako určité (politikou eventuelně dovolené) „svobody“, jejichž místem se stává útulek, případně internace pro blázny a nebezpečné živly.“ In: Jiroušek (pozn. 216), s. 44–45.

²³⁰ Václav Černý: Sovětská čistka, česká kocovina a leccos jiného, *Kritický měsíčník VII*, 1946, č. 17–18., s. 386–387.

sovětského člověka a jeho duševní život, a tedy úkony „*politické politiky*“, nikoli kulturní.²³¹ Za jejich příčinu pokládal napjatou a stále se zhoršující mezinárodní politickou situaci, jež vyžaduje, obdobně jako psal Chaloupecký, vnitřní koncentraci a připravenost sovětského lidu. Svůj zájem však Černý upínal zejména k domácímu prostředí a zvláště ke komunistickým kritikům, které praněroval za to, že nejsou schopni se jasně vyjádřit a odmítnout uplatňování takovýchto postupů v českých podmínkách.

František Kovárna pak v tomto smyslu napsal: „*Vůbec nejde především o leningradský případ, kterého se jedinci zastali a který byl druhým náhlým mementem. Nechceme se vzdávat práva na vlastní soud, ale nebudeme pošetile zasahovat do věcí spojeneckého Sovětského svazu. Nám jde a může jít jen o to, jaký je a jaký má být u nás vztah kultury a politiky. Zde a jen zde chceme mít jasno. Bude kulturního pracovníka stejně jako politika vázat zákon, který si oba dají? Nebo bude mít u nás politik volnost zasahovat administrativně do kultury?*“²³² Nekomunističtí diskutéři tak v první řadě chtěli distancovat českou kulturu od těchto sovětských praktik a zajistit jí samostatnost rozvoje, sovětský případ přitom sloužil jen jako východisko daného úsilí a sám o sobě příliš diskutován nebyl. Za tímto účelem argumentovali převážně odlišností historických předpokladů obou zemí a specifícností jejich národních kultur, což jim na jedné straně pomáhalo pochopit, a snad i omluvit a přijmout sovětské jednání, na druhé ale prokázat a zdůraznit jeho nepřenositelnost. „*Může-li SSSR růst jen ze svých historických podmínek – a jejich odrazem je i čerstvý a nečekaný zásah politiky do kultury – musíme ovšem i my růst z vlastních historických podmínek, z vlastní situace a z vlastního mravního rozhodnutí*“, formuloval Kovárna výstižně podstatu této myšlenky.²³³

Došlo nicméně k zásadnímu narušení představy o demokratizaci Sovětského svazu a jeho postupného přibližování Západu.²³⁴ Kauza sovětských čistek znamenala ve výsledku porážku pro obě strany diskuse. Komunističtí protagonisté byli nuceni alespoň částečně uznat omezenou platnost sovětského příkladu, jejich oponenti pak svojí rezignací na kritiku daných událostí a snahou o jejich porozumění a objasnění, v níž dokonce připouštěli eventuální podřízení kultury zájmům politickým, relativizovali svoje zásady kulturní a umělecké nezávislosti, a tím ztráceli na důvěryhodnosti. Na první pohled by se mohlo zdát, že v této záležitosti panovala vlastně shoda, neboť výroky o nevměšování do sovětského dění, svébytné cestě národní kultury i argumentace vnějšími politickými faktory se objevovaly napříč celým diskursem. Za touto primární rovinou významu se však už velice intenzivně rozhořel spor o povahu a roli české kultury, jenž komplikoval zachování, třebaže jen deklarativního, konsensu.

---

²³¹ Ibidem, s. 386.

²³² František Kovárna, *Zákon nebo zůle, Svobodné slovo II*, 1946, č. 212, 15. 9. s. 6.

²³³ František Kovárna, *Kultura a politika, Svobodné slovo II*, 1946, č. 206, 8. 9., s. 1.

²³⁴ Brenner (pozn. 10), s. 291.

4.5 Diskuse o leningradském případě a všem, co jej následovalo, zasáhla nepříznivě do příprav nové kulturní organizace, jež iniciovalo kulturně propagační oddělení ÚV KSČ s cílem shromáždit, po vzoru předválečné Levé fronty, co nejširší kulturní společenství. Její založení pod názvem Kulturní obec bylo nakonec oznámeno začátkem října svoláním *Českým kulturním pracovníkům*, otištěným v Rudém právu.²³⁵ V něm se hovořilo o válkou způsobených dějinných změnách, které volají kulturu k spoluúčasti na mírovém budovatelském úsilí a podněcují tak i vznik a činnost Kulturní obce, jejíž představitelé se zavazují pracovat v „*duchu bojovného a činorodého humanismu a vědeckého socialismu.*“²³⁶

Skutečnost, že se Kulturní obec hotovila pokládat za reprezentanta celé české kultury, i když se k ní v dané době hlásili pouze členové komunistické strany, však v souvislosti předešlých událostí vyvolala okamžitou a ráznou reakci. Jen týden po zrodu Kulturní obce došlo k ustavení Kulturního svazu, k jehož manifestu, publikovanému v národně socialistickém *Svobodném slově*, se přihlásila rozmanitější a také početnější skupina kulturních osobností. Manifest, jenž se opíral o citace z Benešova proslovu na sjezdu spisovatelů, už svým názvem zdůrazňoval – „*Kultura musí být svobodná.*“²³⁷ Byť se zde zároveň psalo, že kulturní činitelé „*s radostí přijímají svůj podíl na budovatelských úkolech*“ a „*že distribuce kulturních statků musí být včleněna do státního plánu*“, absolutní prioritou Kulturního svazu se měla stát ochrana svobody a osobitosti duchovní tvorby.²³⁸

Vedle oslavných článků vítajících vznik jedné či druhé organizace a dále rozvádějících jejich úvodní prohlášení, začaly se v tisku záhy objevovat i kritické a negativní odezvy na toto rozpolčení české kultury. Z hlediska komunistů bylo vytvoření Kulturního svazu vykreslováno jako pouhý pokus o podrytí významu a působnosti Kulturní obce a snaha zformovat antikomunistickou kulturní frontu, v jejíž nesourodých řadách by se mohla nebezpečně rozmáhat reakce.²³⁹

Hledání příčin příslušného rozkolu v přílišné politizaci současného kulturního života a v jeho podléhání momentálním politickým zájmům ovšem nacházelo mnohem širší uplatnění. Ve své výzvě uveřejněné v *Mladé frontě* pod názvem *Kultura má sjednocovat národ* se na ně odkazovala rovněž skupina mladých kulturních pracovníků, jež vybízela Kulturní obec a svaz, „*aby zastavily nebezpečné tříštění kulturních sil a uvědomily*

---

²³⁵ Českým kulturním pracovníkům, *Tvorba XV*, 1946, č. 41, s. 645.

²³⁶ *Ibidem*, s. 192.

²³⁷ Ustavuje se Kulturní svaz: Kultura musí být svobodná, *Svobodné slovo II*, 1946, č. 235, 13. 10., s. 1.

²³⁸ *Ibidem*, s. 1.

²³⁹ Abrams (pozn. 9), s. 225.

si naléhavost úkolů, které [...] nemají rozdělovat, nýbrž spojovat.“²⁴⁰ V sjednocující funkci kultury spatřovali totiž součást dějinného poslání nového Československa.²⁴¹

Akcentace národní jednoty stala se jedním z hlavních nástrojů dále narůstajícího nátlaku na zažehnutí sporů a sloučení obou spolků. Pokračování nevráživosti bylo dokonce vnímáno jako ohrožení samotného systému lidové demokracie a Národní fronty, jež z této jednoty vyrůstaly. V podobném duchu se vyjádřil i Ferdinand Peroutka, sám člen svazu, jenž sdílel přesvědčení o překlenutelnosti rozepří: „*Ovšem, že toto tříštění je zbytečné, ovšem, že to není dobrý příklad. Jestliže se štěpí kultura na dvě fronty, jak by se ještě horlivěji a nesmiřitelněji neměla štěpit politika? Spíše by z kultury do politiky mělo vanout dechem jednoty. Opravdu není „nepřekonatelné propasti“. Čtete-li oba manifesty, shledáme, že je tu dosti široká základna, na níž by se bylo možno dohodnout: socialismus, demokracie, humanita. Vše ostatní jsou nebo mají být – odstíny.*“²⁴²

V důsledku tohoto mediálního působení došlo nakonec mezi představiteli obou sdružení k řadě, nejprve tajných schůzí, které vyvrcholily 20. prosince 1946 zřízením přípravného výboru Kulturní jednoty. Každá z dotyčných stran se přitom tvářila a prohlašovala, že to byla právě ona, kdo od začátku chtěl a inicioval toto sjednocení. Ustavující valná hromada nové organizace se uskutečnila dne 27. dubna 1947 v pražském Rudolfinu a promluvili na ní dřívější příslušníci Kulturního svazu J. B. Kozák a František Kovárna, za Kulturní obec Ladislav Štoll.²⁴³

Mohlo se tak zdát, že se opravdu jednalo pouze o pominutelný problém a nedorozumění způsobené oním příslovečným politikářením vnášeným do kultury. Jelikož ale Kulturní jednota nevyvíjela po svém založení téměř žádnou činnost a její existence byla spíše formální, ukazuje se, že dohoda, na jejímž základě byla konstituována, byla ve skutečnosti jen zdánlivá. Obě iniciativy se tedy svým spojením navzájem anulovaly a dospěly k všem přijatelnému patu. Zástupci svazu byli spokojeni, že se jim podařilo odrazit komunistický útok na ovládnutí kulturní sféry, komunisté zase, že dokázali zažehnat hrozbu izolace a menšinového postavení, do něž se vytvořením obce dostali. Principiální otázky autonomie kultury a tvůrčí svobody, na jejichž pozadí se celý konflikt odehrával, však zůstaly i nadále otevřené.

Ladislav Štoll se už v čase probíhajícího schizmatu pokusil představit a prosadit vlastní osobité pojetí svobody a to nikoli jen v rovině umělecké, nýbrž obecné. Ve svém článku v *Tvorbě* a pak i v projevu na ustavující schůzi Kulturní jednoty, vymezil svobodu vůči svévoli, nevázanosti, výsadám a anarchii a bytostně ji spojil a podřídil poznání objektivní

²⁴⁰ Kultura má sjednocovat národ: konstruktivní hlas mladých kulturních pracovníků, *Mladá fronta II*, 1946, č. 246, s. 1.

²⁴¹ *Ibidem*, s. 202.

²⁴² Ferdinand Peroutka, Rozkol v české kultuře, *Dnešek I*, 1946/1947, č. 31, s. 481.

²⁴³ Abrams (pozn. 9), s. 227-228.

pravdy a z ní vyplývajícím zákonitostem.²⁴⁴ „[S]vobodně jednající člověk nedělá nic svévolného, nýbrž něco nutného, pravdivým souzením a poznáním oprávněného. Tážeme se např.: Kdo si počíná u klavíru svobodně – ten, kdo bije do kláves, jak se mu zachce, svévolně, nebo ten, kdo zná, kterou klávesu kdy a jak musí uhodit? Ať se to zdá sebeparadoxnější, pravda je, že svobodně u klavíru si počíná ten, kdo ví co, kdy a jak musí, kdo koná něco nutného. V tom je celý vtíp v protikladu svobody a nutnosti, kázně a volnosti, kteréžto dvě strany nelze od sebe odtrhnout.[...] Proto spor o to, kdo je svobodnější, má-li být rozřešen, musí být nakonec převeden na otázkou souzení, co je pravdivější. Není to subjektivní záležitost svévole, nýbrž objektivní záležitost pravdy.“²⁴⁵ A pravda se Štollovi samozřejmě kryla s jeho marxistickým světovým názorem a na něm postaveném chápání společenské skutečnosti, neshledával tedy žádný problém v jejím uchopení a definitivním vymezení. Následování poznání pravdy podmiňovalo z daného hlediska i svobodnou tvůrčí práci, z toho důvodu komunisté odmítali ztotožňování umělecké a kulturní svobody s apolitičností a absencí tendence a angažovanosti.

Proti Štollově koncepci svobody se ve své odpovědi jasně ohradil Ferdinand Peroutka. Varoval přitom před přivlastňováním a instrumentálním oportunistickým využíváním velkých slov a ideálů, jež zamlžují jejich význam.²⁴⁶ „Nejdříve třeba dbát toho, aby k pojmu svobody nebylo navěšováno plno přívlastků, jejichž vlastním účelem jest ji redukovat“²⁴⁷, psal Peroutka a dále pak formuloval sérii otázek, jimiž se pokoušel vrátit debatu od abstraktních ke konkrétnějším měřítkům svobody a autonomie kultury: „*má politika právo dávat umělci úkoly, mají političtí sekretáři právo hlídat umělecký směr, nebo dáváme přednost tomu, aby se umělec ke svým úkolům a ke svému směru dobral vlastní zákonitostí? Každý ovšem podléhá nutnosti – ale myslíme tím nutnost vnitřní nebo vnější? Máme při tom na mysli umělecké zákony nebo pokyny z politického sekretariátu? Každý velký umělec dosud zvučel svou dobou a naplnil se jejími úkoly – necháme dále působit umělecko-psychologickou logiku, která dosud velkého umělce k tomu vždy sama dovedla, nebo to budeme vynucovat zvláštními opatřeními? Uznáme, že ona směs volnosti a zákonitosti, z níž vyrůstá umělecké dílo, je věcí umělce samotného, nebo přisoudíme státu právo, aby to posuzoval? Dáme úředníkům právo, aby se vměšovali do psychologie tvorby?*“²⁴⁸ V jejich upřímném zodpovězení viděl, v době kdy už se jednalo o vytvoření Kulturní jednoty, základní předpoklad jejího vzniku a smysluplného fungování, neboť bez jasnosti a přímosti myšlení i jednání nemohlo by dle něj být žádné sounáležitosti.

---

²⁴⁴ Ladislav Štoll, O Svobodu – K rozkolu v české kultuře, *Tvorba XV*, 1946, č. 45, s. 714.

²⁴⁵ *Ibidem*, s. 714.

²⁴⁶ Ferdinand Peroutka, Rozkol nebo jednota, *Dnešek I*, 1946/1947, č. 34., s. 530.

²⁴⁷ *Ibidem*, s. 530.

²⁴⁸ *Ibidem*, s. 531.

Až s odstupem zhruba dvou měsíců, v lednu roku 1947, pustil se s Peroutkou do polemiky o svobodě, demokracii a svébytnosti kultury Gustav Bareš,²⁴⁹ jenž ji však zcela vztáhnul k aktuálnímu případu divadelního kritika Josefa Trägra, propuštěného z národně socialistického deníku *Svobodné slovo* kvůli negativnímu vyjadřování o ministrovi Jaroslavu Stránském. Bareš se, obdobně jako řada dalších jeho komunistických kolegů, snažil pomocí dané kauzy usvědčit dosavadní stoupence umělecké a kulturní svobody z pokrytectví a sebe sama postavit do role jejich pravověrných zastánců.

Stejným způsobem komunisté pojednávali o Stránského vlastním působení na ministerstvu školství a národní osvěty.²⁵⁰ Především mu vytýkali jeho přístup ke sféře divadelnictví, na níž těžce dopadaly hospodářské obtíže doby projevující se rapidním poklesem návštěvnosti. Dávali mu za vinu konec mladého experimentálního divadla *Větrník* a ostře kritizovali i ministrem představenou osnovu nového divadelního zákona, jelikož jim připadalo, že opomíjí a v nedostatečné míře zakotvuje principy demokratické samosprávy, a přitom otevírá cestu pro „*návrat soukromopodnikatelských metod do divadla*“.²⁵¹

V tomto komunistickém boji o svobodu odhalovali jejich oponenti jen účelové politické tažení, jež se prozrazovalo svým zaujetím výhradně na jim prospěšná témata. Mnozí pozorovatelé usilující o nepředpojatý náhled vnímali nicméně jako hlavní ohrožení kulturní a umělecké nezávislosti právě jejich podléhání stranictví a jeho úzce vymezeným záměrům, přicházejícím ovšem z obou směrů. „*V bojích o tyto dílčí otázky vyhranily se pokaždé v podstatě dvě strany s malým táborem nadstranickým uprostřed a třebaž věcné meritum sporu je různé, základně zde jde o jednu věc, totiž o zpolitizování kultury, o snahu podřídit kulturu politice, a to politice ve smyslu politicko-stranických zájmů. Obě strany pak charakterizuje nedostatek vpravdě věcného zaujetí, nedostatek touhy po pravdě i za cenu přiznání věcí nepřijemných a nepopulárních, a nedostatek smyslu pro objektivní informace*“, psalo se v komentáři týdeníku *Obzory*.²⁵²

Přes stále příkřejší vyhraňování pozic v diskursu nebylo tedy ani jeho dobové pojmání docela černo-bílé, což přicházelo vhod zejména představitelům komunistické strany, neboť oslabovalo agendu jejich protivníků a zmírňovalo tlak na ně samotné, když přesouvalo pozornost a odpovědnost spíše k celkovým zdejšími poměrům.

4.6 Impulz k další názorové polarizaci a novému štěpení způsobila v dubnu 1947 výstava *Obrazů národních umělců SSSR*, uspořádaná Uměleckou besedou na Slovanském ostrově v Praze,²⁵³ jež sem byla převezena z Vídně a na níž se prezentovala čtveřice sovětských

²⁴⁹ Gustav Bareš, Rozhovor o nápoji svobody, *Tvorba XVI*, 1947, č. 1, s. 12-14.

²⁵⁰ Jaroslav Stránský se stal ministrem školství a národní osvěty po volbách v roce 1946, ve funkci vystřídal Zdeňka Nejedlého, který posléze působil jako ministr práce a sociální osvěty.

²⁵¹ Jiří Hájek, Je možno zvrátit náš kulturní vývoj?, *Rudé právo XXVII*, 1947, č. 20, 24. 1., s. 2.

²⁵² Zdeněk Lederer, Kultura versus politika a naopak, *Obzory III*, 1947, č. 7, s. 109-110.

²⁵³ *Obrazy národních umělců SSSR* (kat. výst.), Výtvarný odbor umělecké besedy, v Praze 1947.

malířů – Alexandr Dejneka, Alexandr Gerasimov, Sergej Gerasimov a Arkadij Plastov. Stala se tak součástí početné řady zahraničních výstav, které byly v krátkém poválečném období na české výstavní scéně představeny ve snaze podat přehled a doplnit válkou znemožněné poznání současného světového umění.²⁵⁴ Zdejšímu publiku se v daném čase nabízely kupříkladu expozice holandského, britského či jugoslávského umění, stejně jako díla španělských tvůrců pařížské školy a rovněž francouzského malířství i sochařství. Jenom několik málo týdnů před sovětskou výstavou bylo pak možné ve stejných sálech Umělecké besedy spatřit *Umění moderní Ameriky*.²⁵⁵

Sovětské výtvarné umění se neobjevilo na zmíněné přehlídce v českém poválečném prostředí poprvé, již předtím se zde konala velice kladně přijatá výstava sovětské karikatury,²⁵⁶ a také výstavy slovanské grafiky²⁵⁷ a fotografií sovětského sochařství, které se dočkaly střídme, někdy kritičtější, ale stále převážně příznivé odezvy.²⁵⁸ Žádná z tehdejších výstav ovšem nevzbudila takový zájem, nepřilákala tolik diváků, a to i z řad nejširší veřejnosti, a nepodnítila v odborných kruzích takové množství komentářů a vzrušených, zanícených debat jako právě ona výstava sovětských malířů, jež se nejméně na několik měsíců stala primární otázkou kulturního diskursu, a přesunula tak jeho pozornost k dosud spíše upozaděné problematice výtvarného umění.

Jednu z prvních rozsáhlejších reakcí, veskrze zdvořilou a vstřícnou, přineslo *Rudé právo*. Pocházela z pera ilustrátora a malíře Ctibora Štolovského, jenž zde hovořil o významu a iniciační úloze dané výstavy pro vzájemné vztahy se sovětskou kulturou, dále pak soudil, že se sovětské umění opírá o tradici revolučního demokratického humanismu, vychází z člověka a k člověku, ve svém nejobecnějším realistickém vidění skutečnosti, opět směřuje, čímž utváří nové pojetí smyslu, obsahu a zaměření umění přínosné pro celou světovou kulturu.²⁵⁹ Z jeho vyjádření dalo by se jenom stěží usuzovat, že má výstava konfliktní potenciál a mělo by jejím prostřednictvím dojít k něčemu neobvyklému. Sama skutečnost, že reflexe takto prestižní události byla svěřena autorovi, který do *Rudého práva* jinak nepsal a výtvarné kritice se nijak zvlášť nevěnoval, však nasvědčovala o opaku. Vypočítavost, neupřímnost, taktizování a servilitu jeho projevu mu ostatně vyčítali již mnozí doboví komentátoři a kritici. V článku Bohuslava Brouka pro týdeník *Dnešek* se tak lze dočíst: „Dokonce *Rudé právo* přineslo o výstavě nadšený referát, který je tím trapnějším, ježto o jeho

²⁵⁴ Milan Pech, *Obrazy národních umělců SSSR*, in: Rousová, *Konec avantgardy?* (pozn. 8), s. 328.

²⁵⁵ *Umění moderní Ameriky* (kat. výst), Výtvarný odbor Umělecké besedy, v Praze 1947.

²⁵⁶ rna [František Kovárna], *První setkání*, *Svobodné slovo I*, 1945, č. 75, 8. 8., s. 2.

²⁵⁷ „Z podnětu Hollara byla uspořádána výstava *Slovanské grafiky*, která se shodou okolností (odřeknutím Polska, nezáměrnou neúčastí Bulharska a jihoslovanským spěchem do Paříže) stala konfrontací sovětské a naší grafiky.“ In: rna [František Kovárna], *Skutečnost mluví*. *Svobodné slovo II*, 1946, č. 130, 6. 6., s. 5.

²⁵⁸ rna [František Kovárna], *Poučení o sovětském sochařství*, *Svobodné slovo II*, 1946, č. 131, 7. 6., s. 5. – vh [Věra Hasalová]: *Slované a výtvarné umění*, *My46*, 1946, č. 24, s. 4.

²⁵⁹ Ctibor Štolovský, *Rudé právo XXVII*, 1947, č. 91, 18. 4., s. 2.

pisateli je známo, že je stoupencem moderního, západního umění, a že nedávno byl zproštěn svého úřadu v Moskvě, který tam zastával jako přidělenec ministerstva informací.²⁶⁰ Zvláštní zájem komunistické strany a jejího tisku na referování o sovětské výstavě se nezdá být nikterak překvapivý, to, jakým způsobem k němu ale hned na počátku došlo, ukazuje, že ani v jejích řadách nepanovalo stran této záležitosti jasné a sebevědomé stanovisko.

Dvě spontánně pozitivní odezvy na dotyčnou sovětskou výstavu se nicméně objevily v *Lidové demokracii*, ústředním deníku lidové strany, ještě předtím než zde byla uveřejněna zdrženlivá, spíše kritická recenze jejího stálého výtvarného redaktora Zdeňka M. Zengera.²⁶¹ Autorem první byl mladý student Stanislav Richter, prohlašující, že výstava „*nezklamala ani v nejmenším, neboť reprezentativní a monumentální styl vystavených děl překonává daleko obvyklý konvenčně modernistní ráz soudobé malířské produkce*“ a svým kladným postojem k reálnému fenoménu světa spěje k širokému sociálnímu dosahu.²⁶² Daleko vyhraněnější a útočný byl ve své reakci malíř krajinář Karel Hodr, který výstavu chápal a využíval jako argument proti levicově orientované avantgardě, přičemž tvrdil, že právě *Lidová demokracie* před ní realistické směry vždy hájila, dovolávajíc se u toho i citátů samotného Lenina.²⁶³

Od podobných umělecky konzervativních stoupenců výstavy, jichž se záhy objevil celý zástup, se však většina levicových protagonistů rázně distancovala, a to dokonce i tací, kteří se k představovanému sovětskému umění stavěli pozitivně. Odborový časopis *Lidová kultura*, prosazující ze své prokomunistické pozice zpravidla všeobecnou srozumitelnost umění, je označil za nezvané spojence a dále je popisoval slovy: „*Jsou to ti, kdož se cítí souputníky sovětského umění jen proto, že strom u Gerasimovů a Dejneký je podoben opravdovému stromu, stejně jako je mu podoben i strom v jejich krajinkách, že je tomu tak i s barvou lidského těla. Jsou to ti, kdož zásobovali idylickými krajinkami, „něžnými“ akty, nebo výstižnými „portréty“ jídelny a ložnice různých zbohatlíků.[...] Oni necítí van života, který sálá z obrazů sovětských umělců, nevidí zápas o zobrazení a vyjádření nové socialistické skutečnosti, je jim cizí nová společenská funkce, které se toto umění zmocňuje.*“²⁶⁴

„*Rozdíl ve výtvarném nazírání realistických malířů sovětských a našich se nám ozřejmí, srovnáme-li obrazy sovětských malířů s právě vystavovaným dílem Jana Čumpelíka,*

²⁶⁰ Bohuslav Brouk, K odezvě výstavy sovětského umění. *Dnešek II*, 1947/1948, č. 5, s. 72.

²⁶¹ zmz [Zdeněk Maria Zenger], Ukázky tvorby sovětských výtvarníků, *Lidová demokracie III*, 1947, č. 92, 19. 4., s. 4.

²⁶² Stanislav Richter, Obrazy národních umělců Sovětského svazu, *Lidová demokracie III*, 1947, č. 90, 17. 4., s. 4.

²⁶³ „*Jistě se pražská veřejnost pamatuje na bojovné tažení ultramoderního směru za vedení p. O. Mrkvičky a J. Mařana z kulturního oddělení ÚRO, tedy komunistické sekce, kdy tito pánové veřejně prohlašovali slovem i tiskem, že realismus a vůbec tzv. „starý kumšt“ je reakcionářství a fašismus. Zpátečnictví a zaostalost. [...] Byla to Lidová demokracie, která ve svém denním tisku dala místo pro obhajobu realistického směru a tím i ruského výtvarnictví, a oficiální deník práce bil kolem sebe hlava nehlava, přestože jsme poukazovali na citáty samého Lenina.*“ In: Karel Hodr: Okolo výstavy oficiálního sovětského umění, *Lidová demokracie III*, 1947, č. 91, 18. 4., s. 3.

²⁶⁴ Další hlas z *Lidové kultury*, in: Otakar Mrkvička ed., *Střetnutí: sovětské malířství a současné umění*, Praha 1947, s. 108.

*kde výtvarná nemohoucnost si vypomáhá nabubřelým gestem a alegorií, jež je příznačným rysem plané akademické manýry a nemá nic společného s realismem,*²⁶⁵ rozvíjel příbuzné úvahy v *Hlase osvobozených* J. Nožír a následně dodával: „*Těmto nemravnostem, pikanteriím a podvodům je na hony vzdálen sovětský malíř, který především usiluje o pravdivost a kladný poměr k objektivní skutečnosti. V tomto směru jest jeho úsilí totožné s úsilím pokrokových malířů našich, i když cesty jsou rozličné a mohou být předmětem diskuse.*“²⁶⁶

O shodnosti úkolů a cílů současného tuzemského umění s tím sovětským byl přesvědčen i referent *Mladé fronty* Vladimír Šolta, studující toho času v ateliéru Emila Filly na pražské uměleckoprůmyslové škole, který jinak vystaveným malbám vytýkal množství vad a nedostatků, na rozdíl od produkce domácích výtvarných zpátečníků v nich však nespatořoval záměrné falšování skutečnosti, neupřímnost ani uspávající sladkost, jež by z nich činily kýč.²⁶⁷

Názor valné části zdejších kritiků a recenzentů byl ale zcela opačný a ve svém hodnocení daleko příkřejší. Bohuslav Brouk charakterizoval hned v úvodu již zmíněného textu tato díla coby „*neumělé, rádoby akademické malování, vypomáhající si velkými formáty a nesené maloměšťáckým duchem*“, jež přineslo mnohem větší zklamání, než bylo vůbec možné očekávat.²⁶⁸ Tak se vyjadřoval nejen on a další nekomunističtí či s komunisty polemizující autoři jako byl František Kovárna, Karel Šourek či Otakar Mrkvička, ale i nemálo z těch, kteří se naopak k myšlenkám a hnutí komunismu veřejně hlásili.

Psal-li Mrkvička, že sovětské malířství není výtvarným realismem, nýbrž jen „*běžnou manýrovitou machou, jakou užívají špatní malíři kdekoli na světě,*“²⁶⁹ neliší se jeho výroky příliš od slov Stanislava Talaváni, činovníka Jednoty umělců výtvarných, publikujícího v *Rudém právu* či mládežnickém tisku, jenž se v týdeníku *My 47* sám sebe ptal: „*Jsou to díla socialistické skutečnosti? Jen několik málo obrazů nám ji vzdáleným ozvukem připomíná. Jsou to díla realistická? Daleko spíše akademická.*“²⁷⁰ Obdobného závěru se v *Národním osvobození* dobíral i malíř, kritik, redaktor *Lidové kultury* a člen KSČ František Doležal, když tvrdil: „*Rozumíme-li realismem poměr k hmotné podstatě skutečnosti, jak mu ani jinak ve výtvarném umění rozumět nelze, potom ruské umění vůbec není realistické. Přinášejíc řady indiferentních temat, vyjadřovaných indiferentní a zastaralou slohovou formou, postrádajíc živých znaků dneška není dokonce ani vpravdě socialistické.*“²⁷¹

---

²⁶⁵ J. Nožír, Poučení z výstavy sovětských malířů, in: Mrkvička, *Střetnutí* (pozn. 264), s. 127.

²⁶⁶ *Ibidem*, s. 127.

²⁶⁷ Vladimír Šolta, *Obrazy ze Sovětského svazu, Mladá fronta III*, 1947, č. 94, 22. 4., s. 4.

²⁶⁸ Bohuslav Brouk, *K odezvě výstavy sovětského umění, Dnešek II*, r. 2, 1947/1948, č. 5, s. 72.

²⁶⁹ Otakar Mrkvička, *Sovětští malíři, Svobodné noviny III*, 1947, 4. 5., 104, s. 5.

²⁷⁰ Stanislav Talaváňa, *Obrazy národních umělců SSSR, My 47*, 1947, č. 17, s. 4.

²⁷¹ František Doležal, *K výstavě sovětského malířství*, in: Mrkvička, *Střetnutí* (pozn. 264), s. 42.

Naproti tomu byly sovětské obrazy opakovaně označovány za umění naturalistické, jemuž se nedostává tvůrčí invence a spokojuje se s otrockou, řemeslnou kopií viděné reality, utápějící se v podružnostech. Ani toto jejich řemeslné provedení nebylo ovšem pokládáno za uspokojivé, jak mezi jinými napsal Talaváňa: „*Vystavené obrazy nejsou technicky dobré a ve formátu jsou často zbytečně nafouklé. Jsou někde blízko plakátu nebo barevné fotografii.*“²⁷²

Mnohem závažnějším se nikoli jen jemu zdál být nedostatek jejich ideovosti, to že dotyčná díla postrádají jakýkoli sociální obsah, že takřka nezobrazují, pro mnohé tolik slibnou, sovětskou skutečnost a nenesou žádných osobitě ruských rysů, takže je nelze považovat za autentický projev nového lidového ducha v umění.²⁷³ Jestliže tedy o ně jevíly široké lidové vrstvy tak značný zájem, pak prý pouze z toho důvodu, že dosud žily od umění odloučeny, jsou umělecky nevzdělány, a proto s vůdčí společenskou rolí přebírají od buržoazie, jejíž je toto umění přirozeným výrazem, i její špatný vkus a způsoby.²⁷⁴ Obliba daných maleb byla dále spojována právě s všeobecnou náklonností ke kýči. Otakar Mrkvička přirovnával nadšené diváky sovětské výstavy k publiku amerických filmových senzací.²⁷⁵

Na tuto velmi ostrou a odmítavou kritiku výstavy reagoval komunistický tisk, téměř tři týdny po jejím skončení,²⁷⁶ publikací textů od Jiřího Kotalíka, historika umění a spoluzakladatele Skupiny 42, a od mladého redaktora, budoucího folkloristy a překladatele Vladislava Stanovského ve stranickém týdeníku *Tvorba*. Stanovský v něm zdůvodňuje ráz vystavených obrazů hluboce zakořeněným realismem a stále živou, nezpřetrhanou tradicí lidového umění, díky nimž se sovětská tvorba nikdy neodcizila a nestala nesrozumitelnou nejširšímu lidu, byť tak zůstala stranou výdobytkům západního moderního umění.²⁷⁷ Taktéž Jiří Kotalík zdůrazňoval nutnost porozumění „*celému složitému kontextu a především pak historickým kořenům, z nichž tyto obrazy vyrostly.*“²⁷⁸ Oproti Stanovskému však nahlížel na jejich tradici spíše negativně, v porovnání s jinými evropskými zeměmi ji považoval za příliš krátkou, a vnímal ji proto jako jistý deficit současného sovětského malířství.

---

²⁷² Talaváňa (pozn. 270), s. 4.

²⁷³ „*I když toto umění mluví ke každému, není ještě projevem lidu, neboť nejen že nevychází z lidového umění, nespojuje s ním, ale nemá ani ruský národní charakter.*“ In: Miloslav Chlupáč: *Sovětská výstava. Kulturní politika III*, 1946/47, č. 32, s. 2. – „*Není v něm nic specificky ruského, není v něm socialistický obsah. Nestačí totiž zobrazit výjev ze socialistické skutečnosti, aby vznikl tak automaticky socialistický realismus.*“ In: Mrkvička, *Sovětská malířství*, (pozn. 269), s. 5.

²⁷⁴ „*Kdo může očekávat, že lidové vrstvy, sociální situací oddělené od jádra kultury, mohou být prostoupeny něčím jiným než měšťáckým vkusem?*“ František Kovárna: *Sovětská malířství mezi námi, Kritický měsíčník VIII*, 1947, č. 9–10, s. 212.

²⁷⁵ Otakar Mrkvička, *K výstavě sovětských malířů, Svobodné noviny III*, 1947, 97, 25. 4., s. 5.

²⁷⁶ Výstava *Obrazy národních umělců SSSR* byla ukončena dne 2. května 1947, zatímco 21. číslo týdeníku *Tvorba*, v němž byly tyto dva články uveřejněny, vyšlo až ve středu 21. května.

²⁷⁷ Vladislav Stanovský: *Několik poznámek k výstavě sovětských malířů, Tvorba XXVII*, 1947, č. 21, s. 387.

²⁷⁸ Jiří Kotalík, *K výstavě sovětského malířství v Praze, Tvorba XXVII*, 1947, č. 21, s. 385.

O jeho vystavených ukázkách pak mínil, že „jsou nejvýše jen prvními krůčky na počátku tvrdé a dlouhé cesty k umění, důstojnému sovětského lidu i jeho úsilí“ a nelze je tedy „srovnávat s imponujícími výsledky, dobytými sovětskou literaturou, divadlem, filmem, hudbou, tancem, natož pak s výsledky dobytými v oblasti vědecké a politické teorie i praxe“ – obory, jež měly také daleko větší štěstí na velké osobnosti a génie.²⁷⁹

Takovéto argumenty, snažící se pochopit a vysvětlit podobu sovětské malby, se nicméně ozyvaly napříč celým diskusním spektrem. Otakar Mrkvička pokládal sovětské malířství za nejslabší odvětví „sovětské kultury, prokávající v některých oborech tvořivost opravdu mocnou. Sovětské divadlo, film, tanec – to vše je tvorba, která má místo nejpřednější nejenom v zemi socialismu.“²⁸⁰ Výtvarný publicista Zdeněk Hlaváček, přispívající převážně do periodik komunistické strany, pak ve *Světě práce* psal, že sovětské umění, ačkoli vědomě navazuje na starší malířské projevy, je umění mladé, jež sice má ještě mnoho chyb, stojí ale teprve na počátku svého vývoje.²⁸¹ Z pohledu kritika a historika umění Miroslava Míčka měl muzikálním Slovanům dokonce vůbec chybět výtvarný smysl.²⁸²

S tímto vysvětlením ovšem nesouhlasil František Kovárna, prohlašující, že „národ a jeho nadání není naprosto nic konstantního a neměnitelného.“²⁸³ Dále však psal: „Tvrším-li, že nelze unikat rozpakům z úrovně ruského malířství popíráním ruského výtvarného nadání, nepopírám, že má tato úroveň historické příčiny. Tradice západoevropského umění je především v Rusku velmi krátká.“²⁸⁴

Vědomí, že české umění se naopak rozvíjelo „v nejužším kontaktu s nejprogresivnějšími silami Západu“²⁸⁵, „za odlišných předpokladů dějinného vývoje a v odlišném kontextu ekonomickém, politickém i kulturním“²⁸⁶ dovedlo velkou část kritiků včetně Jiřího Kotalíka k závěru, že není možné „porovnávat úsilí malířů sovětských a československých,“²⁸⁷ a činit tak ze sovětské výstavy pro tuzemské umění nějaké závěry nebo si ji dokonce brát jako příklad. Neboť na rozdíl od většiny ostatních kulturních sfér, kde byly hodnoty spatřovány na straně Východu, současné sovětské výtvarnictví zdálo se jim alespoň ve svých formálních aspektech za západním uměním, a tedy i tím českým, výrazně zaostávat.²⁸⁸

²⁷⁹ Kotalík, K výstavě sovětského malířství (pozn. 278), s. 386.

²⁸⁰ „Sovětské divadlo, film, tanec – to vše je tvorba, která má místo nejpřednější nejenom v zemi socialismu. V oněch oblastech ruské umění, podporované nejdokonalejší uměleckou technikou, řemeslem vskutku svrchovaným, nutně a intenzivně působilo a působí na produkci světovou. Zasáhlo do vývoje převratně a ukázalo hlavně v divadle a ve filmu na cestu, po níž ještě půjde i příští pokolení.“ In: Mrkvička, K výstavě sovětských malířů (pozn. 275), s. 5.

²⁸¹ Zdeněk Hlaváček, Obrazy národních umělců SSSR, in: Mrkvička, Střetnutí (pozn. 264), s. 64 – 65.

²⁸² Miroslav Míčko, K diskusi o sovětském malířství, in: Mrkvička, Střetnutí (pozn. 264), s. 52.

²⁸³ Kovárna, Sovětští malíři mezi námi (pozn. 274), s. 213.

²⁸⁴ Ibidem, s. 214.

²⁸⁵ Doležal, K výstavě sovětského malířství. (pozn. 271), s. 46.

²⁸⁶ Kotalík, K výstavě sovětského malířství (pozn. 278), s. 386.

²⁸⁷ Ibidem, s. 386.

²⁸⁸ Karel Šourek, Jaké české umění? O lživou či poctivou kulturní politiku, *Cíl III*, 1947, č. 1, s. 8–10.

Snad každý z vyhraněných odpůrců a kritiků vystavených obrazů ale odmítal spojování jejich nedostatků s koncepcemi socialistického realismu, se sovětskou kulturní politikou či se samotným režimem Sovětského svazu, přičemž právě poukazem na chybějící výtvarnou tradici a vysokou úroveň jiných uměleckých oborů snažili se prokázat neoprávněnost takových dedukcí, dávajících výstavě i jejich kritice nechtěný politický význam.²⁸⁹

V souvislosti se současným stavem sovětského výtvarného umění a jeho mělkými kořeny byla často zmiňována ještě jedna důležitá otázka – a to ruské, potažmo sovětské, avantgardy. Stejně jako všechen předešlý umělecký pokrok a vývojové výtvarné objevy byla přitom považována za pouhý import ze západní Evropy, vybíjející se pro své nedostatečné pochopení v extrémních polohách a tendencích, „*kteřé pak, vzavše za své heslo krajní revolučnosti, pokoušely se průběhem Říjnové revoluce i několik let po ní stát se oficiálním a autentickým uměním nově se formujícího socialistického státu.*“²⁹⁰

„*Sovětská avantgarda [...]přehnalala svůj zájem vlivem těchto okolností až k absurdnosti. Nelze pochybovat o ceně některých zjištění, učiněných sovětskými suprematisty a konstruktivisty. Avšak tvrdošíjně ulpění na výstředních a také na nevýtvarných, protože jen formalistických, důsledcích pokusů avantgardy zavinilo, že se malířství octlo v koncích. Nedbání reálních potřeb doby přirozeně uspišilo široký nástup zaostalého, neplodného akademismu, který opanoval všechno a který se teď vydává za socialistický realismus,*“²⁹¹ rozebíral Mrkvička situaci, již František Kovárna popsal ve zkratce slovy: „*Co vidíme, je krajnost, která odpovídá dřívější krajnosti.*“²⁹²

A třebaže se i u Stanovského v komunistické *Tvorbě* bylo možné dočíst, že byt' je sovětská avantgarda jen krátkým dobrodružstvím, na které se dá zapomenout, „*[u] nás je tomu jinak. My nemůžeme ze své výtvarné tradice vyloučit Fillu, Kubištu, ba ani ne Štýrského.*“ Pak z druhé strany v Peroutkou vedených *Svobodných novinách* Mrkvička varoval: „*To je moment důležitý a je v něm také pro nás důrazné upozornění! Nelze vždy a slepě nedbat příkazů – nikoli snad politických sekretářů – ale doby a jejích naléhavých potřeb, které umělec musí vytušit.*“²⁹³

V podobném smyslu se vyjadřoval i František Kovárna, když psal, že pravda sice není na sovětské výstavě, „*kde se v rámci veřejné zakázky řeší vztah mezi umělcem a divákem jakousi*

---

²⁸⁹ „*Bylo by ukvapené připisovat nedostatky sovětské malby tendencím socialistického realismu. Známe mnoho skvělých výsledků, jichž dosáhli Rusové na poli filmu, literatury, tance, divadla atd. [...] příčiny v nedostatečích výtvarné tradice, v dosud nerozvitě výtvarnosti na Rusi vůbec.*“ In: Šolta (pozn. 267), s. 4. – „*Závěrem je třeba připomenout, že by bylo zásadní chybou dělat z ruského umění záležitost politickou a vyvozovat z jeho dnešního stavu jakékoliv chybné závěry na účet Sovětského svazu.*“ In: Doležal, K výstavě sovětského malířství. (pozn. 271), s. 46. – „*Není-li geniálních umělců mezi současnými sovětskými malíři, nesmí to, nikdo klást ovšem za vinu sovětskému režimu.*“ In: Karel Šourek, Jaké je poučení ze sovětského malířství?, *Cíl III*, 1947, č. 17, s. 268.

²⁹⁰ Kotalík, K výstavě sovětského malířství (pozn. 278), s. 386.

²⁹¹ Mrkvička, Sovětští malíři, (pozn. 269), s. 5.

²⁹² rna [František Kovárna], Výstava sovětského malířství v Praze, *Svobodné slovo III*, 1947, č. 93, 20. 4, s. 3.

²⁹³ Mrkvička, Sovětští malíři, (pozn. 269), s. 5.

*formou kulturní demokracie, neboť takto se dostává na povrch nebrzděno vzděláním a řekněme tříbeným vkusem něco, co neodlišíš od měšťáckého ideálu*²⁹⁴ ale, že rovněž není na straně nejmladšího českého umění, jež se uchyluje k soukromým výtvarným hrám, a bere tak obrazu schopnost nést poselství od umělce k diváku.²⁹⁵ I přes svá mylná řešení měla tedy sovětská výstava české veřejnosti prospět, a to právě tím, že před ní otevřela problematiku, jež i jí bylo třeba naléhavě promýšlet a řešit, problematiku vztahu mezi umělcem a společností.

Za poučnou v dané záležitosti ji považovali i další autoři.²⁹⁶ Jiří Kotalík viděl přínos sovětského umění zatím především v oblasti teorie a soudil, že nemůže být u nás mezi výtvarnými umělci a teoretiky socialistického přesvědčení nikdo, kdo by před thesemi socialistického realismu, usilujícími o uplatnění marx-leninských idejí na uměleckou tvorbu, „*nepocítil dech velikosti a novosti vpravdě revoluční, a převratné*“ a nechápal by tedy jejich přitažlivost a užitečnost i pro domácí prostředí.²⁹⁷ Velké naděje a očekávání však vkládal i do všech institucionálních předpokladů a podmínek uměleckého školení, jež se prý v Sovětském svazu budují, s cílem dát vzniknout novému a silnému umění. Popularitu, s níž sovětská výstava u zdejšího publika setkala, pokládal za první vlašťovku nastoupené cesty a postavenou do kontrastu s proklamovanou osamělostí českých výtvarníků ji vnímal jako jisté napomenutí tuzemské kulturní politiky a výchovy, aniž se, na rozdíl od jiných autorů, zamýšlel nad tím, jak blízko mají vystavené obrazy ke kýči.²⁹⁸

Slibné vyhlídky a příznivou budoucnost nicméně sovětskému umění předvídali i ti z kritiků, kteří z jeho aktuálního stavu usuzovali, že správnou cestou nejde a bude dříve či později nuceno „*revidovat dnešní svůj názor a vrátí se k přezkoumání tendencí, jež prozatím zásadně odmítá.*“²⁹⁹ Důvěra v Sovětský svaz a jeho socialistické uspořádání je ovšem vedla k přesvědčení, „*že zárodky výtvarné a slohotvorné vůle, jež se v něm objevují, povedou nebo již zavedly malíře nám dosud neznámé k cílevědomému úsilí, z něhož vyjde umění svým výrazem nové a specificky sovětské, a to nikoliv jen po vnější, tematické stránce,*

²⁹⁴ Kovárna, Výstava sovětského malířství (pozn. 292), s. 3.

²⁹⁵ Ibidem, s. 3. – Kovárna, Sovětští malíři mezi námi (pozn. 274), s. 215.

²⁹⁶ „*Pražská výstava čtyř sovětských malířů nám ukázala, jak sovětští malíři řeší tři z hlavních problémů, které trápí i naše výtvarníky. Je to problém rozporu umění a společnosti, problém monumentality a problém figury. Překonání rozporu mezi uměním a společností je jedním z nejnaléhavějších požadavků současného umění vůbec*“ In: Stanovský (pozn. 277), s. 387. – „*Je nasnadě, že tato díla musí budit u širokých lidových vrstev nadšení. Je to dosti důležitý moment, neboť nemůžeme si než přát, aby se umění stalo majetkem všech těch, kterým toto právo bylo dříve upíráno. Tyto lidové masy, postaveny před umělecké dílo, tzv. moderní, jsou bezradné a moderní problematika jim je cizí.*“ In: Talaváňa (pozn. 270), s. 4. – „*Nás zajímá na realismu přítomných ruských hostí kromě spontánní účasti laického obecnstva hlavně závažný problém vztahu umění ke státu. Vždyť neznamená nic jiného než otázku zařazení tvorby do lidské společnosti...*“ In: Václav Vilém Štech, Zmatek kolem výstav, *Dnešek II*, 1947/1948, č. 4, s. 59.

²⁹⁷ Kotalík, K výstavě sovětského malířství (pozn. 278), s. 386.

²⁹⁸ Ibidem, s. 386–387.

²⁹⁹ Doležal, K výstavě sovětského malířství. (pozn. 271), s. 40.

ale i v onom hlubokém vnitřním smyslu, který je společný rozhodující a podstatný pro všechno dobré umění bez výjimky“ – jak to konkrétně vyjádřil František Doležal.³⁰⁰ Kovárna pak nabádal ke shovívavosti a trpělivosti připomenutím, „že ve tvarech se životní změna nikdy nevyšlovlila rázem. Trvalo staletí, než křesťanství postoupilo antické tvarosloví, francouzská revoluce vyslovlila se až v romantismu, nikoli v Davidovi, a nelze tedy očekávat, že se v Rusku odrazí budování nového života hned.“³⁰¹

Vyloženě kladná hodnocení výstavy se v průběhu diskuse dostala do defenzivy a byla vytlačena na její okraj, buďto jejich spojováním s konzervativními výtvarnými směry označovanými za uměleckou reakci, anebo výkladem jakožto oportunistického, vypočítavého a neupřímného pochlebování Sovětskému svazu, jímž mu přesvědčení socialisté prokazují toliko medvědí službu.

Tak jako u leningradského případu bylo i zde vyvinuto značné úsilí na odlišení české a sovětské situace a jejich podmínek a kořenů, jež mělo prokázat neopodstatněnost pro následování sovětské cesty a přitom vést k pochopení současného stavu jejich umění. Nejednou pak na konci takového argumentačního postupu stál závěr, že ačkoli sovětské umění nemůže být příkladem, neboť své úkoly neřeší dobře, tak řeší právě ty úkoly, problémy a výzvy, před nimiž stojí i české umění, a proto je třeba se jím zabývat. A v tomto zjištění zdála se nacházet své východisko i celá diskuse o výstavě sovětských umělců – východisko, v kterém bylo možné spatřovat jak široký konsensus, tak i pouze dílčí politické přiměří.

Jenomže na začátku června se v moskevském deníku *Pravda* objevila reflexe pražské výstavy sovětských malířů od jejího organizátora a současně ředitele Treťjakovské galerie Alexeje Zamoškina, jenž v ní vedle vyzdvihování vysoké návštěvnosti a nadšených citací z knihy návštěv věnoval prostor také útoku na československé umělce, kteří dle něj ve své tvorbě stále ještě podléhají formalismu a zastávají teorii umění pro umění. Jmenovitě zmínil umělecký spolek Mánes a Vysokou školu uměleckoprůmyslovou, v nichž viděl epicentra těchto tendencí. Pro dotvrzení svých názorů se naopak dovolával těch, ze svého pohledu, nejlepších československých malířů, mezi něž počítal Švabinského či Rabase a upozornil i na Jana Čumpelíka, kteří prý výstavu oceňují a hodlají se inspirovat zásadami socialistického realismu.³⁰²

Článek byl velmi záhy otištěn v několika českých novinách a následně se mu dostalo řady odmítavých reakcí a důrazných ohrazení nejen ze strany tisku, ale i od představitelů dotčených institucí, pro něž tyto invektivy byly o to větším rozčarováním, že se po válce aktivně hlásili k levicové politice nového státu a často i komunistické strany. Zvláště uměleckoprůmyslová škola byla i v médiích dávána mnohokrát za vzor a její jméno pak

³⁰⁰ Doležal, K výstavě sovětského malířství. (pozn. 271), s. 47.

³⁰¹ Kovárna, Výstava sovětského malířství (pozn. 292), s. 3.

³⁰² Alexej Zamoškin, Výstava sovětského malířství v Praze, in: Mrkvička, Střetnutí (pozn. 264), s. 186-190.

kromě jejího vedení bránili otevřeným dopisem adresovaným moskevské *Pravdě* i sami studenti.³⁰³

V jejich odpovědi jako i v dalších reakcích bylo v první řadě odmítáno, že je české umění ve své podstatě formalistické, a naproti tomu bylo zdůrazňováno jeho hluboce zakořeněné sociální uvědomění. Malíř Václav Zykmond, patřící k surrealistické skupině Ra, ve svém komentáři k tomu dále poznamenal: „*Moderní umění, historicky přesně zdůvodnitelné, není a nemůže být „dekadentní“, ani není „produktem pokřiveného světového názoru.“ Moderní umělci stáli a stojí vždy po boku avantgardy sociální.*“³⁰⁴ Rovněž podotýkal, že na vkusu nejširších vrstev nelze budovat hodnotné umění. S podivem byla přijímaná i Zamoškinova chvála pro umělce jakými byli Švabinský nebo Čumpelík, na které by dle mnohých daleko lépe, nežli na české pokrokové tvůrce, seděla slova o bezzásadovém, epigonském a národu odcizeném buržoazním umění. Za příčinu těchto Zamoškinových soudů se obecně měla jeho neinformovanost. „*Ostatně zdá se, historické vědomosti autorovy jsou dosti omezeny, chybí mu povědomí o proudech, které nesly vývoj, ví asi málo o smyslu proměn, které prodělávalo umění vůbec a umění devatenáctého století zvláště. Ku podivu: nemyslí v principech dialektického materialismu.*“³⁰⁵ psal k tomu Otakar Mrkvička. Podobně jako u výstavy samotné, kde se hlavně připomínala mnohem rozmanitější přehlídka sovětské grafiky, vyvstávala v dané souvislosti otázka reprezentativnosti jeho výpovědí, tedy do jaké míry jsou odrazem obecnějších a třeba i oficiálních sovětských postojů. I když se ozývala zbožná přání, že jde jen o osobní názor autorův,³⁰⁶ i návštěva a beseda s jedním z vystavujících malířů, Alexandrem Gerasimovem, ukázala, že odhalené rozpory mezi českými a sovětskými protagonisty půjde jenom stěží překonat.³⁰⁷

Důležitým aspektem diskuse o sovětské výstavě bylo úsilí jejich kritiků vyvrátit představu, že se jedná o střetnutí socialistického realismu s protikladnou koncepcí na Západě vyrostlého formalismu.³⁰⁸ Namísto toho prosazovali ideu, „že každé tvořivé umění bylo vždy realistické,

³⁰³ Otevřený dopis posluchačů Vysoké školy uměleckoprůmyslové moskevské *Pravdě*, in: Mrkvička, *Střetnutí* (pozn. 264), s. 197-203.

³⁰⁴ Václav Zykmond, K útoku A. Zamoškina, *Mladá fronta III*, 1947, č. 146, s. 6.

³⁰⁵ Otakar Mrkvička, Hlas z Moskvy o českém umění, *Svobodné noviny III*, 1947, č. 137, 13. 6., s. 5.

³⁰⁶ „*Toto falešné, a jak věříme, soukromé obvinění p. A. Zamoškina, Vysoká škola uměleckoprůmyslová odmítá.*“ In: Uměleckoprůmyslová škola se brání, *Právo lidu L*, 1947, č. 146, 24. 6., s. 4.

³⁰⁷ „*Přesto však výsledkem celého, jinak velmi příjemného večera byl pocit zarmucující. Zarmucující proto, že se opět ukázalo, jak těžko lze se lidem dohovorit o společných věcech, ba co horšího, že rozpory nejsou překonány ani tehdy, jestliže se objasní smysl některých sporných pojmů.*“ In: JK [Jiří Krejčí], Beseda s malířem Teheránské konference. *Právo lidu L*, 1947, č. 143, 20. 6., s. 4.

³⁰⁸ „*V tomto prudkém střetnutí rozdílných pojetí nejde o vybojování místo pro svobodný tvůrčí projev toho kterého směru. Nevedeme tento zápas svou knihou o bytí nebo nebytí realismu proti jiné koncepci. V zásadě nám neběží o výlučné uplatnění některého z-ismů. Bijeme se o osud umění, skutečného umění v celé šíři jeho soudobých možností a v podivuhodné rozličnosti jeho usilování.*“ In: Otakar Mrkvička, Úvodem, in: *Střetnutí* (pozn. 264), s. 12–13. – „*Bylo by omylem chtít definovat odlišnost obou umění jako protiklad socialistického realismu, vlastního malbě sovětské a formalismu, jenž prý je doménou v ČSR. Soudobé české a slovenské umění*

*tj. vycházelo ze skutečnosti, bylo podmíněno skutečností a mířilo k ní. Každé tvořivé umění bylo pravdivé. Usilovalo o pravdu a objevovalo pravdu.*³⁰⁹ Oni se tedy staví pouze proti umění, které realismem není, či vice versa proti realismu, který není uměním. Právě tak podávali i své výhrady k sovětským malířům, jako odmítnutí jejich nároku ztotožňovat své výtvořiny se socialistickým realismem. „*Nenajdeme tu totiž vůbec nové tematiky, kterou by bylo možné uvést ve vztah s realismem, který by bylo možné označit na rozdíl od jiných realistických programů v umění za realismus socialistický,*“³¹⁰ lze i za jiné citovat Karla Šourka.

Na druhé straně se u daných kritiků můžeme setkat s vlastním tázáním po významu a interpretaci socialistického realismu a rovněž i po možných způsobech jeho uměleckého naplnění. V těchto úvahách pak znovu vyplouvala na povrch otázka české kulturní provenience, přičemž daleko širší zastání než dříve zde získávala myšlenka české příslušnosti ke kultuře západní a hlavně přesvědčení, že ani do budoucna se bez jejích výtvořin nebude možné obejít, neboť v oblasti výtvarného umění neztratil Západ stále své vůdčí postavení. Snaha uskutečňovat ideje socialistického realismu prostředky vlastními západnické tradicí současného českého umění přitom odpovídala politickým ambicím stát mezi Východem a Západem a na základě jejich symbiózy vytvářet svébytnou verzi socializující demokracie. Politické události dané doby, k nimž patřilo i československé odmítnutí účasti na Marshallově plánu, ovšem ukazovaly, že možnost setrvání a dalšího stavění na této pozici je čím dál méně reálná.

---

nelze usvědčovat z tendencí výlučně formalistických.“ In: Kotalík, K výstavě sovětského malířství (pozn. 278), s. 386.

³⁰⁹ Otakar Mrkvička, Doslov, in: Střetnutí (pozn. 264), s. 247.

³¹⁰ Šourek, Jaké je poučení ze sovětského malířství (pozn. 289), s. 267.

5 Závěr

Události spojené s rozpadem republiky, válkou a okupací přinesly s sebou krajní zážitky, jež vedly k rozsáhlé revizi hodnot a hledání nových cest vývoje. Snaha překonat prožívanou krizi a od základů vyléčit a zbavit se společenských slabin a neduhů posilovala ochotu k radikální systémové a sociální přestavbě, zahrnující rozsáhlé znárodňování či vysídlování německého obyvatelstva. Jejímu širokému přijetí přitom napomáhala i schopnost politické reprezentace začleňovat tyto transformační procesy do koncepcí národního sebepojímání a představovat je jako vyvrcholení historického vývoje národa.

Protagonisté nového režimu, identifikující se s válečnými vítězi, se cítili být sjednoceni bojem proti fašismu a deklarovanou soudržnost očekávali i od společnosti. Souhlas s lidově demokratickým uspořádáním tak nabyt váhy takřka morálního imperativu. To vše mělo zásadní vliv na utváření politických institucí, kultury i myšlení v poválečné republice.

Problematika rozdělení a kontroly moci se dostala zcela na okraj zájmů, neboť stát byl ve svém novém založení prohlašován za bezprostředního vykonavatele vůle lidu. Na principu jednoty postavený systém, ostrakizující menšinové a opoziční názory a upozadující hodnotu a práva jednotlivce, nebyl ze své podstaty schopen naplňovat předpoklady a pevně konstituovat nástroje a mechanismy plnohodnotné pluralitní demokracie. Účast na politické moci i řadu dalších privilegií, jako byl přístup k veřejnosti, si pro sebe vyhradil kartel čtyř povolených politických stran a na ně či stát navázaných skupin a organizací. Diskurs, který se v těchto podmínkách rodil, byl tak značně exkluzivní a také limitovaný, neboť se v rámci něj předpokládalo a vyžadovalo zachovávání konsensu i souhlas a přitakání aktuální společenské a politické transformaci. Preference jednoty a pospolitosti tedy výrazně spoluurčovala možnosti, meze, ale i vnitřní kvality dobového vyjadřování.

V úvahách o socialismu a k němu nastoupeném vývoji vzniklo příhodné pole pro utopické představy o ideální podobě budoucí společnosti, v němž se ze všech stran ozývaly hlasy zdůrazňující její sjednocený, veškeré rozpory, konflikty a protichůdné zájmy harmonizující charakter. Podobné ideje nebyly cizí ani tak výsostnému intelektuálovi, jakým byl Václav Černý, který svoji vizi socialismu nastínil v článku *Stát a básník* těmito slovy: „*Podstata proměny lidské společnosti nynější v společnost socialistickou záleží v tom, že v socialismu místo vlády nad lidmi nastoupí organizované řízení veřejných zájmů a výrobních, případně i distribučních procesů; veřejné funkce pozbývají zde svého původního politického charakteru a mění se prostě v pouhé úkony administrativní na ochranu společenských lidských potřeb. Nastolením asociace, jež vylučuje třídnost, rozplývá se skutečnost i sám pojem politické autority a mizí vlastní politická moc jako výraz třídních protiv.*“³¹¹ Z politiky jako by se zcela

---

³¹¹ Kritický měsíčník *Stát a básník* 3591

vytrácela a stávala se zbytnou úloha vypořádávání sporů či hledání shody a společných řešení, neboť ty měly být z povahy socialismu známé již předem.

Unifikace a úzké vymezení politických a veřejných sfér třetí republiky sice přispěly k upevnění jejich pořádků, současně však zásadně omezovaly potenciál pro vyhranění nezávislých pozic a etablování alternativních návrhů vývoje. Dobové debaty se proto stále znovu vracely k výchozím a stěžejním ideám, tématům a postulátům, o jejichž interpretace a přivlastňování se vedly čím dál ostřejší zápasy, neboť právě v jejich apropriaci byla spatřována nejprůhodnější cesta k prosazení vlastních názorů a v konečném důsledku i k ovládnutí celého diskursu.

Přihlašování se k hodnotám a myšlenkám nové lidové demokracie ovšem nelze vnímat jako výhradně taktické a to ani v případě komunistického příklonu k vlastenectví a nacionalismu, tak ani u jejich politických odpůrců. Socialismus totiž nebyl jen důležitým pojmem umožňujícím vstup do diskursu, ale ve své podstatě určujícím sebeidentifikačním prvkem velké části politických aktérů. Neujasněnost tohoto pojmu však ve výsledku nahrávala převážně komunistům, kteří zcela logicky mohli za vzor socialismu stavět SSSR a oponenty usvědčovat z pouze proklamační příslušnosti k socialistickým ideálům. Tito se však daného pojmu nechtěli vzdát, stále v něm viděli svůj ideál, jenž je možné v poválečném Československu uskutečnit a o jehož obsahu mohou s komunisty diskutovat. Potencionální opuštění této pozice pak rovněž museli vnímat jako taktickou chybu a vyklízení pole.

Tlak, který byl v politickém diskursu vyvíjen na zachování sounáležitosti, se ještě výrazněji uplatňoval v oblastech kulturních, kde se nezřídka pojil s představami a myšlenkovými schématy, majícími své kořeny v národním obrození, jež vyzývaly jednotu kultury jako základní podmínku pro to, aby mohla plnit své výsostné poslání v národě. V návaznosti na svou důležitou úlohu ve válečném boji o záchranu českého ducha se měly kultura a umění proměnit z bojovníka v budovatele nového harmonického člověka a společnosti.³¹² S tím souvisela i široce sdílená důvěra a přesvědčení, že v socialismu se kultuře dostane výsadního postavení a umělec či intelektuál se ocitne v centru společenského zájmu, do něž právem náleží. Mezi kulturními osobnostmi tudíž převládala silná loajalita k režimu, který se zavazoval vést k novému společenskému řádu, a také odhodlání nějakým způsobem na tomto směřování participovat. Proklamované politické úsilí osvobodit kulturu z moci peněz a učinit z ní věc veřejného zájmu ovšem primárně vedlo k zvýšené

---

³¹² „... kultura se musí stát kulturou v původním slova smyslu[...] Musí se stát vzděláním a vzděláváním, pěstováním a sebepěstováním, k němuž dopomáhají všechna pásma kultury a jehož cílem je harmonický člověk, který bude a musí být víc člověkem než dosud.“ In: František Kovárna, *Socialismus a národní kultura*, Brno 1946, s. 21. – „Učinil umělce účastníky velkého díla výstavby nového národního života na nejpřednějším místě: svěřil mu úkol rozvinouti z oné vnitřní obranné linie českého ducha, z níž vedlo umění svůj boj v letech války, mohutnou ofensivu zápasu o nového člověka.“ In: Jiří Hájek, *Umění v novém národním životě, Tvorba XIV*, 1945, č. 3, s. 33.

institucionalizaci jejích jednotlivých oblastí i ke znárodnění řady organizací. To s sebou přinášelo také obavy z politizace kultury a umění i z podléhání jejích představitelů partikulárním politickým zájmům. Svornost, s níž měli kulturní protagonisté vstupovat a aktivně se podílet na společenském životě a již do něj měli vnášet, se tak v jejich reálném působení pomalu vytrácela a špěla ke svému rozpadu. Podstatou vyhrocených kulturních sporů se v daném rámci, daleko spíše nežli tolik skloňovaná tvůrčí svoboda a autonomie, jeví otázka, jakými prostředky a hlavně v jaké roli se má kultura do tohoto úsilí zapojit. Zda je to umělec, anebo politik, kdo má právo formulovat s konečnou platností hodnoty a ideje, na nichž se má společnost a národ dále rozvíjet. Byla to tedy otázka priority politiky před kulturou, či kultury před politikou. Žádná kulturní debata již tedy nemohla být zcela autonomní, neboť se odehrávala v kontextu této obecné pře o budoucí poslání a povahu kultury.

Představitelé komunistické inteligence mínili učinit své vize všeobecně závaznými skrze jejich prezentaci coby vědecky poznané dějinné nutnosti a vyjádřené vůle lidu, jejich záštitu i nejvyšší arbitry nicméně spatřovali právě a jedině v rovině politiky, jež byla hodnocena vysoko nad ostatní společenské sféry, a výlučně jen jí tak byl přiznáván potenciál imanentního vývoje. Daný jejich přístup se osvědčil už v debatě o kulturní orientaci mezi Východem a Západem, v níž samotné se kompenzovala nemožnost diskutovat principiální témata a otázky v čistě politických souvislostech. Západ a Východ zastupovaly v polemice odlišné hodnotové systémy spojované s demokracií a individualismem či socialismem a kolektivismem. Řešila se v ní otázka jejich syntézy ale i problematika kulturní tradice a kontinuity v konfrontaci s všeobecně pocíťovanou krizí a dějinným zlomem. Dilema Východu a Západu se pak v pozměněné podobě transponovalo i do diskuzí o sovětských čistkách či o výstavě sovětských malířů.

Ačkoli se komunisté pokoušeli prosazovat vlastní koncepci revoluční tradice české kultury, jež jim měla pomoci provázat ji s jejich plány a představami dalšího pokroku, a žádali po kultuře službu národu a jeho aktuálním revolučním úkolům, byli zvláště v hodnocení konkrétních uměleckých děl i proudů, jakož i v postulování určitých teoretických či estetických zásad a norem poměrně rezervovaní. Přímé útoky, jakým byl například článek marxistického filozofa a ideologa Arnošta Kolmana, který v *Kulturní politice* na podzim 1947 odsoudil veškeré moderní umění, patřily spíše k ojedinělým excesům.³¹³ Komunisté si totiž velmi dobře uvědomovali, jakou cenu má v politickém boji a cestě k moci jejich silná pozice mezi kulturní inteligencí, a nechtěli se o ni příliš agresivními a dogmatickými výroky připravít.

---

³¹³ Arnošt Kolman, Několik poznámek o národně-lidovém umění, *Program D 48 – umělecký měsíčník XI*, 1947/1948, č. 2, s. 45–51.

Z druhé strany ani v úvahách deklarovaných zastánců autonomie kultury nebyla umělci přiznávána svoboda zcela apriorně, nýbrž na ni získával nárok až právě proto, že na sebe přijal a svým dílem naplňoval vysoké mravní povinnosti. Nepokoušeli se toliko hájit a odrážet útoky na principy demokracie a svobody, ale zvláště prosazovat vlastní pojetí socialismu a z něho vyrůstající kultury. Odmítali proto jak umění dávající se do služeb politiky a posluhující jejím programům, tak i formalistické „umění pro umění“ nedbající potřeb života, národa a doby.³¹⁴ To, že se tvůrčí svoboda a autonomie kultury staly zásadním tématem polemik a při kulturního diskursu třetí republiky, bylo způsobeno převážně skutečností, že se poválečné Československo konstitovalo jako neliberální společnost, v níž byla vážně zpochybněna svébytnost jednotlivých společenských struktur a oblastí.

Děje a události, které v průběhu daných tří let formovaly kulturní diskurs, nevedly k žádné zásadní změně postojů a jednání. Přes stále příkřejší vyhraňování pozic a zvyšující se napětí, jež vyžadovalo stále větší úsilí na zachování konsensu, nedošlo k výraznějšímu pokusu o redefinici hodnot a premis, na kterých se česká společnost a její kultura po roce 1945 konstitovala. Výstava sovětských malířů byla vnímána jen jako nešťastné nedorozumění, jako ojedinělý případ, chyba dotyčných umělců či nedostatečnost tradice, z nichž nelze činit širší závěry o podmínkách či kulturních preferencích a záměrech v Sovětském svazu. Proti obhajobám a chválám jeho kulturní politiky, které se v této souvislosti taktéž objevily, se nezvedl žádný hlas. Nikdo nedokázal prolomit tabu zapovídající kritiku Sovětského svazu, a reflektovat tak skrze něj třeba i úskalí a nebezpečí spojené s politikou komunistické strany. V projevech o zániku sovětské avantgardy se pak můžeme setkat i u nekomunistických autorů s výroky, jež mají velmi blízko k způsobu, jakým psal Jiří Taufer o sovětských čistkách. Mezi vlastním uměleckým vývojem, jeho společenskými okolnostmi a bezprostřední mocenskou intervencí jako by se nečinil žádný rozdíl.

Setkání se sovětskými obrazy však rozvířilo řadu dalších již dříve řešených otázek. Nově zproblematizovalo Zdeňkem Nejedlým vytyčený požadavek lidovosti umění, když ukázalo, že odvrácenou stranou tohoto pojmu může být i kýč, a postavilo tak na nový začátek debatu o prostředcích a způsobech, jakými by mělo umění přicházet do kontaktu s co nejširšími vrstvami společnosti, a jak vlastně naplnit představu jeho demokratizace a všeobecné srozumitelnosti, zda uspokojováním lidového vkusu, anebo snahou vzdělávat a vychovávat veřejnost k chápání avantgardního umění. S tím se pojily debaty nejen o kolektivní percepci a monumentalitě umění, ale také o samotné povaze umělecké avantgardy, o jejím poměru ke kapitalistickému a socialistickému zřízení i jejím uplatnění v současné společenské

---

³¹⁴ „Umění pro program,“ umění znehodnocené politicko-taktickými tendencemi je nutno odmítat, ale je nutno při tom proti zbytku l'art pour l'artistů hájit to umění, které oni podezřívají z političnosti a neuměleckost jen proto, že usiluje sledovat a řešit životní problematiku. Že je si tohoto závazku vědomo a že jej i proklamuje.“ In: Jan Machoň, Umění a politika, Svobodné noviny III, 1947, č. 220, 20. 9., s. 5.

proměně. Objevovalo se ovšem i volání po avantgardně nové, často spojované s pojetím socialistického realismu. Ani tato koncepce, jejíž určité naplnění a vzor představily právě vystavené obrazy sovětských malířů, nebyla nijak bezesporná. Už jenom při vyjasňování významu samotného realismu, se totiž ukazovalo, že otázka jak umělecky zachytit skutečnost a co vše se vlastně může za tímto pojmem skrývat, je daleko komplikovanější, než se mnohým na první pohled vůbec mohlo zdát.

Všechny tyto otázky a problémy byly přitom součástí užšího dobového diskursu o literatuře a hlavně o výtvarném umění, jehož perspektiva dalšího výzkum, se tu před námi otevírá.

6 Seznam použité literatury

Primární prameny:

BENEŠ, Edvard, *Demokracie dnes a zítra*, Praha 1948.

ČERNÝ, Václav, *Paměti 1945-1972*, Brno 1992.

CHALUPECKÝ, Jindřich, *Veliká příležitost: poznámky k reorganizaci českého výtvarnictví*, Praha 1946.

KOVÁRNA, František, *O kulturu v socialismu*, Praha 1946.

KOVÁRNA, František, *O seburčení našeho malířství*, Praha 1948.

KOVÁRNA, František, *Socialismus a národní kultura*, Brno 1946.

KOTALÍK, Jiří – ŠOUREK, Karel, *Čtyři rozpravy o malířství českém a sovětském: příspěvek k diskusi o úkolech nového českého umění*, Praha 1947.

KRAMÁŘ, Vincenc, *Kulturně-politický program KSČ a výtvarné umění*, Praha 1946.

MASARYK, Tomáš G., *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*, Praha 1930.

MRKVIČKA, Otakar, *Umění a kýč*, Praha 1946.

MRKVIČKA, Otakar, *Střetnutí. Sovětské malířství a současné umění*, Praha 1947.

NEJEDLÝ, Zdeněk, *Komunisté. Dědici velkých tradic českého národa*, Praha 1946.

Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků (v obrazech), přijatý naprvé schůzí vlády dne 1. dubna 1945 v Košicích, Praha 1945.

Katalogy výstav:

Obrazy národních umělců SSSR, katalog výstavy, Výtvarný odbor umělecké besedy, v Praze 1947.

Umění moderní Ameriky, katalog výstavy, Výtvarný odbor Umělecké besedy, v Praze 1947.

Periodika:

Akord. Měsíčník pro literaturu a umění

Aktiv. Sborník nového uměleckého myšlení

Blok. Časopis pro umění

Cíl. Socialistický týdeník pro kulturu a politiku

Dílo. Umělecký měsíčník

Dnešek. Nezávislý týdeník

Generace. Revue pro umění, život a společnost

Kritický měsíčník

Kulturní politika. Nezávislý týdeník

Kytice. Měsíčník pro literaturu a umění
Kvart: sborník poesie a vědy
Lidová demokracie. Orgán Československé strany lidové
Listy. Čtvrtletník pro umění a filosofii
Mladá fronta. Deník Svazu české mládeže
My. Týdeník Svazu české mládeže
Národní osvobození
Obzory. Týdeník pro politiku a kulturu
Právo lidu. Ústřední orgán Československé sociálnědemokratické strany dělnické
Program divadla práce D
Rudé právo. Ústřední orgán Komunistické strany Československa
Svět v obrazech. Týdeník ministerstva informací
Svobodné noviny. List sdružení kulturních organizací
Svobodné slovo. Ústřední orgán Československé strany národně socialistické
Tvorba. Týdeník pro kulturu a politiku
Volné směry. Měsíčník umělecké kultury
Život. List pro výtvarnou práci a uměleckou kulturu

Sekundární literatura:

ABRAMS, Bradley F., *The Struggle for the Soul of the Nation: Czech Culture and the Rise of Communism*, Lanham 2005.

BAUER, Michal, *Polemiky o existenci a udělování titulu Národní umělec 1945–48*, Tvar IX, 1998.

BEDNAŘÍK, Petr – JIRÁK, Jan – KÖPPLOVÁ, Barbara, *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*, Praha 2011.

BLOOMFIELD, Jan: *Passive Revolution. Politics and the Czech Working Class 1945-1948*, London 1979.

BONWETSCH, Bernd ed., *Zeitgeschichte Osteuropas als Methoden-und Forschungsprobleme*, Berlin 1984.

BRENNER, Christiane, *Mezi Východem a Západem: české politické diskurzy 1945-1948*, Praha 2015.

BREGANTOVÁ, Polana – PLATOVSKÁ, Marie – ŠVÁCHA, Rostislav et al., *Dějiny českého výtvarného umění. (V), 1939–1958*, Praha 2005.

BROD, Toman, *Operace Velký podvod: cesta československých komunistů k moci v letech 1945-1948*, díl 1., Praha 1996.

BROD, Toman, *Osudný omyl Edvarda Beneše 1939–1948: československá cesta do sovětského područí*, Praha 2002.

CABADA, Ladislav, *Intelektuálové a idea komunismu v českých zemích 1900-39*, Praha 2000.

- ČERNÝ, Václav: *Skutečnost svoboda. Kulturněpolitické stati a polemiky z let 1945-48*, Praha 1995.
- České umění 1939-1999: *programy a impulzy: sborník symposia / vědecko-výzkumné pracoviště Akademie výtvarných umění v Praze*, Praha 2000.
- ČORNEJ, Petr – Janoušek, Pavel et al., *Dějiny české literatury 1945-1989*, Praha 2007–2008.
- DOBEŠ, Jan: *Nečekané paralely aneb proudy skryté pod povrchem mocenských změn*. In: *Soudobé dějiny XVI*, č. 4, 2009.
- DOMNITZ, Christian, *Zápas o Benešovy dekrety před vstupem do Evropské unie: diskuse v Evropském parlamentu a v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR v letech 2002–2003.*, Praha 2007.
- DRÁPALA, Milan, *Na ztracené vartě Západu: antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945-1948*, Praha 2000.
- DUŠKOVÁ, Dagmar – MORGANOVÁ, Pavlína – ŠEVČÍK, Jiří, *České umění 1938-1989: (programy, kritické texty, dokumenty)*, Praha 2001.
- FOUCAULT, Michel, *Archeologie vědění*, Praha 2002.
- KALINOVÁ, Lenka, *Východiska, očekávání a realita poválečné doby: k dějinám české společnosti v letech 1945-1948*, Praha 2004.
- KAPLAN, Karel, *Československo v letech 1945-1948. 1. část*, Praha 1991.
- KAPLAN, Karel, TOMÁŠEK, Dušan, *O cenzuře v Československu v letech 1945 – 1956*, Praha 1994.
- KLADIVA, Jaroslav, *Kultura a politika (1945-1948)*, Praha 1968.
- KLIMEŠOVÁ, Marie, *Roky ve dnech: české umění 1945-1957*, V Řevnicích 2010.
- KNAPÍK, Jiří, *Kdo spoutal naši kulturu: portrét stalinisty Gustava Bareše*, Přerov 2000.
- KOCIAN, Jiří – KOKOŠKA, Stanislav – KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody: sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války*, Praha 2005.
- KOKOŠKA, Stanislav et. al., *Nultá hodina? Československo na jaře 1945 ve strategických souvislostech*, Praha 2011
- KŘEŠTAN, Jiří, *Zdeněk Nejedlý, Politik a vědec v osamění*, Praha 2013.
- KONČELÍK, Jakub – KÖPPOVÁ, Barbara – PRÁZLOVÁ, Irena, *Rozvoj české společnosti v Evropské unii. Část III, Média*, Praha 2004.
- KONČELÍK, Jakub – VEČEŘA, Pavel – ORSÁG, Petr, *Dějiny českých médií 20. století*, Praha 2010.
- KUSÁK, Alexej, *Kultura a politika v Československu 1945-1956*, Praha 1998 L
- LANDWEHR, Achim, *Historische Diskursanalyse*, Frankfurt 2009.
- LANGEROVÁ, Marie – VOJVODÍK, Josef, *Patos v českém umění, poezii a umělecko-estetickém myšlení čtyřicátých let 20. století*, Praha 2014
- LANGEROVÁ, Marie et al., *Symboly obludnosti: mýty, jazyk a tabu české postavantgardy 40. - 60. let*, Praha 2009.

MICHALOVÁ, Rea, *Karel Teige: kapitán avantgardy*, Praha 2016.

MYANT, Martin R., *Socialism and Democracy in Czechoslovakia, 1945-1948*, Cambridge 1981

Rok 1947: česká literatura, kultura a společnost v období 1945 – 1948: materiály z konference pořádané Ústavem pro českou literaturu AV ČR 11. – 13. 6. 1997, Praha 1998.

ROUSOVÁ, Hana (et al.), *Konec avantgardy?: od mnichovské dohody ke komunistickému převratu*, V Řevnicích 2011.

RUPNIK, Jacques, *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátku do převzetí moci*, Praha 2002.

SCHNEIDEROVÁ, Soňa, *Analýza diskurzu a mediální text*, Praha 2015.

STANĚK, Jiří, *Antologie textů s kulturně politickou problematikou k období 1945-1948, díl 1. a 2.*, Plzeň 1997.

Václav Černý - život a dílo: materiály z mezioborové konference, pořádané Ústavem pro českou literaturu AV ČR, Filozofickou fakultou UK, Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1996.

VOJVODÍK, Josef (et al.), *Heslář české avantgardy: estetické koncepty a proměny uměleckých postupů v letech 1908-1958*, Praha 2011.

Diplomové práce:

JIRIŠTĚ, Jakub, *Televizní drama v československém odborném diskursu 50. a 60 let* (diplomová práce), Katedra filmových studií FFUK, Praha 2016, s. 15.

LHOTECKÁ, Jitka, *Nakladatelská činnost v poválečném Československu, se zaměřením na období po roce 1948* (diplomová práce), Ústav hudební vědy Muni Arts, Brno 2009.

Internetové zdroje:

BÍLEK, Jaroslav – LUPTÁK, Lubomír, *Československo 1945–1948: Případ hybridního režimu?*, in: *Středoevropské politické studie XVI*, č. 2–3, s. 188–213, <https://journals.muni.cz/cepsr/article/view/4496/5224>, vyhledáno 25. 11. 2021.

Košický vládní program: program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků, <https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/kosicky-vladni-program-5-4-1945/>, vyhledáno 25. 11. 2021.

Slovník české literatury po roce 1945, <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/>, vyhledáno 26. 11. 2021.

VAŠÁT, Petr, *Kritická diskursivní analýza: Sociální konstruktivismus v praxi, AntropoWEBZIN IV*, 2008, č. 2–3, https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/publikace/vasat_petr._2008._kriticka_diskursivni_analyza.pdf, vyhledáno 25. 11. 2021.